

RAPH.FABRETTI

GASPARIS F. URBINATIS

DE AQUIS

ET

AQUAEDUCTIBUS

VETERIS ROMÆ

DISSERTATIONES TRES

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
Research Library, The Getty Research Institute

RAPH.FABRETTI

GASPARIS F. URBINATIS

DE AQUIS

ET

AQUAE DUCTIBUS

VETERIS ROMÆ

DISSERTATIONES TRES

EDITIO SECUNDA ROMANA

ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA.

ROMÆ MDCCCLXXXVIII.

APUD NATALEM BARBIELLINI IN FORO PASQUINI

SUPERIORIBUS ANNVENTIBUS.

RAINFALL

BY JAMES H. HARRIS

DE. A. G. 12

AMERICAN

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

)o(V)o(

SANCTISSIMO D. N.
P I O S E X T O
PONT. OPT. MAX.

NATALIS BARBIELLINI

FÆLICITATEM.

Eum semper fuit , BEATISSI-
ME PATER , institutum , ut
quæ in paucorum manus devenerant , aut
nunquam fuerant in lucem eduçta Erudito-
rum

rum Opera , illorum edendorum curam in me lubens susceperim , nihil ut excellentiam hominum aliquando depereat , vel non quamprimum communi omnium comodo , ac utilitati efferatur . Hoc consilio laudatissimum Raphaelis Fabretti Urbinatis Opus DE AQUIS, ET AQUAEDUCTIBUS VETERIS ROMÆ anno sexcentesimo octogesimo supra millesimum typis Io. Baptistæ Bussotti in Urbe evulgatum , & longo temporis intervallo perrarum sane , & emunctæ naris Viris jamdudum optatum , politis formis recudere , in animo fuit , adjectis etiam aliena manu adnotationibus in calcem non paucis mira eruditione refertis , ut celebratissimo huic Operi honos , qui fieri possit , maximus haberetur , necnon doctorum , & illitteratorum hominum comoditati , utilitatique prospiceretur . Quod si nitide , atque eleganter fecerim , & præsertim emendate , malo aliorum judicio reservare , quam verbis contendere , ne publico quasi testimonio , vel aperti mendacii , vel gloriosæ nimium prædicationis nota mihi inuratur .

Reli-

Reliquum erat , BEATISSIME PATER ; ut sub Magni Principis auspiciis prodiret , qui ab injustis forsan detractionibus vindicare præsto esset . Nec mihi quidquam revera optabilius contingere poterat , quam librum ipsum , præcipuo quodam jure , SANCTITATIS TUÆ præsidium deposcentem , glorioso Tuo Nomini , quæ Tua fuit singularis Clementia , inscriptum prodiret . Hoc enim expetere videbatur non solum devotionis , & observantiæ in Te meæ studium nemini secundum , sed etiam idemmet libri argumentum de Urbis æternæ differens aquis . Operæ præmium esset hic singillatim præclara Tua facinora ad rem recensere , eaque peculiari-ter extollere , quæ , aeris salubritati , Tuo-que Imperio subditorum incolumitati confu-lando in exsiccandis Caninenfibus , Clanensibus , & Pometinis putridis Paludibus tanto omnium plausu peregisti . Verum , cum hæc sint luce meridiana clariora , & toto terrarum Orbi notissima , ne noctuas Athenas ferre videar , reverenti silentio prætereunda cen-
seo .

feo : Accipias igitur enixe precor lubenti ,
quo par est animo oblatum TIBI Libellum ,
mihique Beatissimos Tuos Pedes deosculanti ,
& longævum Imperium a DEO OPTIMO
MAXIMO adprecanti Apostolicam Benedi-
ctionem impertiaris .

DE AQUIS
E T
AQUAEDUCTIBUS
VETERIS ROMAE
DISSERTATIO PRIMA.

DISSERTATIO PRIMA

A R G U M E N T U M .

I. **N**arrat, quo auctore, cujusque consilio alacrior sic factus ad scribendum de *Aquis, & Aquaeductibus Urbis Romae*: & primo quidem, relictis ceteris, *Aquae*, quam fuisse *Alexandrinam* ostendit, quamque modo *Felicem* appellari dicit, cursum describit; deinde *Kircherii topographiam*, ut non ita exactam, reprehendit. II. Nomen Auctoris hujus *Aquaeductus* silentio *Scriptorum* intercidit: culpa temporis nihil retinet antiqui usus: ejus structura exacte describitur. III. Hujus *Aquaeductus*, quae sit hac aetate ratio, & usus. IV. Quae causa impulerit *Architectum*, ut contempta recta via, per demissiora, e sinuosa loca aquam deduceret. V. Inquiritur nomen Auctoris istius *Aquaeductus*; illumque non posse adnumerari docetur inter novem ductus, quos *Frontinus* recenset. VI. Severum *Alexandrum Augustum* fuisse ejus auctorem demonstratur. VII. *Arcus, & Aquarum specus*, qui per Urbem sparsi sunt, perlustrantur; & primo *Claudia, & Anio novus*. VIII. *Specus Aquarum Marciae, Tepulae, ac Juliae* exhibentur: quae tres aquae, quum ad s. *Laurentii Portam* ventum est, uno *Marciae* nomine indigitantur. IX. *Arcus Claudiae, & Anionis* post hortos *Pallantianos* finiebantur, atque hinc aquae fistulis in usum Urbis deducebantur; *Claudiae* tamen pars per arcus *Neronianos, sive Caelimontanos* in *Caelium Montem* deferebatur. *Fabricius* refellitur. X. *Aquae Claudiae ductus* extra Urbem, itemque *Neroniani specus* exhibetur. *Nardinius* carpitur. XI. Affertur *diagramma emissarii*, quod erat reliquae parti *Aquae Claudiae, sive etiam Anionis* novi post hortos *Pallantianos*. *Angelonius, Nardinius, Fabricius* reprehenduntur, & una alius *Scriptor*, cujus reticetur nomen. *Marcia* aqua viginti quinque & amplius pedibus erat humilior *Aqua Claudia*. XII. De ductu lateritio secundum viam *Latinam* ad *Portam s. Sebastiani*: demonstratur aquam *Appiam* eo non pervenisse; & *Portam Capenam* non eo loci, sed longe versus Urbem stetisse; ad crepidines scilicet *Aventini, & Munimentum Pauli* ill: juxta quam portam erat aquae *Appiae* ductus; supra vero *Marciae*. XIII. De *Aqua, & Arcu* ad portam s. *Sebastiani*,

qui evincitur fuisse specum Octaviani, a Frontino commemoratum, per quem pars Anionis veteris recipiebatur. XIV. De duclu specus Octaviani, & aquae Marciae, ac Appiae rivo in via, quae a cavea Circi procedit ad portam Ostiensem. XV. Arcus ad Viam Appiam, & Clivum Martis Druso erectus ab Octaviano Augusto: eique arcui superimpositus Ductus specus Octaviani: itemque ejusdem Augusti Arcus Ariminensis, & ad Portam s. Laurentii. Ligorius, Aeneas Vicius, Octavius Strada, Angelonius, Andreas Fulvius refelluntur: & Nummus Drusi illustratur. XVI. Demonstratur, eundem Arcum in via Appia ad Trajanum, & ad Lucium Verum non potuisse pertinere. XVII. Alexander in Urbem invexit Aquam Labicanam, & non Janiculensem, sive Trajanam. XVIII. Ligorii Sententia refellitur, quae statuit Portam Aureliam alibi esse non potuisse, quam prope molem Hadriani. XIX. Aringbii excogitatum de via Aurelia exploditur. XX. Trajanum aquam in Urbem derivasse docetur. XXI. Alexander Severus ex industria libram suae aquae depressit. XXII. Frontini Silentium Trajani Aqueductui nihil nocet: uti neque Aquarum numerus, qui a Victore, a Procopio, aliisque traditur. XXIII. Thermae Alexandri Severi eo in loco erant, quo nunc Aedes Mediceae. Sepulchrum illius, & Mammeae matris est inter Latinam, & Labicanam viam. XXIV. Aquae Alexandrinae caput statuitur. Felicis, sive Sixtinae Fontes turpiter cecutienti Geographo indigitantur.

JOANNI LUCIO TRAGURIENSI

VIRO ILLUSTRIS

RAPHAEL FABRETTUS

GASPARIS F. URBINAS

FELICITATEM.

ECCE studium in me Tuum, ne omnino displicerent mihi ea, quae diebus superioribus de Aquis, circa Anienem a me observatis, ad Te scripseram: dum, & Tuo, & amicorum tuorum nomine, (quos plurimos, eosdemque eruditissimos habes) iis laudibus diligentiam meam affecisti, ut jam inde alacriorem me sentiam ad propositum de hac materia examen prosequendum: quod jam exequutus fuisssem, ni caelestium

DISSERTATIO
PRIMA

a Johannes Lucius, Petri filius, Tragurii, nunc Traù, in Dalmatia natus est. Historiam ejus partis Illyrici, quae est Dalmatia, & Liburnia in sex libros distributam exaravit: illique Rerum Dalmararum Scriptores, nondum impressos, una cum ipsius Adnotationibus adjecit. *Amsterdam apud Johann. Blaeu. 1668 in fol.* Perrexit quoque opus inscri-

ptum, *Memorie di Traù. Venezia appresso Stefano Curti 1673 in 4.* Ad cujus Operis calcem edidit, inter alia nonnulla, *Inscriptiones Dalmaticas: & addenda, vel corrigenda in opere de Regno Dalmatiae.* Notas item historicas digessit in narrationem rerum gestarum a B. Johanne Ursinio Confess., & Traguriensi Episcopo. *Rom. typis Colinii 1657 in 4.*

DISSER-
TATIO
PRIMA

lestium aquarum copia Aquariae huic meae provin-
ciae adversam sese exhibuisset. Non tamen omnino
me cessasse putes: nam, etsi ad longe sepositos fon-
tes Marciae, & Claudiae iterum accedere, & cer-
tiori conjectura cogitationem mihi obortam profe-
qui non valuerim; non inutiliter forsitan, in proxi-
miori Aquae istius (quam Felicem, a suo ante Pon-
tificatum nomine, Sixtus perducens vocavit) olim
quoque, ut audies, alio quamvis itinere Romam de-
latae, me versatum Tibi ostendam.

*Felix aqua,
unde dicta.*

*Regillus la-
cui.*

*Auzout Ha-
drianus.*

Primo enim certum in ordinem digessi, & ad
unum eundem Aquaeductum pertinere deprehendi,
omne opus, tam arcuatum, quam substructionis su-
pra terram, quod plures Valles circa Viam Labi-
canam, & postremo ipsam inter Gabinum, & Re-
gillum Lacum planitiem, in cuius suprema parte
ad meridiem, hujus Aquae rivus, nec non Osaе Flu-
vii fontes emergunt, occupare inveni. Quod jam
mihi, adhuc de hac re incredulo, pluribus missis
ac receptis epistolis dum Urbini essem, inculcave-
rat Hadrianus Auzout Rothomagensis^a, vir emun-
ctae naris, & non minus rerum naturae, quam an-
tiquitatum sagacissimus perscrutator: similis enim
ubique structura, rivique latitudo, atque altitudo,
aliter dubitari non sinunt. Accipe igitur annexam
in Charta Topographica totius Ductus seriem *Tab.I.*
Neque ex supervacuo nos laborasse putes, eo quia
Regionis istius jam pridem certam & quam exa-

ctissi-

^a Hadrianus Auzout differebat non-
nulla de Mensuris, ex ipsis originali-
bus pedibus desumpta, comparatis cum
pede Chatelet: sunt vero inter *Di-
verss Ouvrages de Mathematique &c.*
*pag. 368. par Messieurs de l'Acade-
mie Royale. A Paris de l'Imprime-
rie Royale 1693 in fol.* Item Epi-

stola, ejus exhibetur extractum,
& inferibitur *Du Micrometre*, &
est inter *Ouvrages de Mathemati-
que de M. Picard tomo IV ad calcem*
pag. 95. Haye chez P. Goffe &c.
1731 in 4. Opuscula alia extant in
Memoriis Academiae Scientiarum Pa-
risiensis ann. 1666. 1698.

Etissimam, una strictioris Latii Topographiam, non tam calamo, quam propriis pedibus dimensam, deli- neatamque P. Athanasius Kircherius^a exhibuerit, ut in suo Latio profitetur: nam, ut verum fatear, Tabula illa miseris modis depravata est; sive quia, vir summus, & in geometricis consummatissimus ab incorporeis rebus, solaque intelligentia percipiendis, ad ista sensilia, quæ multum, & illiberrale requirunt otium, respicere, indignum putavit, ut ex Platone Plutarchus^b in vita Marcelli tradidit; sive quia Operarum incuria proditus fuit, ita ut omnia susque deque jacentia, & veluti casu quodam projecta videantur. Inter quæ, ad rem nostram (nam caetera libens, volensque praetermitto) in ipso loco, prope Oppidum Columnæ, unde hæc Aqua derivatur, Virginis origo esse dicitur, cujus fontes decem circiter milliariis hinc absunt, ad Viam scilicet Collatinam, & octavo ab Urbe lapide ex Frontino; ac prope Anienem Fluvium, in ea Tabula nusquam extantem.

*Kircherii
sententia de
loco originis
aquæ Vir-
ginis.*

II. Antequam autem ad pleniorē descriptionem; ultra ea, quæ in Charta generatim adnotantur, accedam, subit mirari rerum humanarum vicissitudinem, & factorum quantumvis egregiorum oblivionem imminentem; cum praeter ætatis damna, quæ prae structuræ firmitate perpeti hunc Aquaeductum vix potuisse, quis sibi persuaserit, una cum rei usu nomen ipsum auctoris interciderit. Ut proinde verius nescio, an elegantius, applicetur Poetae nostratis epiphonema,

Così,

^a Part. II Cap. IV Pag. 70 ad cal-
cem chartæ topographicae territorii
Tusculani. Amstelodami apud Joan-

nem Janssonium &c. 1671 in fol.

^b Tom. I pag. 305 lit. E. Lutetiae
Parisior. Typis Regiis &c. 1624 in fol.

DISSER-
TATIO
PRIMA

Così, se bene un tempo, al Tempo guerra

Fanno l'opre famose a passo lento

E l'opre, e i nomi insieme il Tempo atterra.

Et quidem ingentes ejusmodi in publicum bonum extructae moles, non eandem ac pyramides otiosae sortem merebantur: rite enim in illis, *justissimeque casu obliteratos fuisse tantae vanitatis auctores*, exclamat Plinius^a; sed indigne prorsus fama egregii, & utilissimi operis culpa temporis, & silentio Scriptorum evanuit. Demus tamen, Conditoris nomen fuisse oblivioni per aliquot hucusque saecula traditum; at nequaquam de hoc opere dici potest, illud solo penitus procubuisse: nam in ipsis ruinis, ac parietinis, tantum est adhuc, quod veluti attoniti contemblemur, ut quemadmodum Tempori rerum edaci tandiu restitunt; ita perpetuam quandam durationem, & serae posteritatis admirationem polliceantur.

*Alexandri-
nus ductus
lateritius in
parte exte-
riori.*

Opus ipsum undique lateritium apparet, exposita laterum facie, & exacte ad lineam dispositis ordinibus. Pilae quadratae viii pedum crassitiem implent. Distantia pilarum, sive arcuum apertura, est ubique pedum xii, praeterquam in ultima Valle versus fontes, ubi x ac semis: unica ubi demissiores, duplici vero in altioribus laterum bipedalium serie efformati. Quo vero major operi soliditas accederet, eminentiores ex istis arcubus fornicem, alium inferius curvatum habent, quo pilae inter se colliguntur, neve immenso hiatu fatiscant. Specus mensuram, retractiones, ornamenta, mutulos, ac caetera minutiora, binae quas adjungimus delineationes melius exhibebunt: quarum ea quae prior est,

opus

^a *Hist. Natur. tom. v lib. xxxvi Parisiis apud Franc. Muguet 1685*
cap. xli pag. 301 in 4. *Delphini.* in 4.

opus Urbi propinquius *Tab. II*; secunda, arcus in ultima, & uliginosa Valle, dicta *di Pantano*, repraesentat *Tab. III*; quibus tertiam, Piscinam Limariam numero 24 *Tab. I*, adjecimus *Tab. IV*, in qua Aqua excipiebatur, & quasi respirante rivi cursu, limum deponebat: quod erat praecipuum Piscinae munus ex Frontino^a. Ex Ductu enim superno *A*, Aqua per ostium *B* in lacum *C* ingrediens, ibique depurata, rursus per *D* in *E* se exonerans, Romam versus iter continuabat.

DISSERTATIO
PRIMA

Piscinae limariae aquae Alexandrinae diagramma.

III. Verus ex eisdem rei status oculis subjectus est, hodie plurimum immutatus, qua disturbatis, qua refectionis arcubus, & quidem non uno tempore: alii cubi enim lateritio munimento fornices suffultos, pilasque circumplexas videas; alibi (& id pluribus in locis) rudi topho suffarcinatas refectiones: unde artis ignorantia, & curtae restaurantium vires, animique se produnt. Quae vero Ductus pars Urbi proximior erat, adeo incursionum, & vastationum damna sensit, ut appareat, primam substructionem, primosque arcus ad dextram Viae Labicanae occurrentes ad numerum 1 & 2 *Tab. I* a solo fuisse refectiones: nihil enim in illo opere, quod elegantiam, aut mensuram residui sapiat, reliquum manet. Est quoque notandus, recens, sive usus, sive abusus hujusce Aquaeductus, ubi super eisdem arcubus numero 2 *Tab. I* nullo specu, sed rivo in ruderibus excavato, hodie contrario cursu, Aquae Crabrae portio fertur, & orientem versus deducitur.

Aqua Crabra ab Alexandrino ductu agitur.

Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas ^b.

B

Ar-

^a De Aquaeductibus Urbis Romae Commentarius. *Art 15 n. 1 pag. 56. restituit. opera Joannis Poleni. Patavii 1722 apud Jo: Mansfrè in 4.*

^b Virgilius *Aeneid. lib. 111 v. 415 pag. 133 ad us. Delphini. Parisiis apud Simon. Bernard 1675 in 4.*

DISSER-
TATIO
PRIMA

*Crassities
crustae in
Alexandri-
no ductu.*

Arguit itaque diutissime hanc Formam perman-
sisse, tam varietas dictarum restorationum, quam
crustae vix credibilis crassities, nedum in ipso rivo
pene obstructo, & saepius ad dodrantis intercapedi-
nem restricto; sed ad latera exteriora ipsius Ductus,
ubi humor ex eodem exsudans, in ingentes moles,
quae vehem foeni onustam imitantur, coaluisse vi-
demus. Quod malum cum aquis Tiburtinae regio-
nis commune habuit: nam, & ipsa Marcia,

*Quae tam candida, tam serena lucet,
Ut nullas ibi suspiceris undas,*

Et credas, vacuum nitere Lygdon,

ut de ea Martialis ^a cecinit; Deumque ut ait Plinius ^b,
munere Urbi tributa, in crustam longe hac, de qua
loquimur, spissiore, magisque compactam induruit:
haec namque obscurior, & turbidior, sed aequae ra-
rior, ac fragilior existit.

*Alexan-
drinus du-
ctus quae de
causa fue-
rit obliquus*

IV. Quae autem ratio impulerit Architectum, ut con-
tempta recta via, quae etiam uti altior minoris ope-
ris arcuati indigebat, per dimissiora, & concava lo-
ca Aquam ducere instituerit, diu multumque me
latuit: ita ut ob tantam Ductus obliquitatem, ex
angulo ad Praenestinam Viam ad numer. 16 *Tab. I*,
recta Tibur, quod ibi respicit, petere judicaverim;
donec tandem ex saepius locorum iterata inspectione,
& amici monitu, ut dixi, reliquo operis reperto,
causam rei invenisse, & providentiam illorum tem-
porum exsolvere posse putavi. Credo etenim, soli
firmitatem, quamvis per longioris itineris anfractus,
fuisse quaesitam, quae in recto tramite non aequae
ac in subjectis locis reperitur. Regio enim ista, quo
pro-

*Latoniae
Collatini la-
pilis ad A-
nienem.*

^a Lib. vi Epigram. xlii De Etru-
sci thermis pag. 327 ad us. Delphini.
Paris. apud Anton. Cellier 1630 in 4.

^b Natur. Hist. lib. xxxi cap. xxiv.
Paris. 1685 in 4.

propius ad Anienem accedit, eo magis solida humo consistit, & rubentis Collatini lapidis, per Strabonem^a celebrati, latomiis scatet. Nec tantum fundamenta stabili loco jacere par erat; sed (quia Ductus ipse, uti optimus, maximusque est, totus ex caementis compositus est, si exteriorem tantummodo lateritium veluti corticem excipias) pertinebat ad operis perennitatem, solidiora, quam fieri poterat, caementa non longe exquirere, sed circa opus colligere. Addam quoque, etsi ratio deesset, speciem magnificentiae ultro appeti potuisse, ostentatione altissimorum fornicum, quorum ope, pluribus in locis ad LXX pedum fastigium attollitur.

V. Descripto opere, restat modo, ut istius Aquae perducendae auctorem inquiramus, & rem haecenus antiquitatis studiosis intactam, sive aliquibus desperatam, Eruditorum censurae exponamus. Intentasse quidem videtur, sub specioso, & omnem hanc Aquarum materiam comprehendente titulo *De Aquis veteribus in Urbem Romam influentibus*, Aldus Nepos^b de quaestis per epistolam: verum dum prooemio gustum acuente allectus, opiparam mihi promitto coenam, nil praeter macerrimam Frontini epitomen, mendis insuper scatentem, & alias quasdam ex Plinio quisquiliis appositas, cum nausea vidi. Jam igitur, ut meae conjectioni, nullo quamvis adjutore, viam sternam; illud praemittam, nempe hunc Ductum inter IX, quos *Frontinus* descripsit, connumerari non posse: id quod ex ipsorum recensitione evidenter convincitur.

Aldus Nepos Manutius notatus.

B 2

Non

^a Rerum Geographic. tom. I lib. V pag. 364 lit. B. cura Theodori Janfonii. Amstelædami apud Jo: Wolters; 707 in fol.

^b Manutius Aldus Pauli F. Aldi N.

de Quaestis per Epistolam lib. I ep. I pag. 26. De aquis, in Urbem Romam olim influentibus, ad Jo. Moronum Cardinalem. Venetiis 1576 in 8.

DISSERTATIO
PRIMA

*Aquae Appia
fons &
cursus; uti
& Alexan-
drinae.*

Non enim haec Appia fuit: illa etenim inter miliarium VII & VI. I Viae Praenestinae sinistrorsus concipiebatur, totaque subterranea (demptis passibus LX proxime ad Portam Capenam) deveniebat, ex Frontino^a; haec ad dextram Praenestinae, Labicanae Viae prior, emergit ad miliarium XIV circiter, (ultra III fere passuum M, quae a conceptela, & acquisitionibus, quorum initium est ad ipsam Viam Labicanam, usque ad dictam emersionem intercedunt) plurimoque opere tam supra terram, quam arcuato insignis devehitur, ut in Charta speciatim explicavimus.

In hac, aliisque *Frontini* nuncupationibus, Indicem MS. Benedicti Millini^b jam per omnes Urbanos codices diffusum, uti diligentissimum, & copiosissimum sequimur: quod si forte ad manus non est, sciant lecturi, a numero 49 librum I incipere, & per enumerationum quinariarum uniuscujusque Aquae, ad numerum usque 74 procedere, & cum numero 105 finem accipere.

Anionis veteris origo.

Non Anio Vetus: quia origo ipsius supra Tibur

ex

^a Art. 5. pag. 15 num. 15. Patavii 1721: in 4.

^b Poleni Prolegomena in Frontini Commentarium de Aquaeductibus. &c. cap. VII n. 1 pag. 30. Patavii 1722 in 4. Post haec vero, inquit, ex occasione quaedam h'c de Benedicti Millini Indice adjungam: de quo Fabrettus in num. 16. De Aquis, & Aquaeductibus Operis haec scribit: In hac, aliisque Frontini nuncupationibus, Indicem MS. Benedicti Millini, jam per omnes Urbanos Codices diffusum, uti diligentissimum, & copiosissimum sequimur: *Is tamen, subdit Tolenus, neque Romae in Bibliothecis Codicum refertissimis, neque inter Millini Libros, neque inter libros Fabretti ab eis, qui ut gratum mihi fa-*

cerent, conquistare, inventus est. Verum, cum nihil aliud continuis- se videatur, nisi Commentarii Frontiniani quendam in Articulos divisionem, hancque haud multum diversam (ut ex ipso Fabretto colligere est) ab ea quam ego institui; his de causis, me illo Indice aequo animo carere posse, plane existimavi. Nos quoque in ejusdem Milliniani Indicis inquisitione versati sumus, eandemque fere diligentiam adhibuimus; nec tamen, ut reperiremus, contigit. Itaque in hac, quam sumus aggressi ipsius Fabretti, Operis impressione, malimus, divisionem a Toleno in Articulos institutam sequi; & ejus uti editione, quae elegans est, & multorum teritur manibus.

ex Frontino^a; hujus autem nostri sub Oppido Colu-
mnæ, ubi Labicum cum Holstenio^b fuisse credimus,
omnem confusionem excludit: ita ut non sit opus
excutere differentiam substructionis supra terram,
quæ in Aniene est passuum decem; in hoc vero Du-
ctu passuum IV M CCL: & carentiam in Aniene Ve-
tere omnis prorsus operis arcuati, quod in isto est
passuum II M CCCXXV: itemque recentiore, quam illa
Anenis Veteris, structuram: illam namque, floren-
tibus Reipublicæ temporibus, A. V. CDLXXXI factam ex
Frontino^c scimus; hanc post Imperium productam
indicat later ibi repertus cum hoc Figlinae signo, *Figlinae*
AVG. N, sive *Augustum Nostrum* commemorante, *Ta-*
bula V: & quidem arcubus primitivis insertus, ne
occasione refectionum inditum dubitemus.

Non Virgo, cujus fontes etiamnum conspicui sunt
ad Viam Collatinam milliario VIII, ubi eos Fronti-
nus describit^d.

Non Marcia, Claudia, seu Anio Novus, quæ
omnes Aquæ Via Valeria, vel Sublacensi ortum ha-
bebant, ex eodem Frontino^e.

Non Julia, aut Tepula, quæ ad dexteram Viæ
Latinae conceptæ, in eisdem arcus; Aquæ scilicet
Marcia recipiebantur, ut ex Frontino^f patet.

Non denique Alsietina, quæ ex Lacu hujus no-
minis in Etruria, Via Claudia milliario XIV, Diver-
ticulo dextrorsus passuum VI MD petebatur, juxta
Frontinum^g; cum ista in Latii meditullio scaturiret.

Hiscæ omnibus, inquam, Frontini Aquis exclusis:
cum

^a Art. 6 num. 11 pag. 24.

^b Annotationes Geographicae in
Italiam antiquam Cluverii pag. 104
ad medium Romæ, typis Jacobi Dra-
gondelli 1666. in 8.

^c Art. 6 num. 1 pag. 22.

^d Art. 10 num. 8 pag. 46.

^e Art. 7 num. 24 pag. 33 & Art. 14
num. 1 pag. 32.

^f Art. 19 num. 5 pag. 67.

^g Art. 11 n. 8 pag. 46.

Figlinae
signum.

Virginis,
ad viam
Collatinam.

Marcia,
Claudia,
Anionis No-
vi in via
Valeria.

Julia, aut
Tepulae in
via Latina.

Alsietinae
in via Clau-
dia.

LISSER-
TATIO
PRIMA

cum pro comperto habeamus, Severum Alexandrum Augustum Aquam perduxisse, nec alteri hunc Aqueductum; aut huic auctori alium ductum attribui posse: liquido consequitur, Alexandrum fuisse hujus operis auctorem.

Alexander
Severus A-
quam per-
duxit.

VI. Quod Alexander Aquam duxerit, aperit nobis Lampridius ^a in ejus vita per sequentia verba: *Opera veterum Principum instauravit, ipse nova constituit. In his Thermas nominis sui, juxta eas, quae Neronianae fuerunt, Aqua inducta, quae ALEXANDRINA nunc dicitur.*

Hoc idem ostendit nummus ipsius cum Thermis ac Fonte, (per quem, Aqueductum significari mos fuit), in Museo Rondanino optima sui forma, & conservatione, ut rei nummariae periti vocant, conspicuus: unde exemplar deprompsit Angelonius ^b in hoc Caesare; quamvis Oisellius ^c Bajanum sinum, & navim significari credat.

Meminerunt quoque hujus Aquae ALEXANDRINAE Publius Victor ^d, & Notitia Imperii ^e.

Quod tandem, neque huic Imperatori alius Ductus, neque huic Ductui alius auctor dari possit, (haec enim duo jam se invicem consequuntur) paret: quia, ultra Frontini Aquaeductus, duos tantum agnovit in hac Urbe Posteritas; hunc videlicet, de quo

^a Inter VI Scriptores Historiae Augustae pag. 122 lit. B. ex recensione Salmastii. Parisiis apud Societatem Sr. Patrum sub signo Navis 1620. in fol.

^b Historia Augusta da Giulio Cesare a Constantino Magno pag. 226, e 230 num. 3. In Roma per Felice Cesaretti 1685 in fol.

^c Theaurus Numismatum Antiquorum Tab. CIX num. 7. & pag. 33 Amstel. ex officina Boom. 1677 in 4.

^d Publii Victoris Descriptio Urbis Romae, seu de Regionibus Urbis ubi enumerat Aquas pag. 264 extat cum Notitia Dignitatum Imperii Romani ex recensione Philippi Labbe. Paris Typis Reg. 1651 in 12.

^e Descriptio Urbis Romae incerti Auctoris, qui vixit sub Onorio, aut Valentiniano III pag. 140 in verbo Aquae. Extat cum eadem Notitia Dignitatum Imperii Rom. Paris. Typis Reg. 1651 in 12.

quo sermo est, ac alium trans Tyberim Trajanae, Aquae, ut probabimus: quae secus Viam Aureliam per duo fere passuum milia delata, per Portam, quae sive Aurelia sit, sive Pancratiana, prout usque a Procopii^a temporibus vocabatur, Urbem ingreditur, & in summo Janiculo se ostendit.

DISSERTATIO
PRIMA

Aqua Trajana in Janiculo.

VII. Ut enim alios arcus, & Aquarum specus, qui per Urbem sparsi sunt, calamo hac occasione, ut pluries oculis simul fecimus, perlustremus; quo hanc, seu aliam, quae Alexandri nomen ferret, Aquam recepiſſe excludamus: Ii, qui ab orientaliore Urbis angulo omnium altissimi, secundum Urbis moenia, ad Portam Majorem deveniunt, Claudiam, & Anienem Novam deferebant, ut Frontinus^b tradidit, & ostendit sequens inscriptio quatuor versibus comprehensa, ibi ex utroque latere inhaerens.

Claudiae, & Anienis Novae arcus.

TI. CLAUDIVS . DRVSI . F. CAISAR . AVGVSTVS . GERMANICVS .
PONTIF. MAXIM
TRIBVNICIA . POTESTATE . XII, COS. V . IMPERATOR XXVII
PATER . PATRIAE
AQVAS . CLAVDIAM . EX . FONTIBVS . QVI . VOCABANTVR .
CAERVLEVS . ET . CVRTIVS . A . MILLIARIO . XXXV.
ITEM . ANIENEM . NOVAM . A . MILLIARIO . LXII . SVA . INPENSA .
IN . VRBEM . PERDVENDAS . CVRAVIT ^c.

VIII. Proximi istis, ad dexteram Romam venientibus, erant alii, qui Specus Aquarum Marciae, Tepulae, ac Juliae sustentabant, quorum vix superest vestigium, cum eorum rudera operi arcuato Sixti vicerint.

Marciae, Tepulae, ac Juliae arcus.

^a Procopius Caesariensis de Bello Gothico lib.1 tom.1 pag.357. Paris. ex Topograph. Regia 1662 in fol.

^b Art.18 num.9. pag.63.

^c Profertur quoque a Jano Grutero in Corpore Inscriptionum &c. Tom. I pag. CLXXVI n.1. Amstelredami apud Franc. Halma 1707 in fol.

DISSER-
TATIO
PRIMA

rint. Qua verò integri procul ab Urbe adhuc remanent, in Villa rustica Fundi, *Sette-Bassi* nuncupati, ad v lapidem Viae Latinae, in exactissimam formam, summamque firmitudinem hac specie *Tab. VI.* constructos inveni, ut rectè Propertio ^a dictum sit:

. . . . aeternum, *Marcus humor, opus,*
vereque Plutarchus ^b in Coriolano, *maximum hunc;*
& *pulcherrimum Aquaeductum* vocaverit; quaesita insuper ex discolore lapide elegantia.

Nec dubium est, quominus junctae, atque ordine supra exposito ascendendo devenerint; tum ex his verbis Frontini ^c *a Piscinis in eosdem arcus recipiuntur, summus iis est Juliae, inferior Tepulae, deinde Marciae;* tum ex aliis ^d *altissimus Anio est Novus, proxima Claudia, tertium locum tenet Julia, quartum Tepula, dehinc Marcia;* & paullo infra, *sextum tenet librae locum Anio Vetus &c. sequitur hujus libram, Virgo, deinde Appia.* Quæ omnia, optime respondent sectioni scenographicae, quam proponimus utriusque Specus, Claudiae, & Anienis Novae ad Portam Majorem: extra quam, ad dexteram intrantibus, earundem Aquarum Juliae, Tepulae, Marciae Rivi, ut *Tab. VII* vides (non quidem Claudiae, ut Fabricius ^e male conjecit) sese offerunt; qui deinde ad Portam recentem Sancti Laurentii, inscripto nomine Marciae in sequentibus epigrammatis Titi, & Caracallae, (ne de eis haesitatio remaneat) rursus apparent.

IMP.

^a Propertius *lib. III Eleg. XXI* ad Tullum num. 24 pag. 6-4 Tom. 1. in usum Delph. Paris. ex Typogr. Frederici Leonard 1685 in 4.

^b C. Marc. Coriolan. to. 1. pag. 213.

^c *Art. 19* num. 5 pag. 67.

^d *Art. 18* n. 9 & 16 pag. 63 & 64.

^e Georgii Fabricii Chemnicensis Roma cap. xvii. De Aquaeductibus in *Thes. Antiq. Rom. a Graevio congest. Traiect. ad Ren. 1696* tom. 111 pag. 456 lit. A.

IMP. TITVS. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVG. PONTIF. MAX
 TRIBUNICIAE. POTESTAT. IX. IMP. XV CENS. COS. VII. DESIGN. VIII
 RIVOM. AQVAE. MARCIAE. VETVSTATE. DILAPSVM. REFECIT
 ET. AQVAM. QVAE. IN. VSV. ESSE. DESIERAT. REDVXIT^a

DISSER-
 TATIO
 PRIMA

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS FELIX. AVG.
 P A R T H. M A X I M

BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS
 AQVAM. MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM.
 PVRGATO. FONTE. EXCISIS. ET. PERFORATIS
 MONTIEVS. RESTITVTA. FORMA. ADQVISITO.
 ETIAM. FONTE. NOVO. ANTONINIANO
 IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVENDAM. CVRAVIT^b

IX. Qui a Porta Majori ad sinistram per Caelium se
 extendunt, Neroniani vocabantur, & partem Aquae
 Claudiae deferebant, ut ex Frontino^c edocemur:
Finiuntur arcus eorum, Claudiae, & Anienis, *post*
hortos Pallantianos, unde in usum Urbis fistulis dedu-
 cuntur; partem tamen sui Claudia prius in Arcus,
 qui vocantur Neroniani ad Spem Veterem, transfert:
 ii directi per Caelium montem, juxta Templum
 Divi Claudii terminantur. Ex quibus verbis patet,
 falsam, & diminutam esse divisionem Aquae Clau-
 diae, quam supra memoratus Fabricius^d expedit:
quasi unus Ductus e Caelio in Capitolium, alter in
 Aventinum tenderet. Nam iste, subdivisionem, pro
 prima, & summa divisione, contra Frontinum, di-
 venditavit; illius scilicet partis, quae per Arcus Ne-
 ronianos transferebatur: remanente, ac praetermis-

Neroniani
 Arcus, per
 Caelium
 protensi,
 Claudiae
 partem de-
 ferebant.

Fabricius
 notatur.

C

sa

^a Jani Gruteri Inscriptiones anti-
 quae totius Orbis Romani Tom. I pa-
 gina CLXXVII n. 1 Operum, & loco-
 rum public. Amstelæd. excud. Fran-

cisc. Halma 1707 in fol.

^b Idem Gruterus ubi sup.

^c Art 20 pag. 72 n. 2.

^d Fabricius, ubi sup.

fa altera, quae, ut vidimus, *post hortos Pallantianos in usum Urbis fistulis deducebatur*. Caelimontanos quoque appellatos fuisse, monstrat sequens inscriptio apud Gruterum^a.

IMP. CAES. DIVI M. ANTONINI
PII. GERM. SARM. FILIVS. DIVI. COMMODI
FRATER. DIVI. ANTONINI. PII. NEP. DIVI
HADRIANI. PRONEP. DIVI. TRAIANI
PARTHICI. ABNEP. DIVI. NERVAE. ADNEPOS
L. SEPTIMIUS. SEVERVS. PIVS
PERTINAX. AVG. ARABIC. ADIAB. PARTHIC
MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. VIII IMP. XI
COS. II. P. P. PRO. COS. ET

IMP. CAES. L. SEPTIMI. SEVERI. PII
PERTINACIS. AVG. ARABIC. ADIAB
PARTH. MAX. FIL. DIVI. M. ANTONINI
PII, GERM. SARM. NEP. DIVI. ANTONINI
PII. PRONEP. DIVI. HADRIANI. ABNEP. DIVI
TRAIANI. PARTHIC. ET. DIVI. NERVAE. ADNEP
M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS
FELIX. AVG. TRIB. POTEST. IIII. PRO. COS.
ARCVS. COELIMONTANOS. PLVRIFARIAM
VETVSTATE. CONLAPSOS. ET. CONRVPTOS
A. SOLO. SVA. PECVNIA. RESTITVERVNT

quae licet in Regione Harenulae extare dicatur, in hoc tamen AQUAEDUCTV ANTE HOSPITALE SANCTI JOHANNIS OLIM AFFIXA erat, ut enunciatur in veteri MS., quod in sua instructissima Bibliotheca asservat, instructior ipse omnigena literatura, Illustrissimus D. Marcellus Severolius.

Nardinius traducitur. X. Quid modo sibi velit Nardinius^b non satis intelligo

^a Tom. I pag. CLXXXVII num. 3. edit. jam cit.

^b Famiano Nardini. Roma Antica lib. VIII cap. IV pag. 517. In Roma 1704 per Gaetano Zenobi in 4. Gli Archi Neroniani oggi appajono di materia laterizia; ma gli altri, che son fuori delle mura, fatti di grosse

pietre, danno indizio, che ancor questi fossero di non minor magnificenza: onde quel che oggi se ne vede, fu incamisciatura fatta loro forse in tempi meno felici &c. Haec in latinum vertebantur, quo plerisque eorum consuleretur, qui italico non utuntur idiomate.

ligo. *Hac nostra aetate, inquit, arcus Neroniani lateritiam exhibent speciem. At ceteri, qui extra moenia adhuc supersunt, quum grandibus sint aedificati lapidibus, argumento sunt, in Neronianis quoque eandem eluxisse magnificentiam: itaque lateritia forma, quae hodie apparet, forte videtur tectorium & trullisatio ab imperitia posteriorum temporum inducta &c.* Nescio enim, cur in hac parte Aquae Claudiae, a Nerone, ex principali Forma aliorum tendente, derivatae, eandem ac in toto Aquaeductu structuram lapideam exigat; ita ut de refectione horum arcuum ex solo lateritio cortice dubitet. Ubi enim lapidei operis toto hoc tractu vel leve vestigium? Et quomodo pilis istis lateritiis, nimia gracilitate, & suorum arcuum amplitudine vitiosis, ni ratio circumjacentia Urbana aedificia, minus quam fieri potest, offuscandi excusaret; pilis, inquam, istis, viii tantum pedes longitudinis, vii latitudinis habentibus, duplo fere major aliarum lapidearum moles comprehendere potuisset? ut ex utriusque Ductus, quem hac occasione exhibemus, *Tabula VIII* comparatione, deprehendere licebit.

DISSERTATIO
PRIMA

Arcus Claudiae, ac Neronianidigrapha.

Refectionem vero Severi, & Antonini, de qua inscriptio, ostendunt omnes illi arcus, qui a simplicitate, & venustate eorum, quos descripsimus recedunt: & hos tantum observasse Nardinium credimus; *scilicet.*

Neronianus
arcus a Severo, & Antonino re-

dum opus exactissimum, *trullisationem ab imperitia posteriorum temporum inductam* appellare placuit. Nec enim, quia lateritios suos Arcus Nero construxit, (alias oppido quam elegantes, & suo conditore dignissimos) ideo minus magnificos, utilesque judices. Nam Vitruvio ^a haec potissimum materies probatur, ubi

C 2

plura

^a M. Vitruvii Pollionis de Architectura lib. II cap. VIII pag. 30 ad

calcem. Amstel. apud Elzevirium 1649 in fol.

DISSER-
TATIO
PRIMA

plura per univēsum Orbem ex latere constituta, publica, Regiave opera enumerat, & tandem in haec verba desinit: *Cum ergo, tam magna potentia, Reges non contempserint lateritiorum parietum structuras, quibus, & vectigalibus, & praeda saepius licitum fuerat, non modo caementitio, aut quadrato saxo, sed etiam marmoreo habere, non puto oportere improbare quae lateritia sunt structura facta aedificia, dummodo recte sint perfecta.*

*Claudiaae,
& Anienis
Novae ar-
cus; quarum
libra omni-
um supre-
ma.*

XI. Alii arcus, qui ab eadem Porta Majori dextrorsum ad Castellum, sive Emissarium, ut vocat Gruterus^a, prope Fornicem Gallieni desinunt; prorsus in eadem libra sunt, ac jam dicti Neroniani: unde certum quoque est, reliquum Aquae Claudiaae, ut bene Gruterus ibidem advertit, sive etiam Anienem, Novam illi superpositam devexisse: quae duae Aquae ante Frontinum^b miscebantur, ut ipse ait; & hunc eundem esse locum post hortos Pallantianos, unde; juxta citatum^c, finitis Ductuum arcibus; & per quinque, ut dicemus, ostia, immensa Aquarum copia ostentata, in usum Urbis fistulis deducebatur: nulla enim alia Aqua, cum hac supremas omnium fuerint, ad tantam altitudinem ascendere poterat. Aniene ergo ipso, gelidoque Simbrivio frigidior remanet conjectura recentis Scriptoris, qui ex hoc Castello, sic vocat, Aquae Marciae, tanquam per Trajanum excitato, dum illam restituit, & auxit, sive in Aventinum perduxit, (id quod tamen nusquam apud Frontinum ab ipso laudatum; sed tantum apud Angelonium^d, pluries, & in hoc praecipue vaniloquum, ad nummum vigesimum septimum

*Angelonius
reprehendi-
tur.*

Tra-

^a Tom. 1 ubi sup. pag. CCLXXIV n. 5.

^b Art. 86. pag. 155.

^c Art. 20. num. 2. pag. 72.

^d Historia Augusta. Trajano n. 27 pag. 114 & 123. Roma per Andrea Felsi 1541 in sel.

Trajani me legisse memini) Trophaea ibi olim existentia Trajano inscribit. Nam Aqua Marcia, cujus certam, & proximam altitudinem habemus in dicto ad Portam Majorem ejusdem Rivo, xxv & amplius pedibus Claudia humilior remanet, ut in supra exposita sectione, & libra quinque illorum Aquaeductuum apparet; nec proinde in cacumen hujus Castelli evadere valuit. Haec siquidem certitudo, mathematicis demonstrationibus explorata, Nardinii^a conjecturam: *Nardinus refellitur.*
Et forte ibi quoque ex tribus foraminibus, quae in eadem sunt linea, quaeque videntur in Castello, quod ad s. Eusebium sub Marii Trophaeis adhuc superest, eadem tres aquae fluebant: intellige Juliam, Tepulam, Marciam: & quidem altera a reliquis duabus seorsim: imo indubiam assertionem^b: Aquae Marciae Castellum ibi fuisse (loquitur de eodem loco ad Marii Trophaea) stet omnino sententia; quandoquidem ejusdem aquae in tria capita divisio omnium oculis spectanda sese exhibet: alias ex se labantem omnino destruit; labantem, inquam, quia illis tribus foraminibus a Nardinio visis, alia duo ad latera addenda sunt: tot enim illud Emissarium ostendit: quae omnia quinque, ne alias propterea duas diversas Aquas Nardinus ingerere opus habeat, ex unico Specu deducebantur; distributa, ut Tab. IX vides, erogatione, quam nemo, quod sciam, hucusque advertit. Dimidio fere minus erravit Fabricius^c, qui eundem *Fabricius notatus.*

Du-

^a Lib. VIII cap. IV pag. 515. edit. jam cit. E forse nel Castello, che ancor dura sotto i Trofei di Mario, presso s. Eusebio, i tre forami che vi si veggono al pari, diffondevano ancor ivi le medesime tre Acque distintamente.

^b Lib. IV. cap. II. pag. 163. edit.

jam cit. Che ivi forga un Castello dell' Acqua Marzia, non si dubiti, vedendosene chiara la divisione in tre capi.

^c Georgii Fabricii Chemnicensis Roma Cap. XVII. De Aquaeductibus pag. 456. lit. C. Tom. III. Graevii edit. jam cit.

DISSER-
TATIO
PRIMA

*Ductus la-
teritius ad
Portam s.
Sebastiani.*

Ductum, inter Portam, & Trophaea Marii a se agni-
tum, Juliae Aquae, caeteris duabus altioris, fuisse
dicit; altitudinis & ipse parum sollicitus, sed, ut
alii, quod in buccam venit, eructans.

XII. Majoris momenti erit (ex communi, ut Tute
judicabis, Antiquariorum hallucinatione) definire,
ad quamnam ex veteribus Aquis spectaret Ductus il-
le lateritius, qui tribus fere stadiis, secundum Viam
Latinam ad laevam Romam venientibus, progrediens,
in angulo moeniorum magis meridionali Urbem in-
greditur; supraque Fornicem, Portae Sancti Seba-
stiani proximum, Viam Appiam transilit, & versus
loca XII Regionis, & Piscinae publicae tendit. Ne-
mo enim hucusque non intrepide asseruit, Arcum
illum ipsissimam esse Portam Capenam, Aqua Ap-
pia desuper cadente, humidam, madidamque, ut eam
Poetae describunt. Prius itaque debellandus iste vul-
garis error; ostendendumque est, neque huc Appiam
Aquam pervenisse; neque hoc loco, sed longe re-
tro, Urbem versus, Portam Capenam stetisse.

*Adeum du-
ctum Appia,
non ascen-
deat. Pae-
tus notatus.*

Et quoad Aquam Appiam attinet; res adeo ab-
surda est, ut mirum sit, Lucam Paetum^a de resti-
tutione Aquae Virginis in principio, aliosque insi-
gnes, & incomparabiles viros, adeo Frontini imme-
mores fuisse, ut hanc, quae omnium Aquarum, Al-
fietina trans Tiberim dempta, infima erat, juxta
seriem ab eo^b recensitam, ad summum illius Clivi
ascendisse putaverint, cui ipsa Virgo, longe infe-
rior, mensura docente, reperitur. Nec minus re-
pugnat brevis substructionis, & supra terram ope-
ris arcuati LX passuum in totum, quod Frontinus^c

pro-

^a Pag. 113. Venetiis 1573 in 4.

^b Art. 15. pag. 65. num. 19.

^c Art. 5. pag. 16. num. 22.

proxinie ad Portam Capenam Appiae tribuit, evidenti passuum ccccl circiter substructioni, qua Ductus, de quo agitur, a Via Latina ad Appiam devenit.

DISSE-
RATIO
PRIMA

Quo vero ad situm veteris Portae Capenae, res adhuc est clarior, auctoritate Strabonis^a his verbis, in quibus Latinae ab Appia divertigium extra Urbem, & proinde ultra Portam Capenam fuisse ostendit:

Portae Ca-
penae situs.

Ἄρχεται ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας, ἐν ἀριστερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτρέπομένη πλησίον Ρώμης, εἴτα διὰ Τυσκειλάνου ὄρους ὑπερβάσσει, μετὰ τὸ Τυσκελίον πόλεως καὶ τῆς Ἀλβανῆς ὄρους, κἀτεισιν ἐπὶ Ἀλγιδὸν πολίχνιον, ὅθεν Πικτὰς πανδοχεῖα:

Incipit Via Latina ab Appia, ad sinistram, ab ea prope Romam deflectens, ac super Tusculanum Montem transit inter Tusculum Oppidum, & Montem Albanum, descenditque ad Algidum Oppidulum, & Pictas Tabernas: quae verba adeo perspicua sunt, ut Criticorum varias lectiones, & coactos intellectus non admittant. Accedat, quod, cum Plinius^b, & Dionysius^c, Urbis ambitum, abruptis Collium, Aggere Tarquinii, & Fluvio terminaverint, non potest commodius Capenae situs animo concipi, quam in linea ducta a Rupe Caelii Montis, sub hortis Matthaeiis, ad crepidines Aventini, sub Aede Divae Mariae, & munimento Pauli Papae III.

Et quia, ea veritatis praerogativa est, ut illi omnia concinant: hinc fit, ut cuncta auctorum de hac re loquentium dicta, quae alios in diversa traxerunt, huic nostrae opinioni plana omnino, & facilia sese offerant. Quid enim magis conveniens, imo neces-

Appiae du-
ctus juxta
veterem Ca-
penam; su-
pra vero
Marciae.

sa-

^a Lib. v pag. 362 lit. A & B edit. supra cit.

^b Lib. III Cap. v pag. 331 & seq. Tom. I edit. cit.

^c Dionysius Halicarnastens Antiqui-

tatum Romanarum lib. III pag. 191 num. 35 & lib. v pag. 283. num. 25 Tom. I Oxoniae, & Theatro Scheldo-
niano 1704 in fol.

farium, quam, ad hoc ut Aquae Appiae, omnium cis Tiberim depressiori, *proxime ad Portam Capenam* transitum demus, eam a Clivo in planitiem reducamus? Ubi nam aptius, quam in situ per nos indicato, scilicet per fauces, ut sic dicam, Caelii, & Clivi illius Aventino a meridie obversi, in quo Templum S. Balbinae erectum fuit, substructio, & opus arcuatum Aquae Appiae, LX non amplius passuum, se ostendere potuit? Et, quod omne argumentum superat, re vera locus, in quo Appiae Rivum pluribus a saeculis incognitum, novissime, & inter haec scribendum deteximus, (de quo mox dicam) mirum in modum cum hac sententia concordat. Hoc etiam pacto Sextus Pompejus Festus ^a apud quem *Lemonia Tribus a Pago Lemonio appellata est, qui est a Porta Capena Via Latina*, proprie, ut celebrem Grammaticum decebat, loquutus fuit; nec manum ferulae Holstenii ^b supponet, qui ita illum, & cum eo Ortelium in Annotationibus arguendo reponit: *Ergo inter Appiam, & Latinam Viam fuerit; nam a Porta Capena incipit Via Appia, a Latina autem ejusdem nominis Via*: imo, inquam cum Festo, & in ipsa *Via Latina* esse potuit, & non nisi a *Porta Capena* adiri; non vero a Latina, cujus, nec res, nec nomen, ante productionem moeniorum Aureliani fuit. Respondet denique ad unguem locus nostrae Capenae loco ubi reperta fuit Columna milliaria lapidis 1, in Capitolium postea translata, in Vinca scilicet Nobilium de Naris, quae prima est ad dexteram exeuntibus a recenti Porta Sancti Sebastiani; a qua

retro-

^a De verborum significatione lib. x pag. 208 num. 5 in us. Delphini Lutetiae Parisiorum apud Lambert. Roulland. 1681 in 4.

^b Lucae Holstenii Annotationes in Ortelium pag. 104. Romae typis Dragondelli 1666 in 8.

retrocedendo, in linea per nos ducta mille passus expleantur. Dicet aliquis, Columnam alibi forsitan constitutam, ibi posterioribus saeculis transferri potuisse; sed iste physica sua, ut Scholae vocant, possibilitate ad impugnandum pro libito utatur: nos morali verisimilitudine, aliis quoque argumentis suffulta, ad sustinendum contenti erimus. Quae nam ergo caecitas mentes occupavit, ut tot Philologorum acumen Strabo^a tam clare loquens effugerit? cum ex solo veteri Juvenalis Scholiaste^b: *substitit ad veteres arcus madidamque Capenam*, videatur concludi posse ejus tempore denominationem Portae Capenae aliorum translatam; sed pristinum locum adhuc cognitum fuisse: ita enim ille, *madidam*, ideo quia *supra eam Aquaeductus est*, quem nunc appellant *Arcum stillantem*; primum enim usque ibidem fuerant Portae, quae *Porta Capena* vocabatur. Ille igitur *Arcus stillans*, Ductus Aquae Marciae profecto extitit, qui *madidam*, longevae aetatis vitio, Juvenalis tempore *Capenam*, sive cum Martiale^c, *grandi gutta pluentem* constituebat. Cur namque Frontini^d locum, Aquae Appiae substructionem, & opus arcuatum, *proxime ad Portam Capenam* indicantem; verbis ipsis, simulque naturae loci vim adhibentes; detorquent? & Aquam Appiam non *proxime*, ut Frontinus voluit, sed *supra Capenam* ducunt, praeterita & neglecta ejusdem Frontini^e de Aqua Marcia *supra Portam Capenam* traditione? Marcia autem, parte sui post hortos Pallantianos, in Rivum, qui vocatur Her-

D cula-

^a Vide sup. pag. 23 litt. a.^b Sat. III v. 11 pag. 57 Cura Corneli Schrevelii. Ex officina Hackia. na 1671 in 8.^c Lib. III Epigr. XLVII pag. 167 edit. cit.^d Art. 5 pag. 16. num. 22.^e Art. 19 pag. 69 num. 9.

*culaneus, dejicit se per Caelium. Ductus^a ipsius, montis usibus nihil ut inferior subministrans (modus, deficere videtur) initur supra Portam Capenam. Haec Frontinus: ultra cujus auctoritatem, natura ipsa loci, ut dixi (& agnitus a me, ut infra ostendam, verissimus Aquae Appiae Ductus) illum a culmine, Portae Capenae excludunt. Nam, utcumque Appiae libra tantam elevationem, octo circiter passuum, pateretur, quot ad ascensum fornicis Arcus recentis Portae s. Sebastiani, non majoris, requirebantur; jam reliquum operis totam Vallis latitudinem occupasset, & LX passus, quos Frontinus^b transmissioni Appiae assignat, nec quater, vel quinquies sumpti suffecissent. Aquam itaque Appiam; postquam Marciam Portae Capenae superinjecimus; *veteribus arcubus* in imo, & sub Porta, quae ad latus Caelii altiuscule, ut credimus, assurgebat, Vallem brevi illa substructione transmittentibus, deportandam dabimus: itaut, duo diversa sint, loco quamvis valde, propinqua, *veteres Aquae Appiae arcus* (nulli enim eos vetustate antecedeabant) prope Portam Capenam; & Porta ipsa, Marciaeque supra eam Ductus. Post haec pro nova hac mea opinione argumenta, aliud contra adversantes, quamvis jam superabundans in tanta rei evidentia reputari valeat, non omittam: recentiore scilicet ad Portam Sancti Sebastiani Arcum, quem inepte substituerunt, sua mole, firmissimaeque Ductus, quem sustinet incrustatione, etiam hodie sese humori impenetrabilem ostendere.*

Alter lapis in eadem Vineae effossus, & in hanc sententiam exculptus, ^c S E-

^a Polenus hoc in loco ita legit Frontinum: *Ductus ipsius, montis usibus nihil ut inferior subministrans, finitur supra Portam Capenam.*

^b Art. 5 pag. 16 num. 23.

^c Gruterus Tom. I pag. CCLII num. 7 edit. jam citat. Exiat in Aedibus Nariis.

SENATVS
POPVLVSQVE
ROMANVS
CLIVOM
MARTIS
PECVNIA PVBLICA
IN PLANITIAM
REDIGENDVM
CVRAVIT

DISSER-
TATIO
PRIMA

*Martis Cli-
vus in pla-
nitiam re-
ductus.*

docet, Clivum istum in planitiem, non quidem ex-
actam, sed leniter, ut videmus, acclivem, redactum,
opere excavationis, quae ad Portam s. Sebastiani
conspicitur, Martis olim vocatum fuisse: ita profe-
cto a Templo Martis, Portae Capenae proximo, de-
nominatum. Quod si prope Portam erectum fuit, ut
Servius^a testatur, ibi, *Duo ejus Tempia in Urbe,*
unum Quirini intra Urbem, quasi Custodis, & Tran-
quilli; aliud in Via Appia extra Urbem, prope Por-
tam, quasi Bellatoris, vel Gradiui: sive in conspectu
Portae, ad dextram, ut Ovidius^b cecinit,

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra
Appositum dextrae Porta Capena Viae:

in imo Vallis, & antequam Clivus nimium assurge-
ret, ex Cicerone^c positum conjicimus; qui ad Q. Fra-
trem scribens, infimaque Urbis loca alluvione affli-
cta percurrens, Templum ipsum, vel sub eo plani-
tiem, mira proluvie respersam dicit.

Ejus, quod antea praemisimus, nullam videlicet *Porta La-*
tina.

D 2

men-

^a In I Virgilii lib. Aeneid. pagi-
na 200 lit. A. Paris. ex officina Ro-
berti Stephani 1532 in fol.

^b Fastorum lib. VI Tom. III pag. 656
primo die ad usum Delphini. Lugd.

apud Anissonios 1699. in 4.

^c Epistolarum ad Q. Fratrem lib. III
epist. 7. Tom. IX. Genevae apud Phi-
libert. 1746. in 4.

mentionem Portae Latinae, ante Aureliani tempora, reperiri, veteres omnes Auctores testes damus. Quicumque enim ex recentioribus, vetera narrantes hujus Portae, tempore, quo nondum extabat, meminere; per prolepsin, & ut locum verum, tunc extra Portam Capenam Via Latina, immutata jam; eo quo scripserant aevo loci facie, evidentius explicarent, per prolepsin, inquam, loquuti sunt: sicque, prae caeteris, historia immissionis B. Johannis Evangelistae in ferventis olei dolium ante Portam Latinam, Martyrologio^a veteri inserta, & si qui alii de hoc mirabili facto testati sunt, veniunt intelligendi; eo magis, quia passim supplicia extra Portas, & in celebrioribus Viis infligebantur. Prochorus^b enim Divo Johanni contemporaneus, per quem, referente, & approbante Paulo Aringhio^c: *passio Johannis ante Portam, & dedicatio Ecclesiae per fideles, qui illic aderant*, enarratur, fuit quidem unus ex vii Diaconibus, qui gesta Martyrum in integrum colligerent; sed cui historia illa, & Vita Sancti Johannis Apostoli falso ascribitur; est enim apocrypha, & fabulosa, ut in Serie Auctorum Bibliothecae maximae Sanctorum Patrum praemissa, ex censura Joannis Brassichellensis^d Sacri Palatii Apostolici Magistri adnotatur. Similem prorsus huic libro notam inussit Cardinalis Bellarminus^e (quem justissimo titulo Vindicem, &

Tuto-

^a Martyrologium Romanum, Baronii Notationibus illustratum prid. Non. Maji pag. 191 Antverpiae ex Plantiniana 1613 in fol. Et in Veteri Martyrologio pag. 1024 calcem citatis: ut & in altero Mediolani impresso 1578 pag. 151 in 4.

^b S. Johannis Apostoli, & Evangelistae Historia cap. xi lit. G pag. 52 extat Tom. II part. I Bibliothecae Pa-

trum. Lugd. ap. Anisson. 1677 in fol.

^c In Roma Subterranea To. II lib. IV Cap. vi num. 1 pag. 16. Romae 1653 Typis Vitalis Mascardi in fol.

^d Tom. I Index Alphabet. & Tom. II part. I cit. Biblioth. Patrum pag. 46 lit. D.

^e De Script. Eccl. Seculo I Operum Tom. VII pag. 21 lit. E. Venetiis apud Zane 1728 in fol.

Tutorem Ecclesiae Lipsius nominat) : motus praefertim, quia, *incredibile sibi videtur, a fidelibus, qui illic aderant, Ecclesiam in ejus honorem fuisse constructam*; qui enim id auderent, ait ille, *in oculis saevientis Domitiani?* Unde miror, Aringhium supposititii scriptoris auctoritatem adducere, ut Portae Latinae existentiam, tempore D. Johannis, sub Domitiano Imperatore a se creditam, adstruat; & quod alii anticipatione usi optime tradiderunt, per anachronismum corrumpere.

XIII. Retrusa igitur infra bivium Viae Latinae Capena Porta, & Aquae Appiae substructione, & opere arcuato; eo major adhuc labor nos manet, in nomine Aquae, & Arcus ad recentem Portam stabiliendo: quo in rebus id genus, ipsa vetustate incertis, & obscuris, aliena oppugnare, quam sua probare, facilius semper visum fuit. Specus iste, non uno indicio, idem, puto, erat, ac is, qui a Frontino^a: *Octavianus* vocatur; partemque Anienis Veteris recipiebat, ut is verbis continetur: *Anio Vetus citra iv. milliarium a Latina in Laticanam* itur, arcus trajicit; & ipse Piscinam habet; inde, intra ii milliarium, partem dat in Specum, qui vocatur *Octavianus*, & pervenit in Regionem Viae Novae ad hortos *Asinianos*, unde per illum tractum distribuitur. Rectus vero Ductus, secundum *Spem Veterem*, veniens intra Portam *Esquilinam*, in altos rivos per Urbem deducitur. Plura siquidem ad hanc opinionem roborandam concurrunt. Primum, ac praecipuum indicium est altitudinis series Anioni Veteri proprie conveniens; sextus scilicet librae locus, inter Marciam, & Virginem medius, ut Frontinus^b

Specus Octavianus ad Port. sancti Sebastiani per quem pars Aquae Anienis Veteris deferrebatur.

^a Art. 21 pag. 75 num. 1.

^b Art. 18 pag. 64 num. 16.

ape-

aperuit. Alterum non leve praebet derivatio, ac iter hujus Ductus, descripto per Frontinum^a simile. Nam circa II prorsus milliare ab Urbe, repertus fuit hic Specus ad Laevam Latinae, Roma exeuntibus, loco in *Tab. I* numero 19 signato; a quo rursus ad laevam deflectendo versus Labicanam Viam, quam respiciebat, & Monumentum Alexandri, (prope quod vestigia Diverticuli a Latina in Labicanam, cujus Frontinus^b meminit, existunt) rectum, & integrum Ductum a quo dimanaverat, ostendere potuit. Tanta enim circuitione, altiores Claudiae, & Anienis Novi illi superpositi Aquae non indignissent, quae per Arcus Caelimontanos, ex Frontino^c ad hanc Primam Regionem per declive ferebantur; ad quam, etiam Marcia; sive ea pars illius, quam Rivum Herculanum Frontinus^d appellat, *dejiciebat se per Caelium*, ut mox vidimus. Situs quoque Viae Novae, & hortorum Asinianorum in eadem XII Regione, in qua Thermae Antoninianae, quas Ductus petere videtur, ostendit hunc fuisse Specum Octavianum, ex eodem termino, quem Frontinus^e Aquae Anionis per eum delatae distributioni designat.

Crustae genus in utraque Aniene.

Crustam denique, ne ullum argumenti genus inexploratum relinqueremus, cum alia, quae ex Anienis Novae Specu divulsa est, contulimus: & ut ex eodemmet flumine Aquae utriusque Anienis, juxta Frontinum^f petebantur; ita, ad proportionem tamen distantiae, qua derivabantur, hanc illi similem invenimus, & Academiae experimentalis, sic enim vocant, quam Illustrissim. D. Johannes Ciampinius magnanimo sane, laudandoque conatu, nuper in Aedibus suis aperuit,

^a Art. 21 pag. 75 num. 1.

^b *Ibidem*.

^c Art. 87 pag. 156 num. 3.

^d Art. 19 pag. 69 num. 9.

^e Art. 21 pag. 75 num. 2.

^f Art. 90 pag. 160 num. 1.

ruit, rem examinandam detulimus; ut ex Spargiricae quoque artis documentis conjecturae hae nostrae fulcirentur. Mirum certe, simulque perjucundum in hac comparatione accidit, varietatem crustae in uno eodemque Rivo Anionis Novi reperiisse: ea enim quae antiquior signino adhaeret; tempore scilicet, quo primum ex ipso flumine Aqua deducebatur efformata; turbidi coloris erat, ut flumen ipsum, *quamvis purissimo defluens lacu, mobilibus tamen cedentibus ripis, aufert aliquid, quo turbetur*; sic Frontinus^a: quae vero novissime superinducta fuit, *postquam Anienis Novi vitia Nerva Caesar excludi posse vidit, & omisso flumine repeti ex lacu, ubi limpidissima est, jussit*, ut per eundem Frontinum^b recentiore corticem puriorem, atque albentiozem effecit: & ita ex effectu, veritas narrationis Frontini confirmata ostenditur. Ratio distantiae, ut obiter tetigi, xxii m passuum inter utriusque Ductus initium, (Vetus enim a milliario xx ex Frontino^c, Novus a milliario xxxxi, ex eodem^d excipiebatur) in causa fuit, ut illius crusta, obscurior quidem, sed ejusdem cum altera substantiae videatur; prout magis turbidam advenisse, Aquam longe infra deductam, pluribusque adjacentibus cultis, necesse erat.

XIV. Et certe, non nisi hujus Specus Octaviani continuas esse potuit Ductus ille, quem nuper a Fossoribus detectum vidimus in Lapidina Vineae Benedicti Sanctorii, ad angulum Viae, quae a cavea Circi ad Portam Ostiensem procedit, cum alio Viatrio, per quod laevorsum ad s. Balbinae Martyris Aedem itur: ubi & Marciae Rivus, quem supra Portam Capenam

*Ductus
Octaviani
Specus, &
Marciae, ac
Appiae Ri-
vus, a Ca-
vea Circi ad
Portam Os-
tensem.*

ex

^a Art. 90 pag. 161 num. 1.

^b Art. 93 pag. 104 num. 5.

^c Art. 6 pag. 24. num. 11.

^d Art. 15 pag. 56 num. 2.

ex Frontino^a transivisse ostendimus, vi circiter pedum altiori libra alium hoc pacto *Tab. X* interfecat.

Sub hisce duobus Ductibus (ut hic Aquarum concursus fiebat, eo pacto, quo ad Spem Veterem, sive apud recentem Portam Majorem, Marciam, antequam *per Caelium se dejiceret*, cum aliis iv altioribus coisse vidimus) alium infime latentem nuperrime Fossor quidam monstravit, & me difficulter sane humi repentem ad illum perduxit: quo viso, rei diu quaesitae novitas omnem lassitudinem, locique horrorem ex corpore animoque exegit. Nam, hunc esse Rivum Aquae Appiae, Romanae providentiae, magnitudinisque primitias, mihi certo persuasi; tibi que probare studebo. Libra ejus; atque, ut Frontinus^b vocat, pressura minime abnuit; quia omnium cis Tiberim hanc Aquam humillimam, ut Frontinus^c de ea ait, ex comparatione ad proximos Ductus Marciae & Anienis cognovi; totis enim xxviii pedibus sub Aniense Vetere excurrerat, quantum prae loci angustia, & reperita per cavernam operatione, deprehendere potui. Suo item hucusque decursu, situm, quem Capenae Portae dedimus, *veteres* prope eam *arcus* indicare cum Marcia videtur: antrorsus vero ad Aventinum flectitur; & post l circiter passus, rursus ad dexteram vergit, ac suo aspectu locum, ubi ex Frontino^d emergebat, nempe Salinas, & Portam Trigeminam, seu Clivum Publicii^e. Nec deficit potissimum ex Frontino^f indicium; hoc est, eadem, ac ille in Appia describit, latitudinis & altitudinis mensura. Quamvis enim Specus iste, ut plurimum, ab aliorum
forma

^a Vide sup. pag. 25 lit. c.

^b Art. 18 pag. 62 num. 8.

^c Art. 18 pag. 65 n. 19 & Art. 79
pag. 149 num. 10.

^d Art. 5 pag. 16 num 18.

^e Art. 5 pag. 21 num 31.

^f Art. 65 pag 115 num. 1.

forma recedat, lateribus gradatim sese ampliantibus; (id quod in nullo alio aquaeductu animadverti), & Agrippa hunc, aliosque pene delapsos restituente, ex Frontino^a, factum puto; ubi tamen ulterius LXX circiter passus progrediare, latera directa, & parallela, pede uno & dodrante juxta Frontinum^b, inter se distantia, altitudinemque, signino dempto, pedum v, & semis reperies; hoc est ipsorum pedum v Frontini supra signinum, quod crassitudinem semipedalem communiter in fundo ductuum obtinere solet. Praeter quae omnia, majestas operis, simplicitate, simulque venusta, & inaffectedata firmitate compositi, faeculum Appii, & crescentem jam jam publicorum aedificiorum splendorem, & magnificentiam ad vivum ostendit. Accedit, ad vetustissimam rivi structuram ipso aspectu dijudicandam, crassissima circumquaque crustae nigricantis coagmentatio, intus lapidosa, & solida, in superficie autem spongiosa quodammodo, & cincinnata; ejus propemodum figurae, ac lapis ille, ex Tiburre agro Romam advectus, quo frequentissime ornamentis causa, ad rusticos fontes in urbanis hortis imitandos, lautiores isti uti solent. At rem ipsam melius, imagine *Tab. XI*, & explicatione percipe.

XV. Specus nostri Octaviani, cujus pene obliti videbamur, & fornicis sub eo ad viam Appiam, & clivum Martii, auctorem ignorasse, nihil assumptae tractationi detrahit; sed tamen eatenus investigabimus, quatenus opinioni propositae favere videatur, si hunc esse arcum suadeamus, quem, Senatu decernente, ex Suetonio^c, Augustus in honorem Drusi principis

*Arcus Druso
ab Octaviano ere-
ctus.*

E

vigni

^a Art. 9 pag. 43, num. 27.

^b Art. nuper cit. § 65, pag. 115, num. 3.

^c C. Suetonii Tranquilli *Lib. v*
Tib. Claudius Caesar, pag. 375
vers. 21 ad us. Delphin. Paris. apud
Andream Prelard 1684. in 4.

DISSER-
TATIO
PRIMA

vigni (an potius filii?) statuit. Quiritatur certe more suo Ligorius^a hunc non esse arcum triumphalem, sed castellum aquae; ea licentia, qua castellum, quod in jure nostro^b receptaculum sonat, vocavit in eodem opusculo arcum ad portam sancti Laurentii; ubi pariter simplices triuni aquarum rivi, nec magis quam hic castelli umbra; attamen nos tam fidem, quam criterium hominis hujus spernimus, & eo quamvis oblatrante, ad rei examen progredimur.

In via Appia Druso ab Augusto arcum erectum, nummorum cum illo arcu similitudo, nomen specus Octaviani, inscriptiones, ac forma cum Ariminensi arcu eadem prorsus id docere videntur.

Maxima inter nummum hujus arcus Drusiani, & ipsius reliquias similitudo, primum conjecturae fundamentum praebet, ut ex subjecto utriusque schemate *Tab. XII.* conferre poteris.

Praeterea, nomen specus Octaviani, quo ductum huic arcui superpositum noravimus, nonne ab Octavio Augusto derivatum videtur? qui, dum RIVOS AQUARUM OMNIUM, ut in epigraphe ad arcum aquae Marciae, sive recentis portae sancti Laurentii, quem paullo infra exhibebimus, expressum est; sive, ut in marmore Ancyrano apud Gruterum^c RIVOS AQUARUM COMPLURIBUS LOCIS VETUSTATE LAEBENTES REFECIT, hunc etiam in depressione clivi Martis abruptum, refecisse; eique nomen suum reliquisse potuit. Quia praefertim verba illa, CLIVOM, & PLANITIAM, ejus tempora redolent; bis enim Vitruvius^d Augusto *ὀύχρονος* ita hoc secundum effert; & saepe in Augusti nummis, DIVOS JULIUS, simili licentia leges. Est siquidem plusquam verisimile, clivum, impediende

du-

^a Paradoxe di Pirro Ligori *Lib. 1. pag. 39.* a tergo. Venezia per Michel Tramezino 1553, in 8.

^b Digestorum *Tom. III Lib. XLII* de Aqua quorid. & aestiva *Tit. XIX leg. 1 §. Ait Praetor Columna. 827.* Veneriis apud Juntas 1621. in 4.

^c Gruterus *Tom. 1. pag. ccxxxii.* Caesarum Imperatorumque *Tab. IV serie 1.*

^d M. Vitruvii Pollionis de Architectura *Lib. V, Cap. XII pag. 100, edit. jam cit.*

DISSER-
TATIO
PRIMA

Arcus ad
Portam s.
Laurentii .

integram longitudinis coronae partem . Quae tympani proportio , quamvis pressior visa fuerit Philandro^a eamque facillima praxi emendavit ; optimo certe exemplo non destituitur , in supra memorato arcu recentis portae sancti Laurentii , olim ad viam Collatinam ; quem praecipue hujus rei ostendendae gratia , prout supra terram apparet , his inserimus *Tab. XIV* ; monentes tamen , fastigium & coronam , abrafa quidem esse , quo posteriori inscriptioni Caracallae campum patefacerent ; ita tamen , ut certissima lapidum complanatorum vestigia reliqua sint . Cum enim Titus Vespasianus , ne ornatum deturbaret , fascias sub corona prior inscripserit ; Antoninus spatium reliquum occupavit , & medium , quamvis per Arcus injuriam , se intrusit .

Alia simili-
tudo, ex fe-
nestris peti-
ta, quae ap-
paret inter
nummum ,
& fororni-
cem arcus
Drusi, pro-
positae sen-
tentiae fa-
vet. Vicus,
& Strada
decepti; Got-
tifredus ,
& Camelus
laudantur .

Distinguunt quoque hunc triumphalem Drusi fornicem ab aliis , nostroque nummo assimilem faciunt , fenestrae laterales , quarum vestigium in latere *D* *Tab. XII.* conspicitur , recurrente circumcirca eadem corona *E* ; quod forsā Aeneam Vicum , & Octavium Stradam decepit , & ad geminos hinc inde minores arcus excogitandos induxit , quibus nec locus esse potuit , in angustia pedum *xxiv* , & semis , quot ex *B* ad *A* , ubi arcus lateritii hujus aquaeductus ex hac parte finiuntur , intersunt . Nummi nostri fidem faciunt schedae clarissimi viri Francisci Gottifredi , magni illius & fidelissimi rei nummariae promicondi ; benigne exemplar suggerente , oculorum lumine capto , sed animi lynceo Francisco Camelo nostro , quem honoris & amicitiae causa nomino .

Nummus
Drusi illu-
stratur ; e-
jusdemque
Dru-

Libet nunc aliquantum digredi , & hunc nummum ,

simul-

^a Guillelmi Philandri Notae & Castigationes in Vitruvium de Architectura . Extant cum eodem Vitruvio

Lib. III, Cap. III. pag. 57, lit. y. edit. jam cit.

simulque historiam de Nerone Druso in aliquo supplere, ex alio perfecte integro & distincto, quem in museo Septalio extare significavit nobilissimus vir Franciscus Comes Mezabarba Biragus, cum capeduncula intra tympanum, duobus utrinque ad latus ejus lituis, & versus extrema, sed eadem altitudine, praetera ad dextram, ad sinistram vero urceolo insculptis; eo propemodum ordine distributis, quo apud Oiselim^a subobscurae haec instrumenta expressa videmus. Hinc igitur Augurem fuisse Drusum ex lituo, quod clarissimum insigne Auguratus vocat Cicero^b, apparet; quamvis historia de hoc ejusdem honore minime loquatur, sed Dio^c, apud quem plura de Druso; atque Suetonius^d quaesturam, praeturam urbanam, triumphales honores, ovationem, consulatum, & proconsulare imperium tantummodo referant.

Eo tamen quia nummus, quem cum arcu Drusi retulimus, a Tiberio Claudio Caesare ejus filio cusus cernitur; non ideo Angelonio^e assentior, qui arcum ab ipso Claudio erectum, ornatumque asserit. Nam ultra nostras de Augusto auctore, quas supra expendimus, conjecturas, Dio^f tamquam de re, tempore Augusti nedum decreta, verum etiam perfecta loqui videtur.

Καὶ ὁ μὲν ἐς τε τὸ Ἀγρίον πειθὼν ὑπὸ τῶν ἱππέων, ἔπει-

DISSERTATIO
PRIMA

Drusi historia
suppletur.

Angelonius
reprehensus.

75

^a Jac. Oisellii Thesaurus Selectorum Numismatum Antiquorum Tab. xcvi num. 1, & pag. 475. Amstelodami apud Boom. 1677, n. 4.

^b M. T. Cicero Tom. II, de Divinatione Lib. I, num. xvii sive 30 pagin. 797. Amstelodami apud Westermos 1724 in fol.

^c Dionis Hist. Rom. Lib. LV Caesar Augustus, pag. 545 Joh. Leunclavii

studio. Hanoviae Typ. Wechelianiis 1606. in fol.

^d C. Suetonii Tranquilli Lib. V Tib. Claudius Caesar Cap. 1, pag. 357 edit. jam cit.

^e Francesco Angeloni Istoria Augusta, Tib. Claudio pag. 40. num. 10. Roma per Felice Cesaretti 1685. in fol.

^f Dionis Hist. Rom. Lib. LV, Caesar Augustus, pag. 549 lit. B, edit. jam cit.

τε ἐς τὴν ἱππᾶδα ἀκριβῶς πελόντων, καὶ τῶν ὅκ τῷ
βουλευτικῷ γένους ὄντων, ἠνέχθη. καὶ πάντα πύρι δο-
θείς, ἐς τὸ τῷ Αὐτοῦ μνημεῖον κατετέθη. Γερμανικός
τε μὲν τῶν παίδων ἐποννομαθείς, καὶ πιαῖς, καὶ ἀκό-
νος, καὶ ἀψίδος, κροταφίς τε πρὸς αὐτῷ τῷ Ἰνῷ λαβὼν.
*Et ipse quidem Drusus, ab iis, qui equestrem ordinem
cum dignitate servabant, et a patriciis in Campum
Martium est allatus. Et hic igni datus, in Augusti
monumentum depositus fuit. Germanicusque cum filiis
cognominatus est, et honores tam statuae, quam arcus,
cenotaphique prope ipsum Rhenum accepit. Nec cre-
dibile est, Augustum, qui honora et magnifica in
Drusum fecit, ut Tacitus^a monumentis suorum An-
nalianum, mandavit, et tantopere, ut cum Suetonio^b
loquar, et virum dilexit, ut cohaerere semper filii
instituerit, et defunctum pro concione laudaverit, ut
Deos precatus sit, similes ei Caesares suos facerent; si-
bique tam honestum quandoque exitum darent, quam
illi dedissent; nec contentus elogium tumulo ejus,
versibus a se compositis, insculpsisse, etiam vitae me-
moriam prosa oratione composuit, honorem arcus,
statim post ejus obitum decretum per xxiii annos,
quibus privigno supervixit, neglexisse, & tandiu effe-
ctu vacuum reliquisse; urgente praesertim Livia uxo-
re, quae in acerbissimo, maximoque filii luctu, quo
sibi fere vitam exhaustit, ut Peto Albinovanus^c his
versibus testatur,*

Vix

^a Cornelii Taciti Annalium Lib. III
Tom. I pag. 358, 50 in usum Delphin.
Parisiis apud Viduam Claudii Thi-
boust &c. 1690 in 4.

^b C. Suetonii Tranquilli Lib. V.
Tib. Claudius Caesar pag. 376 nu-
mer. 5. & seq. cit. edit.

^c Versus, qui hoc loco Albinovano
tribuuntur, neque in Corpore omnium
veterum Poetarum Latinorum Aure-
liae Allobogum 1640 excuso; ne-
que in alio Londini 1713 impresso,
inter quos Albinovanus recensetur,
reperi a nobis potuerunt.

*Vix etiam fuerat paucas vitalis ad horas ,
 Obtulit invitae cum sibi Caesar opem ;
 Admovitque preces , & jus immiscuit illis ,
 Aridaque effusa guttura tinxit aqua ,*

supremum hunc filio honorem , sibi que solatium differri minime passa fuisset .

XVI. Hunc insuper arcum ad viam Appiam minime , ut Andreas Fulvius ^a credidit , ad Trajanum spectasse , nummi ejus aperte ostendunt ; qui arcum triplicis fornicis , & non unius tantum , qualis iste , exhibent .

Ad Lucium Verum excludendum , quem in hac eadem regione , ut diximus , arcum habuisse scimus , non ita promptas , ut in Trajano , rationes habemus ; cum nummi ejus cum suo arcu nulli extent ; nihilominus , ex tot argumentis , per quae Augustum hujus fornicis auctorem fecimus , alium hinc amovebimus , postquam locum Drusiano arcui , satis , ni fallor , sub hoc aquaeductu , & in summo hujus clivi Martis asseruimus .

Haec tamen omnia , alias forsan scitu non inutilia , ad terminos nostrae quaestionis ex abundanti dicta videbuntur ; quia quidquid de hujus specus Octaviani nomine dubitari possit ; illud (quod nobis sufficit) extra omnem dubietatis aleam esto , ejus aquam ad thermas Alexandri , adverso flumine , & contra ipsius soli genium , & vergentiam , suo , ut mox dicemus , Nymphaeo longe relicto , tam procul retrahi nullatenus potuisse .

XVII. Unde tota quaestio in id recidit , an Janiculensem , quam Trajanam fuisse dicemus , aquam ;

an

^a Dell' Antichità della Città di Roma , negia 1543. per Michele Tramezino
 ma Lib. IV, pag. 140 a tergo. In Vi- in 8.

*Arcus in
 via Appia
 neque ad
 Trajanum,
 neque ad
 Verum per-
 tinuit ; ne-
 que specus
 Octaviani
 ad Thermas
 Alexandri
 aquam age-
 bat .*

*Severus
 non perdu-
 xit aquam
 Janiculen-
 sem , sive
 Trajanam ,
 quae*

DISSER-
TATIO
PRIMA

quae osci-
tanter ab
aliquibus
Alfietina
putabatur.

an vero hanc, quam ex agro, in quo oritur, Labica-
nam vocabimus, Alexander in Urbem invexerit. In
quo, memineris velim, pluries nos utramque inscri-
ptionem, alteram super praecipuo fonte in Janiculo;
alteram in arcu ad viam Aureliam sub hortis Pam-
philiis, in quibus aqua, haec ALSIETINA nuncupatur;
ejusque ductus ab Augusto Caesare extracti dicuntur,
non sine stomacho perlegisse. Qui enim Alfietina, ex
Frontino ^a omnibus humilior, & quae nonnisi cccxvii
passus operis arcuati, nil autem substructionis supra
terram habuit, ^b diversamque a lacu sui nominis ori-
ginem sortita est, cum hac, quae vel superiorem, vel
aequalem ipsi Marciae libram obtinet, prope lacum
Sabaten in variis venis caput agnoscit, & circa Ur-
bem, ut longinqua missa faciam, per xl passuum m
operis arcuati, & substructionis defertur, nisi per sum-
mam oscitantiam confundi poterat? Si igitur constare
fecerimus, Janiculensem aquam non posse Alexan-
drum in perductorem admittere; nostra proinde haec
Labicana sola remanebit, quae ad ipsum pertinuisse
dicenda sit.

Ad nym-
phaeum Ale-
xandri non
videbatur
perducenda
aqua tran-
stiberina.

Id primo sola probabilitas pene nos credere com-
pellit; cum ab omni verosimili alienum sit, ad ther-
marum Alexandri cis Tiberim usum, aquam Trans-
berinam deducere, quemquam cogitasse. Praefer-
tim, cum reperiamus ex Victore ^c, Nymphaeum Ale-
xandri in regione v Esquilina extitisse; nempe in ipso
hujus aquae recto, a sua forma, ad thermas itine-
re; cujus, & piscinae limariae vestigia se observasse
apud templum Sanctae Crucis in Hierusalem, ubi
hanc

^a Art. 18. pag. 65 num. 20.

^b Art. 22 pag. 77 num. 5.

^c Descriptio Romae pag. 241 ex

recensione Philippi Labbe Paris. Typ.
Reg. 1651. in 16.

hanc inscriptionem reperit; scribit Ligorius^a forsan, ut de Turpino Ariostus jocatur, *verace in questo loco*, mirum! id est, verax in hoc uno; quia inscriptio nil spurium respicit, ut pleraque hominis illius,

HERCVLI. CONSERVATORI
INVICTO. COMITI
D. N. SEVERI. ALEXANDRI
PII. VICTORIS. SEMPER
AVG. AC. OPTIMI. PRINCIPIS
M. AVRELIVS. PRISCILLIANVS
V. C. CVRATOR. LYMPHAEI
DEVOT. NVM. M. Q. E

qui ad summum, ut morem retineat, potuit piscinam de suo addere; cum nos alibi eam statuamus, & ostendamus, & duplicem fuisse vix credimus.

Addam, nec meo periculo, quia satis idoneum huius sententiae propugnatorem habeo, Janiculensem aquam eo minus posse absque alicujus ex veteribus testimonio Alexandrinam vocari; quia verius, eadem cum Trajana fuit. Ita agnoscit Paulus Aringhius, ex actis praecipue martyrii s. Antonini; *eadem hora iussit Vitellius, Antoninum capitis subire sententiam: qui ductus via Aurelia, juxta Formam Trajanam decollatus est xi Kalendas Septembris*; probantque enunciata, quae apud Nardinium^c extant, vetustissimi codicis actorum s. Julii, in quibus describitur, *Forma Trajana, juxta viam Aureliam*; & instrumenti do-

Aqua Janiculensis & Trajana in via Aurelia una, eademque fuit.

F na-

^a Quae hic ex Ligorio proferuntur forte in illius manuscriptis adhuc latent; in iis enim, quae typis mandata vidimus, quorumque jam meminimus, etsi aliquid argumenti ea de recitato loco exhibeant; tamen id ipsum non est, quod Frabrettus ex illius sententia hoc in loco docet. Inscriptio tamen ipsa proferitur a Francisco

Hesselio, dum recuderet inscriptiones, quas Marquardus Gudius jam ediderat; eaque Capite I de Diis dedicatorum, & pag. xxxii, num. 3 proponitur. Leovardiae 1731, in fol.

^b Roma Subterranea Lib. I, Cap. xii pag. 346. num. 2. Edit. jam cit.

^c Roma Antica Lib. VIII. Cap. iv pag. 518, verbo Trajana, Edit. jam cit.

Ligorii
sententia
de via, &
porta Au-
relia expe-
ditur.

nationis Caroli Magni^a ubi pro confinio cujusdam fundi datur, *Forma Trajana usque in porta Aurelia*. Idemque eruitur ex sequenti loco, licet parum correcto, Anastasii Bibliothecarii^b in vita Honorii; *Eodem tempore fecit Basilicam B. Pancratio martyri, via Aurelia milliario secundo a solo, &c. ibi constituit mola in murum civitatis, & formam, quae deducit aquam in lacum Sabatinum*^c.

XVIII. Neque tanti apud nos est Ligorii^d auctoritas, ut Aureliae nomen, viae isti, quae a porta Pancratiana, imo ab ipso ponte Sublicio per indubia vestigia, cum alia, quam Ligorius veram Aureliam esse non denegat, recto tramite continuatur, ex ejus sententia auferri debeat. Unicus siquidem Procopii^e locus, quem ipse nobis obtrudit; διὸ δὴ ἄλλας δύο τῆς πόλεως πύλας ἐνοχλεῖσθαι πρὸς τῶν πολεμίων ξυνέβαινε, τὴν τε Αὐρηλίαν (ἣ νῦν Πέτρῳ τῷ Χριστοῦ ἀποστόλων κορυφαίου, ἅπερ πρὸς πλησίον κειμένου, ἐπωνυμὸς ἐστὶ) καὶ τὴν ὑπὲρ τὸν ποταμὸν Τίβεριν. Itaque ab hostibus infestae fuerunt Portae aliae duae; videlicet Aurelia, insignis jam Petri nomine, qui Princeps fuit Apostolorum Christi, ac prope illam conditus jacet; & Transiberina. Ex quo portam Aureliam prope molem Hadriani fuisse probatur; unde propterea viam hujus nominis deducit, & alibi fuisse perne-

gat;

^a Francesco Maria Torrigi. Le. Sacre Grotte Vaticane. Parte II, pagin. 506. In Roma appresso Vitale Mascardi 1639. in 8.

^b De vitis Pontificum Romanorum Tom. I, pag. 121, num. 10. Romae apud Joh. M. Salvioni 1718, in fol.

^c Periodus haec in citata Romana editione ita legitur. Et ibi constituit mola in murum in loco Trajani jux-

ta murum Civitatis, & formam, quae deducit aquam in lacum Sabatinum.

^d Paradosse pag. 37 a tergo, in Venezia per Michele Tramezino 1553. in 8.

^e De Bello Gothico Tom. I, Lib. I Cap. XIX, pag. 359. Lit. A. Edit. jam citat.

gat; vel non tollit, quominus etiam porta ad Janiculum Aurelia vocaretur; quia ita loquitur, & intelligi debet, quasi ex duabus ejusdem nominis, altera sancti Petri, altera sancti Pancratii, a propinquitate utriusque templi, ad distinctionem, appellari consueverit; vel etiam accipiendus est de via Aurelia nova; (cum tam novam, quam veterem agnoscamus ex inscriptione apud Gruterum ^a) ne hanc veterem, cujus nomen ante alterius incidentiam tot illustria documenta retinent, aboleamus. Ultra enim sacras prae-
 fcorum Christianorum memorias, quae ecclesiam Beati Pancratii, in vicinia Urbis, formaeque proximam, in via Aurelia ponunt, quae Ligorii Aurelia esse non potest; non alium vetustis temporibus, & ante nova moenia Aureliani, fuisse hujus antiquissimae viae ductum, quam jam dictum, a Sublicio ponte per summum Janiculum, ubi nunc porta, sive Aurelia, sive Pancratiana ea postea vocata sit, conspicitur, dubitari nequit; Quia enim tunc ab Urbe non nisi per pontem Sublicium exitus ad Janiculum patebat; dum hinc rectum, tritumque in Etruriam maritimam iter conspiciamus; ut excavatio, & sepulchralia hinc inde monumenta, inter villam Marchionis de Nobilibus, & Coenobium sancti Petri in Monte Aureo, & novissima viae silice stratae, exinde versus ecclesiam monialium ss. Cosmatis, & Damiani, ipsumque Sublicium tendentis detectio aperte docent. Quod quae-
 so absurdius, quam per pontem, qui nondum extabat, agrumque Vaticanum, perque sinuosos, more
 maeandri, circuitus, viam Aureliam veterem, ac primitivam concipere; & ibi fuisse, inficiari, ubi recta ratio, addam, & veterum scriptorum auctoritas, eam

^a Gruterus Pag. cccc. lvi num. 6, Tom. II. Edit. cit.

collocant? Livius^a enim, viam, quae a Sublicio ad Janiculum, & deinceps ad urbem Caere tendit, quae nostra Aurelia est, a Vestalibus in fuga, post captam a Gallis Urbem, calcatam ostendit, ubi L. Albinii de plebe hominis meminit, qui illas, & Romana Sacra plaustro imposuit, uxore, ac pueris descendere jussis. De quo certe factò intelligendum putaverim sequens lapidis, quantivis pretii, fragmentum, pavimento superioris, & subdialis ambulationis circa hemisphaerium Pantheonis postea insertum, quod, & rem, & tempus, cum scilicet Galli Roma capta, *Capitolium invaderent*,

ADERENT. CAPITOLIV..
STALES. CAERE. DEDVXIT
QVE. RITVS. SOLLEMNES. NE
RENTUR. CVRAI. SIBI. HABVIT
ERATA. SACRA. ET. VIRGINES
XIT^b

ita designat, ut minime dubium sit, quin in memoriam, & encomium tantae pietatis fuerit insculptum.

*Astringii
tempera-
mentum de
via, & por-
ta Aurelia
improbatur.*

XIX. Haec ita certa reputo, ut nec placeat Astringii^c temperamentum, quo & opinioni Ligorii detulit, & viam, quam Ligorius^d ab Aurelia Procopii porta initium sumere tradidit, per suburbium Fornacium, sub Urbis moenibus deducit; & veteri nostrae Aureliae ad bivium s. Pancratii unit. Quia, hac incongrua obliquatione, pejus malo remedium allatum est; & ipse Ligorius vehementius adhuc dissentiret, quem nec adeo Urbi propinquam, nec adeo violenter

re-

^a T. Livius *Lib. xl. pag. 527. Tom. I*
Parisi. apud Frederic. Leonard. 1679.
in 4.

^b Est quoque apud Gruterum *Pag. ccccxcii, Tom. II*, sed pessime excepta.

^c Roma subterranea *Lib. I, Cap. xi. Tom. I, num. 2. pag. 343. Edit. cit.*
^d Paradoisse *pag. 37 a tergo, edit. jam cit.*

retortam viae incidentiam cogitasse suspicor ; sed rationabilius (ut in aliquo homini laborioso faveamus) suam Aureliam recta ad tabernam *Del Pidocchio* perduxisse , & vel hinc ad laevam per viatrium , cuius portio silice strata visitur inter vineam Carpineam , & castellum aquae Paulae in vinea Burana ; vel adhuc congruentius , per vestigia veteris viae , quae relicta Cornelia ad dexteram , per fundum *Di Porcarecino* versus fundum *Della Bottacchia* tendit , ibi veteri Aureliae viae junxisse . Sed haec plenius in nostro *De Agro Suburbano*^a opere οὐν θέω enucleabimus :

XX. Sic itaque , restituta adversus Ligorium veteri , veriorique via Aurelia ad latus formae Trajanae , cui per duo fere milliaria applicita est ; tam Alexandro , quam Trajano suus cuique redditur aquaeductus : nam & , hunc praeter jam allatas recentiorum scriptorum auctoritates , constat aquam derivasse , ex nummo ex S. C. publice in rei gestae honorem cuso ; & ob numen fontis appositum , ad aquam ex fonte haustam , non ex aliis ductibus subtractam , referendo . Nummum probe exceptum , sed pessime interpretatum , vide apud Angelonium^b ; qui perfracte , & tamquam Frontino affirmante , ait , *Trajanum via Valeria a tertio & vigesimo lapide aquam Martiam in Aventinum perduxisse* ; atque hoc nummo demonstrari concludit . Id quod alios ejus sequaces , plus τῶν ἀντιθέτων quam Frontino , & veritati credulos , seduxisse

DISSE-
R-
TATIO
PRIMA

Trajanus aquam ,
quam diximus Janiculumensem , perduxit .

Angelonius
carpitur .

^a De peritendo opere , quo Agri Suburbani res expenderet Fabrettus noster , ut clare ex hoc loco intelligitur , cogitaverat ; de eo tamen non modo aliquid typis non commisit , sed ne hilum quidem inter illius M. Scripta ab iis repertum est , qui ea diligentius pervolvunt , quo maxi-

me de hujusmodi opere aliquid cognoscerent .

^b Historia Augusta, Trajano pag. 101. num. 27. Che Trajano , dalla via Valeria , per lo tratto di ventitre meglia , la conduceffe nell' Aventino ; cioè l' acqua Marzia . In Roma per Felice Cesaretti 1685 , in foglio .

DISSER-
TATIO
PRIMA

Alexan-
der Severus
suae aquae
libram de-
primendo
ad suas re-
spexit ther-
mas.

xisse vidimus, & supra adnotavimus^a; novissime vero Jacobum Oiselim^b in partes traxit.

XXI. Non contemnendo etiam indicio est, aquam in gratiam dictarum thermarum fuisse deductam; quia, si quis alius, in communem, & solitum aquarum usum id instituisset, poruisset sane longe utilius, ad eandem libram, ac postea Sixtus pontifex fecit, attollere; hoc est XII & semis supra Marciam pedibus, quotis aqua Sixtina, ad portam Majorem, Marciae ductum, ibi proximum, superareprehenditur: & ulterius, alios pedes XXXI & semis, quibus Marcia ductum Alexandrinum excedit, ut mensura a primis arcubus in *Tab. I*, numero 2 notatis, ad arcus aquae Marciae, ibi proximos, inita demonstrat. Quia enim humilis erat thermarum locus, ideo Alexander, ad illas tantum respiciens, commodum altioris directurae neglexit, & pedibus LIII aquam suam depressit. Tantam enim librae varietatem, non ex imperitia, sed ex industria ortum habuisse, nemo non dixerit.

Ratio pro-
ponitur, cur
Frontinus
Trajani a-
quaeductui
non memi-
nerit.

XXII. Quomodo autem Frontinus Trajano contemporaneus, & sub eo aquarum Curator, in suo libello de Aquaeductibus de hoc praestantissimo Trajani sui opere silere potuerit, ex praefatione ejusdem libelli clare colligitur; quandoquidem scriptio Frontini contigit in ipso initio injuncti sibi muneris, & vivente adhuc Nerva, cui opus nuncupavit; deductio autem aquae, ex dicto numismate, Trajano quintum, vel quinquies Consule; hoc est, post quintum saltem imperii illius annum processit.

Plures a-
quae non
taro in u-
sum spe-
rum corti-
vantur.

Si vero objicias, nimis a me restringi numerum aquarum

^a Supra XI. pag. 20 lit. d.

^b Thesaurus Numismatum Anti-

quorum *Tab. CVIII. numer. 8, & pag. 529. Edit. cit.*

aquarum, contra expressam veterum auctorum sententiam, cum Victor^a xx, sive etiam xxiii, juxta aliquos codices^b; Notitia^c vero Imperii xix nominent; &, ut minus, Procopius^d xiiii discrete pronunciet. Respondebo, me non nimium morari Victorem, & Notitiam, dum non ductus, sed aquas referunt; quarum plures in unicum specum corrivari potuerunt, ut Frontinus^e ipse in Augusta, Albulino, & Herculano fontibus, & inscriptio portae recentis Tiburtinae^f in Antoniniano testantur. Procopium vero, qui de Aquaeductibus loquitur, alias mecum sentire probabo, & nova quaedam ad ejus illustrationem afferam, si tantummodo Romam, & Urbem diversimode mihi accipere liceat; quod in praesens differo, ne epistolarem modum omnino excedam.

XXIII. Si quis demum certiore adhuc probationem meae hujus opinionis, de Alexandro auctore operis, cupit, curet, ut nos faciemus, ex aliis Alexandri monumentis, quorum duo indubia sunt; nempe thermae in aedibus Mediceis, in quarum usum, ut modo diximus, hic, de quo loquimur, ductus derivatus fuit, & sepulchrum inter Latinam, & Labicanam, in Monte Grani nunc dicto; siglinarum sigilla perquiri in lateribus, vel regulis eorundem aedificiorum; si fortasse, vel jam exhibitum occurrat, vel aliud sequen-

DISSE-
RTATIO
PRIMA

*Thermae
& Sepul-
chrum Ale-
xandri quo-
in loco.*

^a P. Victoris Descriptio Romae *enumerat Aquas* pag. 264. & est cum Notitia dignitatum Imperii *ex recensione* Philippi Labbe *edit. cit.*

^b Aquas xxiv habebat inter caeteros codex, quo usus est Orisphius Panvinus, quemque edidit cum libris Commentariorum Reip. Rom. pag. 252. Venetiis *ex Officina Erasiana* &c. 1558. in 8.

^c Incerti Auctoris descriptio Urbis

Romae, *edita cum Notitia Imperii* a P. Labbe pag. 145. *Edit. cit.*

^d De Bello Gothico Tom I, Lib. I. pag. 389. & seq. Parisiis Typ. Reg. 1662. in fol.

^e Art. 12. pag. 49. num. 2. Art. 14. pag. 53. num. 4. Art. 15. pag. 57. num. 5.

^f Hanc Inscriptionem jam supra-
productam *vide num. viii, pag. 17.*
lit. b.

DISSER-
TATIO
PRIMA

quentis notae *Tab. XV*; quod similiter lateri arcuum numero 7, etiamnum inhaerenti insculptum est. Iidem enim characteres, bene eadem operum tempora demonstrabunt; cum credibile sit, lateres ut primum excocti erant, operibus, quae tunc frequentia, & maxima excitabantur inseruisse, nec diu in officinis servari solitos, ut & hodie usuvenit.

Flaminius
Vacca lau-
datus; An-
glingius re-
prehensus.

Et quia ingenui, ut ait ille, est pudoris fateri per quem profeceris, notitiam, quod monumentum istud sepulchrale in Monte Grani, Alexandri, & Mamaeae matris cineres texerit, Tibi acceptam refero, ac relationem Flaminii Vaccae^a, quam mihi indicasti, conquistam, & repertam, Tibi regero. *Ad primum lapidem*, inquit, *extra portam s. Johannis, quum aquaeductum fueris praetergressus, in eumque perveneris locum, quem dicunt Il Monte del Grano, memini fuisse rudera antiquae molis, quae erat ex parvis compacta lapidibus. Hanc fossor quidam ita proscidit, ut & accessus, & descensus pateret. Repertus est in ea augustus sarcophagus, caelatura ornatus, quae Sabinarum raptum exhibebat; in lapide, quo obtegebatur, duae jacebant statuae; quarum una Alexandri Severi, altera vero Juliae Mamaeae illius matris, imaginem referebat. Intus autem erant cineres. Hic sarcophagus hoc tempore positus est*

in

^a Flaminio Vacca a Simonetto Anstali 1. Novembre 1594. Mi ricordo fuori di Porta s. Giovanni un miglio, passati gli Acquedotti, dove si dice il Monte del Grano, vi era un gran Massiccio antico, fatto di scaglia: lassò l'animo a un cavatore romperlo, e intrarvi dentro, e poi calarsi giù; tanto che trovò un gran Pilo Storiato con il tratto delle Sabine, e sopra il co'perchio, vi erano due figure dislese, con il ritratto di Ale-

sandro Severo, & Julia Mamae sua Madre. Dentro vi si trovò delle ceneri, il detto Pilo si ritrova al presente nel Campidoglio, in mezzo del Cortile del Palazzo, dove stanno i Conservatori. Hanc Epistolam Latine reddidit, & quidem integram, proferi Bernardus Monifauconius in suo Diario Italico. Hoc ipsum vero testimonium producit Cap. IX, pag. 138. Pariliis apud Job. dñissen 1702. in 4.

De

in medio atrio palatii Conservatorum Populi Romani. Haec ille, in epistola ad Simonettum Anastasium missa, simplici quidem stylo, sed majore, quam Paulus Aringhius^a veritate; qui, in via Labicana sarcophagum repertum dicit; quamvis locus, La-

G tinae

DISSER-
TATIO
PRIMA

De hujusmodi tamen sarcophago non modo Bernardus Montfauconius, quem ipse Fabretus paucis interjectis profert, dubitavit essetne Severo tribuendus; sed nuperus quoque differtator Ridolphinus de Venutis ipsum Severum ex illius possessione dejiciebat; & quidem in ea diatriba, quam inscripsit „ Spiegazione de’ „ Bassirilievi, che si osservano nell’ „ urna sepolcrale, detta volgar- „ mente d’Alessandro Severo, che „ si conserva nel Museo di Campi- „ doglio &c. Roma 1756 in 4. „ ubi pag. 3. haec leguntur „ Ha que- „ sso gran sepolcro il suo proprio „ coperchio rappresentante un letto „ con suo cuscino, lavorato a rica- „ mo di animali, e ornato di fascie. „ Sopra questo letto giacciono due „ figure, una di donna, e l’altra di „ uomo barbato quasi sedenti con to- „ ga rilassata; mostrano l’una „ l’altra età virile; la donna è tu- „ nicata con stoffo, o panno, che „ gli circonda il collo, e tiene in „ una delle mani una corona, che „ pare d’alloro: l’acconciatura del- „ la testa della femina, rassomiglian- „ do a quella che si vede nelle Me- „ daglie delle donne d’Eliogabalo, „ e di Alessandro Severo, ha fatto „ credere al volgo degli Antiquarij, „ che le due figure rappresentassero „ il sopradetto Alessandro Severo, „ e Giulia Mammea, o Mammia „ sua madre, e sopra tal supposto, „ trovarono nel bel vaso del Museo „ Barberini l’istoria della nascita „ d’Alessandro Magno, come Ero- „ molto venerato dall’Imperatore,

„ secondo che dimostrano le sue Me- „ daglie. Ma siccome Alessandro „ Severo morì nell’età di trenta an- „ ni, e xiv del suo Impero; e l’ef- „ figie dell’uomo posta sopra al se- „ polcro mostra maggiore età; con- „ siderando ancora agilmente l’ac- „ conciatura del capo della donna, „ che ha poca, o nessuna somiglianza „ con quella di Giulia Mammea, „ mi fa abbandonare la comune opi- „ nione. Si appoggiano gli An- „ tiquarij finalmente a darle un tal „ nome, perchè la femmina tiene „ una corona nella mano; ma ciò non „ può mai servire per denotare un „ Imperatore, poichè la corona do- „ vrebbe averla nel capo; e se an- „ che l’avesse in mano, il che non si „ vede in alcuno antico monumento, „ dovrebbe averla l’uomo, e non „ la donna; bisogna per tanto con- „ cludere, che la corona in questo „ monumento sia ornamento funebre; „ poichè i Romani soleano adornare „ con corone, e con fiori i corpi de’ „ loro defonti. „ Haec quidem il- „ le, quo doceret, abs rerum antiqua- „ rum scriptoribus sarcophagum illum „ Alexandro Severo perperam esse „ tributum. Apud hujusmodi differta- „ torem tamen frustra quaeritur, ejus „ revera essent cineres, qui in eo con- „ derentur. Integram hanc provinciam „ alteri reliquit. Id qui, post tot eru- „ ditos, & egregios viros praestite- „ rit, is certe exceller.

a Roma Subterranea. Tom. II. Lib. „ iv. Cap. VIII. num. 3. pag. 31. „ Edit. cit.

tinae aliquanto magis accedat, & a priori, septem circiter stadiis distet. In recenti vero inscriptione, basi, super qua sarcophagus erectus est, insculpta, locus repositionis dicitur extra portam, nescio quam, Labienam; cujus nec vola, nec vestigium, apud auctores. Quamvis autem nuperus ex Gallia scriptor^a, imagines modo dicti sarcophagi, Alexandrum, & Mamaeam referre neget; communis tamen virorum doctissimorum consensus, & indistincta cum nummis similitudo, assertionem nostram satis superque tuentur; nec nobis imponi patiuntur, ut inde forsitan, aquaeductus ab Alexandro excitati, non leve argumentum accedat, si haud procul ab eo, & qua integre illius prospectus ab ipsa aquae origine patet, perennem auctoris memoriam in mausolei erectione, Senatui P. Q. R. ibi renovasse reputemus. Amplitudinem enim sepulchri, quam Lampridius^b exaggerat, dum ait in ejus vita, *Coenotaphium in Gallia, Romae Sepulchrum amplissimum meruit*, non modicam ostendit, informis licet, & omni ornatu spoliata moles, cujus delineationem adjungimus Tab. XVI.

Alexan-
drinae, &
Felicitis a-
quae caput.

XXIV. Variis aqua ista acquisitionibus hodie constat, ex quibus, praecipue sunt eae, quae sub colle *Delle Pantanelle*, palustri, & uliginoso solo scaturiunt. An has easdem venas Alexander, vel ejus aquileges olim conquissiverint, animi dubius sum. Contrarium enim potius mihi suadet, aquae recentis varians a veteri ingenium; haec enim, ingentem, ut diximus, cruentam suo rivo obduxit; illa post centum fere annorum

cur-

^a Bernardus Montfauconius in *Diario Italico Cap. ix pag. 138*. Urnam istam suis anaglyphis magis ludos funereos, quam fabinarum raptum praeferre putat; illosque, addit, sepulchro magis convenire. *Edit. nuper cit.*

^b Aelii Lampridii Alexander Severus. *Inter scriptores Historiae Augustae pag. 222. num. 50. Francofurti apud Wecheli haeredes 1588. in fol.*

curriculum, ductum suum adhuc purum, nitidumque praestat; unde in ipsis, qui nunc ad latera ejus vallis, hac illac sparsim perfluunt, Osaë fluvii fontibus, caput aquae Alexandrinae statuerim. Illud tamen certissime assero, turpiter falli recentem Geographum^a, qui in sua charta topographica, anno MDCLXXIV in lucem edita, aquam Sixtinam, a lacu, quem Regillum Holstenius^b, rectissime meo judicio, vocat, hodie *Di Monte Falcone*, derivat. Erroris causam, putei, supra rivum subterraneum, qui prope hunc lacum visuntur, fortasse praebuerunt; dum scriptor, parum sane accuratus, nec eorum usque ad caput aquae, sive ad primum castellum continuationem; imo nec castellum ipsum, integro milliario hinc distitum, animadvertit. Lacus vero, stagnantem aquam, & potui omnino ineptam continet, nec insuper unius diei erogationi sufficeret; aestivo autem tempore, putridam prorsus, & venenatam emitteret, ob maximam lini, & cannabis copiam, quam viciniorum oppidorum, accolae huc ad macerandum comportant.

Sunt qui ad sinistram viae Praenestinae, hanc aquam oriri dixerint, & ita palmaribus literis, & plusquam palmari mendo, in fronte primario apud thermas

G 2

Dio-

^a Quae hoc anno charta topographica esset obsignata, quamquam a nobis diligenter conquesta, ut oculorum aciem in eam intenderemus; id tamen nullo modo licuit; nec quisquam harum rerum peritus, ex quibus non paucos, ut faciem praeferrent, rogabamus, quidquam certi indigere novit. In mentem tamen venit, hujusmodi chartam forte fuisse, vel a Kircherio, ut Fabretti verba tum hic, tum alibi innuere videntur, vel a Francisco Eschinardo societatis Jesuitarum alumnis comparatam; quum ipse Eschinardus alicubi scribat, „ Con questa occasione

„ si dà notizia al lettore di un'altra
„ mia Carta Topografica del terri-
„ torio di Frascati, e luoghi circon-
„ vicini „ Atque haec verba legun-
„ tur in eo, quod inscripsit opus, *Esposizione della Carta Topografica Cingolana dell'Agro Romano* pag. xv. In Roma 1696, in 12. Neque, hac face admota, hanc ipsam chartam, ab aliis quoque solenter conquestam, ut contemplaremur conigit.

^b Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Cluverii Annotationes pag. 191. ad calceem. *Edit. jam cit.*

Diocletianas habetur. Sed isti lapsi sunt, quia hodie, interrupta, & impervia ipsa via, Praenestae nonnisi per Labicanam aditur; cui propterea Praenestinae viae passim nomen tribuunt. Hoc agnovit, & correxit Holstenius^a ad Cluverium, sed haud secus, & ipse lapsus fuit, dum recentem viam *Del Finocchio*, a Labicana post turrim Novam descedentem, veteribus aliquot lapidum fragmentis in aedificio illius hospitii sparsis illectus, pro veteri Labicana, cujus indubia ad dexteram vestigia, ingenio certe, quam pedibus melior, accepit; solaque Cluverii sui, Cluverii, inquam, qui illum produxerat, & ornaverat reprehensione contentus, (in quo, per summam ingratitude, simulque dicendi acerbitatem nimis frequenter peccat) nil ultra quaesivit. Nos tamen veterem semitam a taberna *Dell' Osa*, in via Praenestina, per casale sancti Antonii, hac pertranseuntem, & inde, paulo supra *Torre Forame*, Labicanam interfecantem, & ad partes Tusculanae, & Latinae tendentem observavimus; & in *Tab. I* suo loco inscripsimus. Adeo ut plurimum, qui sibi semitam non sapiunt, ut Ciceroniana^b illa paroemia utar, *alteri monstrant viam*.

Haec Tibi coram, & super ipsa locorum facie, facilius, ac forsan utilius ostenderem; sed quia jam laborem respuis, & senium praetendis, utere senectutis praerogativa, qua Te diutius frui, communi rei literariae bono, ex animo opto; sedensque sententiam proferito. Vale. Dabam ex nostro Museo, die ultima ANNO SALUTIS MDCLXXVI.

DE

^a Lucae Holstenii in *Italiam Antiquam* Cluverii Annotationes pag. 191. ad calcem, & pag. 194. Edit. jam cit.

^b M. T. Cicero Tom. II, de *Divinatione Lib. 1.* LVIII. 132. pag. 812. Amstelaedami apud Vesicnios 1724. in fol.

D E A Q U I S

E T

AQUAEDUCTIBUS

VETERIS ROMAE

DISSERTATIO SECUNDA.

DISSERTATIO SECUNDA

ARGUMENTUM.

I. **D**E aquarum Marciae, & Claudiae fontibus, ac veriori viae Valeriae derivatione, atque itinere Scriptor se dissertaturum pollicetur. II. Charta topographica proponitur, quae fontes aquae Marciae, & Claudiae exhibet. III. Antequam miliaris mensura ad certam atque invariata rationem reducatur, supputationem Lucae Paeti de recentiori palmo architectonico cum antiquo geometrico expendit; in qua, uti & in recentioris palmi longitudine indicanda, Paetus deceptus est; Holstenius vero illustratur & carpitur. IV. Pes Capitolinus, ut legitimus, caeteris omnibus praefertur; ibique nonnulla de pede Cossutiano, Statiliano, & Aebutiano differuntur. Johannis Baptistae Villanpandi pes, ex congio Farnesiano aestimatus, exploditur; Capitolinus describitur, ac ostenditur, semipedem Riccioli excedere. V. Fontes aquae Marciae, & Claudiae indigitantur ex Frontino; quae fuerit Holstenii sententia in istis assignandis aperitur. VI. De fonte aquae Augustae differitur; quodque Holstenio favere videtur, solidis firmisque rationibus item convellitur. VII. Auctor historiae summorum pontificum ex nummis excerptae carpitur. VIII. De itinere viae Valeriae disputatur, ejus ignoratio Holstenium in errorem adduxit, dum in Marciae, & Claudiae fontibus, assignandis, versabatur. IX. Ad Claudiae, & Marciae fontes iterum acceditur, ac statuitur, Claudiae esse figendos in illis duobus fontibus, qui hac nostra aetate, & communi nomine Aqua Serena vocantur. X. Statuitur quoque Marciae derivatio in illis venis, quae fluunt sub s. Maria in Arfulis. XI. Duo simulacra aquae Claudiae producantur. XII. Tria alia marmora, quae proferuntur, tres fontium Nymphas exhibent. XIII. Idem numerus de fontium Nymphis ex picturis statuitur. XIV. Quae fontium triplicem Nympharum numerum evertere videntur, paucis explicantur. XV. Sulevarum, aliarumque campestrium deorum ideam triplici quoque numero contineri docetur; quodque eas exhibet marmor illustratur; itemque fere omnia faemini sexus numina, quae plurali explicantur voce, eodem ternario plerumque numero concludi adstruitur. XVI. Conjectura proponitur de aquae Marciae forma ab Honorio, & Theodosio restituta; ejusdemque aquae Marciae dotes, quibus quum Hieronymus Mercurialis detrabere
sit.

fit conatus, ab illius accusationibus vindicantur. XVII. Propositi aquae Marciae fontes inscriptionibus lapideis comprobantur; Chifletius emendatur; ac de iis fontibus ineptum Ligorii commentum carpitur. Jugerorum ratio, qua veteres aquarum curatores sunt usi, cum milliaria Frontini mensura exacte conciliatur; quaeque fuerit causa cur ea relicta, haec posterior sit inuenta, docetur. XVIII. Augustae aquae origo indigitatur. XIX. Plinii sententia de Marciae origine ex fonte Piconia exploditur; eaque de re Holstenius commendatur, & Georgius Fabricius reprehenditur. XX. Locus piscinae limariae aquae Marciae conjiciendo proponitur; eoque item loci alterius quoque piscinae argumentum se prodit. XXI. Conjecturis eo in loco designando erat utendum, quo in his piscinis puteorum cum cisternis non sit explorata communicatio; deprae-hensum tamen ibi est, & subterranearum cellarum indicium, & cloacae vestigium ad aquam limosam emittendam. XXII. Ex his piscinis, quae aquae Marciae sit tribuenda, quae item Juliae, & Tepulae proponitur; & ipsarum piscinarum, quae esset forma, exhibetur. XXIII. Claudiae, & Anionis novi piscinae limariae ubi essent paucis differitur. XXIV. Praeter aquarum depurationem, piscinas limarias ad aquarum modulum custodiendum maxime commodas fuisse, exploratum erat Frontino; in eumque P. Castellius, uti istiusmodi rei ignarum, perperam subirascitur; quinimo in eam rem Frontini diligentiam ipsum Castellium vicisse, facile intelligitur. XXV. Marciae aquae perductorem, non Marcum Titium cum Frontino, fuisse, sed cum Plinio, & Plutarcho ex Marcia familia, quae inter suos majores Ancum recensebat regem, prodjisse existimatur.

EMINENTISSIMO ET REVERENDISSIMO

DOMINO GASPARI

CARDINALI DE CARPINEO:

URBIS VICARIO

DOMINO SUO CLEMENTISSIMO

RAPHAEL FABRETTUS

GASPARIS F. URBINAS

FELICITATEM.

I. TII rationem minime reddendam esse, quicumque dixit, hominem uni sibi viventem, suisque rebus intentum, cum haec diceret, cogitavit; longe enim alia causa eorum est, quos institutus recto consilio vitae cursus, suae spontis esse non sinit, quibusque adeo, alieno arbitrio vivere, hoc est tam agendi, quam cessandi tempora gubernare, necesse est. Hoc mihi, Princeps Eminentissime, maxime omnium usu venit,

H

qui

DISSERTATIO
TATIO
SECUNDA

a Cardinalis Gaspar Carpineus Romae in nobili familia, quae ex civitate Urbini originem ducebat, natus est anno MDCCXXVI. Inter suos majores jam Cardinalem Ulde-

ricum recenserebat, illi ordini ab Urbano VIII adscriptum. Praefulis dignitatem quam primum Gaspar gerere coepit, ab Innocentio X, ut Auditoris Signaturae Justitiae, & Aqua-

DISSER-
TATIO
SECUNDA

qui postquam inter administratos splendidissimi tui, & summo proximi in Ecclesia Romana muneris, nomen meum professus sum, eique rei operam, industriamque meam semel addixi, meus esse omnino desii; tui autem non juris, & arbitrii modo, sed etiam iudicii factus; cui idcirco uni probari, a quo laudari posse, praecipuum vitae meae officium esse puto. Illud itaque summa ope mihi contendendum esse intelligo, ne otium, quo meas in tibi debito obsequio occupationes me distinguere humanissime pateris, temere, inconsulteque susceptum, ejusque momenta inutiliter dispersita existimes. Quod ita demum eveniet, si tempora opportune gravioribus curis subducta, in humaniorum literarum cultura, & meditatione me impendisse tibi ostendam; sequutus in hac re auctorem gravissimum, maximumque, te inquam Eminentissime Princeps, cui altissimas, assiduasque de praecipuis Christianae Reipublicae negotiis cogitationes, his iisdem studiis interdum indulgendi, nullo impedimento esse vidi. Tibi propterea frequentium istarum subsecivis horis, vel etiam quandoque integris feriatis diebus excursionum, quae summam otii mei faciunt, rationem reddam; & quae olim dum ad Mar-

fos,

*De aquae
Marciae, &
Claudiae
fontibus, de-
que itinere
viae Vale-
riae*

Aquarum a Segretis, quam Congregationis dicunt, munere fungi, est iussus. Hinc inter Romanae Rotae duodecenviros; deinde inter sancti Officii, ut ajunt, Consultores adnumeratus. Postea, Clemenre x pontifice, Apostolicus Datarius; & quum primum pontifex ille purpuratos patres adlegit, Presbyter Cardinalis titulo sanctae Pudentianae renunciatus est. Egregia non modo praeditus prudentia, & moribus, quibus pontifex impulsus, Vicarium sibi in Urbe delegit; sed multiplici quoque literarum ornamento excoltus

fuit, ut literis, & literarum cultoribus ipsis praesidio esset. Musaeum sibi quoque comparaverat satis amplum, & rebus non vulgaribus exstructum; ac de eo erudite disseruit Philippus Bonarotius duobus voluminibus, quorum primus inscribitur „ Osservazioni Istoriche sopra alcuni Medaglioni Antichi. Roma 1698, „ in 4 „ alter vero „ Osservazioni sopra alcuni Frammenti di Vasi Antichi di vetro ornati di figure, trovati ne' Cimiterj di Roma. Firenze 1716, „ in 4. „

fos, te jubente, proficiscerer, raptim, ut nosti, aliudque agens observavi; quaeque nuper repetita locorum inspectione, de aquarum Marciae, & Claudiae fontibus, & veriori viae Valeriae ductu in mentem venire, & scitu digna visa sunt, benigne, ut soles, excipias, meoque qualiquali conatui faveas oro, ac illum clarissima tui nominis luce, sine splendescere. Quo fiet, ut ipse situs, & squalor, ipsaeque tenebrae, quas operibus, & monumentis huic meae scriptioni materiem praebentibus, injuria temporis offuderat, discussae, dissipataeque remaneant.

11. Chartam Topographicam, a nobis arte quidem non multa, (nostra enim, prout alii sua solent, extollere pudor vetat) sed multo sane labore confectam, praemitendam duximus; quia omnes hactenus editas, adeo inemendatas, &, ut sic dicam, incuriosas invenimus, ut iis nihil prorsus in hac explicatione, quam exordimur, juvati fuerimus; itaut pessimarum comparatione, haec non indiligens fortasse videri possit. *Oculata* equidem haec omnia *fide mihi comperta esse* testor, nec poenitet, doctissimo viro Lucae Holstenio^a, qui hoc idem jactavit, minime credidisse; sed cognitionem omnium, quae ipse multa, nimiaque, ut constare faciam, auctoritate statuit, ad novam trutinam revocasse. In iis enim, quae eruditam vetustatis notitiam concernunt, neminem ipso meliorem, me reperturum confido; unde laetus libens in *Tab. I* Digentiae rivum, & fanum Vacunae, prout alibi, Regillum lacum, & Labicum oppidum, aliaque complura cum ipso, quin etiam, aliqua ex ipso reposui. Verum in locis ipsis describendis, & distantiis definiendis, a tanto viro, veritate vires, ani-

DISSE-
RTATIO
SECUNDA

*Supputatio
Lucae Paetii de recen-
tiori palmo
architecto-
nico cum
antiquo geo-
metrico ex-
penditur.*

mosque ministrante, discedere, & illius traditiones frequenter impugnare, & convellere, inregrum mihi esse volo.

II. Nec satis nobis visum fuit chartam emendasse; nisi, postquam hunc pulverem ingressi sumus, milliarium mensuram, per quam distantiae locorum distinguuntur, ad certam, atque invariata rationem, hucusque, ut videbis, nutantem, & vacillantem reducamus. Lucas Paetus, quo procurante, mensurae omnes, quibus Roma utitur, in marmore Capitolino incisae, & expositae superiori saeculo fuerunt, cum animadvertisset, palmum recentiorum, quem architectonicum vocant, non ita exacte respondere ad spiritum, sive dodrantem pedis antiqui geometrici; quater de hoc in suo opusculo de Mensuris, & Ponderibus lectorem admonuit, & excessum minute significavit. Primo, per haec verba. *Non minus & aliud te scire volo, quod palmus, quo hodie Romae architecti utuntur, . . . si cum legitimi antiqui pedis dodrante, id est unciiis novem . . . conferatur, & examinetur, palmus ipse dodrante, seu spiritum, quantum sunt duae nonae partes unciae pedis praedicti; id est unciae sextula, scripulo uno, & triente scripuli, longior esse reperitur*^a. In eandem sententiam ipso libri secundi initio, rursusque loquitur^b. Et deinde, quia rem minime latere voluit, quasi erroris communis sequentis huius saeculi praescius, ita librum illum, in definienda mensura veteris milliarium, recentibus architectorum palmis, sive cannis decempalmaribus comprehensa, concludit, *Milliarium, quod ex quinque millibus pedum pice libro constare dixi, ea sup-*

puta-

^a Lib. I, de Antiquis Rom. & Graec. Intervall. Mensuris, pag. 6 a tergo, & prope calcem. Venetiis 1573, in 4.

^b Lib. II, de Rom. nost. temp. Intervall. Mensuris pag. 15, & seq. & pag. 13. Edit. jam cit.

putatione, qua palmum pedis dodrantem, & unciae pedalis sextulam, scripulum, & scripuli trientem esse demonstravimus, erit hodie cannarum sexcentarum quadraginta novem, palmorum novem, digitorum trium^a. Sed iste dum medicinam adhibuisse credidit, venenum propinavit. Nam; ultra leviusculum erratum in colligenda summa suarum cannarum, quae non sexcentarum quadraginta novem, palmorum novem, digitorum trium, ut ipsi videtur; sed cannarum sexcentarum quinquaginta, palmorum sex, sextulae unius, scripuli item unius cum uno tertio dici debuit, ut in Synopsi videre est *Tab. II*; longe gravius adhuc sphalma admisit, in ipsa recentis palmi longitudine indicanda; hoc est, jam dictarum unciarum pedaliū novem, & unciae sextulam, scripulum, & scripuli trientem^b. Nam ex ipsius marmore Capitolino, non pedem cum palmo sigillatim, sed decem pedam cum integra canna componentes, invenimus, cannam continere pedes vii, uncias vi, sextulas v, & scripulum i, cum tribus ex decem & septem partibus alterius scripuli; sive (quod breviorē arithmeticam operationem exigit) pedes vii, uncias vi, & quindecim ex decem ac septem portionibus alterius unciae c; & sic excessum palmi recentis ad dodrantem pedis antiquorum, esse in xv ex centum, & septuaginta partibus unius unciae^d. Ex quo statuimus, milliariū spatium esse cannarum dclx, palmi i, unciarum xi minuti unius ac semis, ut in Synopsi *Tab. III*.

Hol-

^a Ibi pag. 20. Edit. jam cit.^b Lib I, pag. 6 a tergo, & seq. Edit. jam cit.^c Quae quantitas, quam fractionem dicunt, arithmetico charactere ita exprimitur. $\frac{15}{17}$ ^d Haec item fracta quantitas, quum eodem uti lubet charactere, hac ratione notatur. $\frac{15}{120}$

DISSERTATIO
SECUNDA

Holstenius
illustratus,
& reprehensus.

Holstenius, qui neque Paetum attendit, neque veritatem, non hic in puteo latentem, sed in tabula patentem requisivit, tritam illam, & fallacem agrimensorum praxim amplexus est, ex qua milliare antiquum, cannas DCXLVII paullo minus continere enuntiavit in dissertatiuncula de Milliari Aureo^a, prout pluries in aliis suis scriptis calculum posuerat; quasi palmus recens architectonicus, idem prorsus valeat, ac dodrans, seu spithama veterum, ut alia Synopsis ostendit *Tab. IV.* Ideoque ne ex errore non animadverso, fructus laborum egregii viri corrumpatur, haec ad eum potius illustrandum, quam carpendum adnotare libuit.

Pes Capitolinus caeteris praeferatur; ac quodam laterculo

IV. Post haec, aliae atque aliae pedis legitimi ambages, dum hi Statilianum^b, isti Cossutianum^c, vel Porphyreticum^d caeteris anteponunt; sed ego jam

Ca-

a Hujus dissertatiunculae ea est inscriptio, de Milliario Aureo, Error popularis, quem omnes fere Antiquarii errant, explosus. Extat in Thesouro Antiquitatum Romanarum congesto a Joanne Georgio Graevio. *Tom. IV, pag. 1805.* Trajecti. ad Rhen. &c. 1697, in fol.

b Statilianus, quem dicunt pedem, in Janiculo monte sub Pauli III summi pontificis temporibus inventus, ac refoffus, in hortum Vaticanum opera Jacobi Meleghini, qui ab aedificiis illi erat pontifici, est translatus. Ex Guilielmi Philandri Castilionii Annotationibus Castigatoribus in M. Vitruvii Pollionis de Architectura. *Lib. III, cap. III, pag. 117.* Lugduni 1552, in 4.

c De Cossutiano pede, qui primus, ut ipsi novimus, aliquid protulerit, is fuit Leonardus Portius J. C. Vicentinus, vir sane multarum literarum; & quidem eo in opere, quod duobus libris partitum inscripsit, De

„ Sestertio, Pecuniis, Ponderibus, „ & Mensuris Antiquis „, line loco, & anno in 4 impressum; quodque, ut facile intelligitur, aditum Budeo aperuit ad differendum de eodem argumento aptius, distinctius, & ornatius. Portius quidem Cossutiani pedis formam, & divisionem haud procul a sui operis calce jam exhibebat. Is vero Cossutianus pes, Portii aetate, in hortis Angeli Colotii, qui ad Pincium erant, adservabatur; unde & Colotiani pedis illi nomen factum. Temporibus autem Lucae Paeti, qui & ipse ad calcem *Lib. V, pag. 85* sui Operis inscripti, De Mensuris, & „ Ponderibus Romanis, & Graecis. „ Venetiis 1573, in 4. „ illius schema protulit, hujusmodi antiquitatis monumentum, ut idem Paetus testatur, a Colotianis hortis in aedes Marrii Ridolphini delatum est. Postea vero haereditario jure illius possessionem nacta est Alteriorum familia.

d Porphyretici pedis, sub temporibus

Capitolino^a acquiesco, postquam diu illum improbam^a veram, vel potius me improbasse credideram. Res sane ridicula, in hoc mihi accidit. Nam quum olim via Ostiensi prope x lapidem in quibusdam elegantis villae ruinis, residuum pavimenti, ex crustis variorum marmorum, optime inter se convenientium, constrati detexissem; ut hoc, sive studio, sive morbo, vetera scrupulosissime indagandi teneor, laterculum caeteris integriorem extraxi, & mecum abstuli. Duplicem exactissime ejus latera proportionem habebant; majus, Pedem, quem legitimum Lucas Paetus^b appinxit, sextula & semis. excedebat; minus latus, dimidio.

bus Guillelmi Thilandri Castilionii, duo adhuc Romae supererant monumenta; quorum alterum ad duodecim Apostolorum basilicam visebatur, atque in eo ad calcem istae erant graecae literae insculptae ΠΟΔ. Θ. Pedes nimirum novem; alterum vero. in via Lata extabat, Illique erant oblongatae literae item graecae ΠΟΔ. ΙΒ; quae duodecim pedum quantitatem exhibent. *Annotationes Castigationes* in M. Vitruvii *Lib. III, cap. 11, pag. 117.* Lugduni 1552, in 4. Primum monumentum viderat quoque, quum adhuc esset juvenis, Lucas Paetus, ut ipse testatur *lib. I, pag. 4.* a tergo, Operis jam cito.

^a Pedem hunc, quem Capitolinum dicunt, in marmorea tabula inclendum curavit Lucas Paetus, ejusque quantitatem ex aliquibus aereis pedibus, qui ad ejus pervenerant manus, dimensus; ibique ut perpetuo in commune commodum adservaretur voluit. Nostra vero aetate, iussu summi pontificis Benedicti XIV, cujus doctrina rerum sacrarum, & in antiquis monumentis servandis studium aeternum viri docti suspiciunt, ac posterorum inscitiae semper erit pudori, non unus hic pes, a Luca Paeto

comparatus in Capitolio custoditur; sed publico bono alii quatuor pedes, qui Romae seorsim visebantur; Caponianus nimirum, Cossutianus, Statilianus, & Aebutianus, ut conderentur factum est. De his vero quatuor pedibus satis fuse, atque erudite D. Didacus Revillas Hieronymianae familiae alumnus, vir suavissimis moribus, ac Mathematicae facultatibus egregie excultus, quasque in Romano Archigymnasio docuit, singulari Dissertatione disputavit. Quae dissertatio ad Academiam Petruscam Cortonae constitutam missa, fuit inter alias ejusdem Academiae Dissertationes edita, quae hac inscriptione circumferuntur „Saggi di Dissertationi Accademiche. „ Ea vero reperitur *Tom. III, Dissert. 16, pag. 111.* Roma 1741, in 4. Novissime autem hoc idem argumentum, & quidem summa solertia, expendebat Abbas Barthelemy natione Gallus; ejusque commentatio reperitur inter „Memoires de Littérature de l'Académie Royale des Inscriptions *Tom. xxv, 111, num. vii, pag. 607.* a Paris 1761, in 4.

^b In opere jam citato ad calcem. *Lib. v, post pag. 88. Edit. cit.*

DISSERTATIO
SECUNDA

culo in quadam villa ad viam Ostiensem reperto illius quantitas confirmatur.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*De pede
Cossutiano,
Statiliano,
& Aebutia-
no aliqua
differuntur.*

dio ad unguem imminutum. Adeo tamen exquisitè similem pluribus aliis laterculis pavimentorum deprehendi, ut ex eo; in laminam aeream translato, pedem meum composuerim. Respondebant omnes murorum crassities, columnarum planarum latitudines, omniaque majora intervalla, absque ulla sextularum, vel minorum fractura; unde aliis valere iussis, hunc modulum praetuli. In hac autem pedis Capitolini cum canna comparatione instituenda, pedem istum meum, indiscretæ similitudinis cum Capitolino inveni; vel quia Paetus eum in libro non fideliter transtulit; vel, quod magis puto, quia schema aere incisum, & humenti chartae impressum, ea exsiccata contractum fuit. Unde Capitolinum, jam tamquam meum recipere, & propugnare mihi opus est. Et certe, ne meis observationibus aliquid tribuendo, vanitatis arguar, triplex testimonium, quo Paetus^a suam hanc mensuram confirmavit; nempe totidem pedes aerei complicabiles, eadem longitudine, diversis in locis reperti, & ita in usum efformati; longe praevalent iis monumentis, quae in sepulchralibus duobus lapidibus Cn. Cossutii, & T. Statilii exculpta sunt, potius ad significandum, cujus professionis hominis cineres inibi conservarentur, quam ut exacta pedis mensura demonstraretur; ut observari potest in pede isto Aebutiano *Tab. V*, cippo, qui in hortis Matthaeiis jacet^b, insculpto, inter alia fabrilium instrumenta, (non parum, & ipsa, depravata, quia norma enormis est, & amblygonia, & perpendiculi crura claudicant) in quo, inquam, pede non solum exacta mensura, quia tribus scripulis Capitolinum excedit,

^a Ibidem lib. I, pag. 5, & seq. Edit. cit.

^b Hodie, ut jam praecedenti pag.

Lit. a monimus, non in hortis Matthaeiis, sed in Capitolio asservatur.

dit, quotis sane deficit alius, qui recensetur a Grutero^a, verum etiam diligens partium divisio desideratur. Praesertim, quia nec alii duo priores, Cossutii, & Statilii omnino conveniunt, ut Philander^b supposuit, sed discrimen, modicum quamvis, inter utrumque intercedit, ut Paetus^c adnotavit.

Clarissimus, & solertissimus auctor P. Johannes Baptista Villalpandus^d, pedis Romani mensuram ex congio Farnesiano collegit, non quidem ex altitudine, ut Oiselius^e intellexit, sed duobus ad invicem inclinatis lineis, in quo, ingenii certe maximam laudem apud omnes, in tabula illa^f ubi *Instrumentum augendorum, minuendorumve in data ratione corporum* exponit, merito consequutus est; fidei tamen apud nos parum, vel nihil obtinuit. Neque enim suaderi possumus, vas aereum Farnesianum, ad mensuram liquidorum institutum, per tot subtilitates, spatiis quoque dime- tiendis applicabile fuisse, lineis non in rectum assurgentibus, &, quod praecipuum est, nullo circulo, nulla- que vasis prominentia terminum semipedis designante. *Alium enim congiunt, huic Farnesiano persimilem, a viro tunc, & hucusque ignoto habitum*, & in primi corroboracionem, uti per machinam inductum, vase ostenso, melius examinabimus. Nam unum, & maximum, quod apud nos fidem, ut diximus, hujus men-

I. surac

^a Corpus Inscriptionum. Tom. I. Par. II, Claf, Artium, & Negotiationum, pag. DCXIV, num. 3. Amstelædami 1707, in fol.

^b Annotationes Castigatores in M. Vitruvii Lib. III, Cap. III, pag. 117. Edit. jam cit.

^c In opere jam citato Lib. I, pag. 5. Edit. cit.

^d Apparatus Urbis, ac Templi Hierosolymitani Tom. III, Part. II, de Hebraeorum Mensuris, Lib. III,

cap. XXV, pag. 500. Romae 1604, in fol.

^e Thesaurus Numismatum Antiquorum cum ejusdem Commentariis, Tab. CXVI, pag. 566. Amstelodami 1677, in 4.

^f In opere jam citato Tom. III, Part. II, de Ponderibus, & Mensuris, Lib. I, cap. V de Usu Linearum proportionalium, Problema XXX, pag. 314, & seq. Edit. jam cit.

Villalpandi
pes, ex con-
gio Farnesiano aesti-
matus, ex-
ploditur.

surae labefactat, est excessus notabilis, sextulae unius cum quarta parte alterius sextulae^a super pede nostro Capitolino, certioribus testimoniis asserto, & ex quotidianis veterum aedificiorum mensuris millies comprobato; quae hoc modulo absque fractionibus procedentes, jam mutilae, & incommensurabiles, ut sic dicam pede Villalpandi adhibito, evaderent. Valde autem levis est explicatio hujus tituli, congio Farnesiano inscripti,

IMP. CAESARE
 VESPAS. VI COS
 T. CAES. AVG. F. IIII
 MENSURAE
 EXACTAE. IN
 CAPITOLIO
 P. X

tamquam si το' MENSURAE EXACTAE, pluraliter, & casu nominandi, accipiendum sit; ut hinc inferri debeat, *In una tantum mensura, mensuras exactas referri, ita ut mensurarum omnium ratio ex hac una petenda esset.* Nam plane non minus, quam latine, nos in genitivo casu numeri singularis ita exponimus, quasi subintellecto nomine ipsius congii, vel vasis, perinde sonet, ac si scriptum fuisset, CONGIUS EXACTAE MENSURAE. Sic enim subintelligi apparet in ea inscriptione, apud Gruterum, EXACT. IN. C. ST *Exactae in Capitolio sterae*, hoc verbum, PONDVS, sive VN CIA, aut simile, tamquam superfluum,

^a Haec quantitas fracta notis arithmetice ita scribitur. $\frac{5}{256}$

^b Corpus Inscriptionum Tom. II. Part. I, Claf. Operum, & locorum publicorum, pag. CCXXII, num. 8. Ed. t. jam cit.

fluum, & re ipsa suppletum; sicque etiam in alia epigrapha^a

DISSE-
R-
TATIO
SECUNDA

SEXTARIALIS. EXACTA. T... DD. NN
ARCADII. ET. HONORII....

Mensurae, ut hic *congi* nomen, brevitatis, & latinae elegantiae gratia omissum videmus; & in ea, quae istam antecedit,

C. VMBRIVS. EVDRASTVS
FONTVNATVS. IIII VIR
MENSVRAS. LEGE. CIVITATIS
PROPRIO. SVMPTV

verbum, quod *Principale* grammatici vocant, INSTAVRAVIT, POSVIT, vel simile, deficit.

Modo, ut appendicis loco, diligens aliquod schema Capitolini pedis exteris, & absentibus indicemus; is nullibi exactius reperitur, in suas insuper sextulas distributum, quam apud eundem P. Villalpandum; nempe in LXXII ex CXXV illis spatiis, in quibus diametrum A B sui semicircularis instrumenti dispertivit^b. Et ut errorem vitent, neque reformationi P. Johannis Baptistae Ricciolii^c plus justo in hac parte credant, advertant, quaeso, semipedem illum tribus octavis unius unciae partibus semipedem nostrum Capitolinum excedere; excessu scilicet in toto pede unius sexti & decimi^d, sive integri digiti pedalis, ne quid minimum, & contemnendum reputent. Rursusque, eundem^e, aliam, ab isto suo, nec perinde secus a Farne-

*Pes Capito-
linus exa-
cte a Villal-
pando exhi-
betur.*

I 2

sia-

^a Ibi pag. CCXXIII, num. 2. Edit. citat.

mensuris intervallorum pag. 58. Bononiae 1651, in fol.

^b Ubi supra pag. 65, lit. f.

^d Quod Arithmetici efferunt. $\frac{1}{16}$

^c Almagestum Novum Astronomiam veterem, novamque complectens Part. I, Tom. I, Lib. II, de Sphaera Elementari, Cap. VII, de Terrae magnitudine absoluta, & prius de

^e Geographiae & Hydrographiae reformatae Liber II Stadiaemicus, Cap. II de Pede, & Cubito antiquo Romano &c. pag. 32. Venetiis 1672, in fol.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*Aquae
Marciae,
& Claudiae
fontes indi-
giantur.*

fiano, quem sequi se credit, variantem exponere, duabus sextulis Capitolino pede longiorem. Sed jam tandem ad rem nostram.

V. Diversimode Frontinus in egregio illo de Aquae-ductibus Opusculo, cujus unicum codicem barbaricae vastationi superstitem, diligentiae Poggii Florentini^a debemus, qui, ut testatur, *Hunc libellum, paullo ante reperit absconsum, abditumque in Monasterio Casinensi; diversimode, inquam, de origine harum aquarum, Frontinus loquitur. In designandis enim aquae Marciae fontibus, viam Valeriam, & ab ea diverticulum in viam Sublacensem usurpat. In fontibus autem aquae Claudiae, nonnisi Sublacensem memorat, Concipitur Marcia, ait ille, via Valeria ad miliarium xxxiii, diverticulo euntibus ab Urbe Roma dextrorsus millium passuum iii in via Sublacensi; atque sub Nerone principe primum strata, ad milliare xxxviii sinistrorsus, intra spatium passuum cc, finita substructionibus pene statim stagnino colore praeviridi^b. Rursus Claudia concipitur via Sublacensi ad milliare xxxviii, diverticulo sinistrorsus intra passus ccc, ex fontibus duobus amplissimis, & speciosis, Caerulo, qui a similitudine appellatus est, & Curtio^c.*

*Holstenii
sententia de
iisdem fon-
tibus.*

Nihil attendens ad discretam illam Frontini loquutionem, neque ad minorem utcumque Marciae, quam Claudiae ab Urbe distantiam Holstenius^d, promiscue utrius-

^a Historiae de Varietate Fortunae Lib. I, pag. 16. Lutetiae Parisiorum 1722, in 4.

^b Lectionum varietate, & erroribus, ut Fabretrus ipse monebit infra viii, pag. 78, ut. e hic Frontini locus plurimum laborat; quemque ipse, ut facile ex hoc eodem testimonio intelligitur, ex Frontini editione, quam paravit Jocundus, exscribebat.

Quibus quidem de varietatibus lectionum, & erroribus ad judicandum, adjuvamentum afferent Johannis Polemæ Adnotationes in eundem Frontini locum. Art. vii, num. 24, pag. 33. Edit. cit.

^c Art. xiv, n. 1, pag. 52. Edit. cit.
^d Annotaciones in Italiam Antiquam Philippi Claverii, pag. 130. Romae 1666, in 8.

utriusque aquae fontes in Sublacensi via collocat; Claudia videlicet, *Aquam Serenam*, Tab. I, numero 20, pro fonte Curtio; & *Lacum di s. Lucia*, numero 18, pro Caeruleo; ac Marciae, formam *Della Mola*, numero 22, quae pleno milliari supra Serenam dimanat, confidenter tribuendo. Augustae vero nomen adhuc permanere dicit in uberrima quadam vena, numero 23, quae sub castro, *L'Austa* dicto, duplici scaturigine emergit; Frontino tamen etiam in hoc repugnante, qui distantiam originis Augustae ita expressit. *Idem Augustus, in supplementum Marciae, quotiens siccitates egerent auxilio, aliam aquam ejusdem bonitatis opere subterraneo perduxit usque ad Marciae rivum, quae ab inventore appellatur Augusta. Nasceitur ultra fontem Marciae, cujus ductus, donec Marciae accedat, efficit passus DCCC.*^a Cum re quidem vera, scaturigo illa *Dell'Austa*, sumpta etiam utraque in origine; quamvis Frontinus ab origine Augustae, non ad originem, sed ad rivum Marciae mensuram posuerit; non distet ab alia *Della Mola*, quae ipsi Marciae est, integris passibus D; & ex alia infra dicenda ratione, tam Marcia, quam ipsa Augusta, intra fontes Claudiaae, Romam, viamque Valeriam versus veniant statuendae.

VI. Aliquid fane momenti alias afferre posse concederem, loci *Dell'Austa* appellationem; sed non ita, ut in ea, spretis aliis melioribus conjecturis, Augustae nomen certo deprehendi putemus. Quam parum enim vulgaribus istis locorum annominationibus fi-

DISSERTATIO
SECUNDA

De fontibus aquae Augustae describitur; et Holsteniana cognominatio rejicitur.

^a Art. XII, num. 1, pag. 43. Edit. cit.

^b Annotationes in Italiam Anti-

quam Philippi Cluverii, pag. 163. Edit. jam cit.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

modat, advertit, reprehenditque; nosque alibi, in epistola scilicet ad clarissimum virum Laurentium Panciaticum, portentum illud eruditionis, & memoriae, dum fata sinebant, Holstenium evidentibus demonstrationibus correximus, eo in loco, quo Laurenti situm, ex nominis similitudine, ad Turrin s. Laurentii transportat^a, ubi paullo post Aphrodisium quoque, Cluverio simul, sibi que adversatus, intrudit^b. Praeterquamquod, haec vox, *L' Augusta*, bisyllaba, literis aliqualem, sono autem, & prolatione, nullam cum *Augusta* similitudinem habet; eo enim pacto reddunt incolae, uti nos haustam, idest derivatam aquam; unde propius forsan loco, fontique nomen; pronuncia- remus.

Quae vi-
demur pro
Holstenio
facere ex-
penduntur.

Neve ea, quae pro Holstenio adduci possunt, astu premere videar, dicam etiam, in quadam constitu- tione Clementis III, de aqua Augusta, deque castro Augustae, per sequentia verba mentionem haberi. *Et sub eodem specu lacum, sive fluvium ex eo procedentem, in quibus aquis, nemini, praeter Abbatis, & Fratrum voluntatem, aut piscari, aut molendinum aedificare liceat, usque ad arcum, qui dicitur de Ferrata in territorio Ruviano. De forma quoque antiqua, quae ducit aquam de flumine ad Plebem s. Laurentii, de aqua, quae vocatur Augusta, nemini liceat, praeter voluntatem vestram, aquam derivare, nisi quantum sufficiat terris rigandis, & replendo fonte baptismatis in eadem ecclesia^c. Et infra, inter varias Sublacensis monasterii possessiones recenseri Castellum Augustae, cum fundis, & ca-*

^a Ibi pag. 172. *Edit. cit.*

^b Ibi pag. 203. *Edit. cit.*

^c Bullarium Casinense &c. select. per D. Cornelium Margarinum, Tom. 21, Constit. CCXII, quae incipit Cle-

mens Episcopus, eaque data est anno 1189, Aprilis 20, pag. 218, col. 2, num. 2. Tuderii 1670, in fol.

& *casalibus suis*^a. Quae omnia ad verbum in alia Bulla Honorii III de anno mcccvii repetita leguntur; quin imo, altiori quadam origine, a privilegio sanctissimi pontificis Gregorii Magni, in quo eadem aqua Augusta nominatur, in parte derivari aiunt, ut in exemplo, ex registro sacri monasterii Sublacensis desumpto, atque a Reverendissimo Abbate D. Cornelio Margarino, mihi humaniter ostenso, contineri vidi^b. Sed non proinde ab impugnanda Holstienii sententia recedam. Quandoquidem apostolica haec, vel similia probae notae indulta; nam de hujus, quod Gregorio I adscribitur ingenuitate, alium quam me sponforem appellabis; quicquid ab ipso monasterio ad arcum usque Ruviani jacet, comprehendunt. Quem credo, esse eundem aquaeductum, qui Anienem, sub Ruviano transmittere conspicitur *Tab. I*, numero 10; & ita, in tanta regionis amplitudine, in incerto propterea locum originis, seu formae ipsius aquae Augustae, quatenus de Frontini Augusta loquerentur, & sub nostro ratiocinio, & probationibus relinquunt. Quinetiam, praedictas Bullas, procul ab his, circa xxxviii lapidem, locis utramque aquam amovere, & ipsi monasterio approximare patet; quia *Forma, quae aquam de flumine ad plebem sancti Laurentii*; prout alia Augusta; *ducere* enunciatur, in vetustiori Bulla Johannis VI *ducere aquam a lacu* dicitur. Cujus verba collibentius referam, quo, ad notitiam originis castri Augustae procul inde constructi conducunt. *Casale*

quod

^a Ibi pag. 219, colum. 1.

^b Neque in Casineri Bullario per D. Cornelium Margarinum selectum, neque in veteribus, neque in nova collectione Constitutionum summorum Innocentium haec Honorii III Constitutio reperitur. Quamobrem faci-

le ad existimandum adducor, adhuc illam in Sublacensibus scriniis latere; & quidem Folio secundo illius Regestri, ex quo fuerat exscriptum exemplum, quod Margarinus oculis Fabricii, ut hic testatur, jam subiecit.

quod vocatur *Augusta*, cum integro suo monte, ad ca-
stellum faciendum. Item integram aquam *Augustae*,
& antiquum aquaeductum, vulgo *Formam*, per quam
aqua a lacu ducitur, & in fluvium fluit ad s. *Lauren-*
tii ecclesiam, quae dicitur *Plebis*, ita quod nullus omni-
no hominum facultatem habeat ex eo aquam educere,
nisi pro fontis *Baptismatis*, seu horti irrigationem, vel
utilitatem^a. Unde, & fortuita quaedam hujus castri,
ab aqua ista *Augusta*, de qua *Bullae* loquuntur, longe
distantis, denominatio; & lacubus, stagnisve *Sim-*
bruinis, tam utriusque *Formae*, quam *Plebis* s. *Lau-*
rentii proximitas adstruitur. Sed de hoc ab ipso *Hol-*
stenio probationem sumere liceat, quem etiam, de
secundo, altiorique ductu *Anionis Novi*, postquam
Ex lacu, qui est super villam *Neronianam Sublacen-*
sem, ejusdem aqua ex *Frontino*^b repetita fuit, deque
ipsius lacubus, referentem audiamus^c. Hujus aquae-
ductus vestigia visuntur nunc sub ipso *Sublaqueo*, voca-
turque vulgo, *Il Buso della Cartiera*. Deinde sub *xeno-*
dochio D. Antonii, atque inde super juxta sinistram
fluminis ripam tendit. Altitudo ejus hoc tempore xx
pedes ipsum fluminis alveum superat; unde de lacus alti-
tudine conjicere licet. Lacus autem illi tres haud natu-
rales, sed artificiales fuere. Primus quidem sub mo-
nasterio sanctae *Scholasticae*, cujus os angustissimum,

XVIII

a Quod de *Honorii III* constitutio-
ne nobis conjiciendum fuit, illud
ipsum, ut de hac *Johannis VI* exi-
stimemus oportet. Nihil enim de ea
cognoscere potuimus ex collectori-
bus constitutionum pontificiarum. Il-
lud unum nobis constat, hanc esse san-
ctam anno 1204, die 21 Julii; ac tan-
tum suspitione quadam ducimur, etsi
Fabrettus premit silentio, forte *Marg-*
arinum, quum *Honorii III* consti-
tutionem ipsi exhibebat, hanc eandem

proposuisse. Utriusque vero argu-
mentum ex iis, quae hic proferuntur,
idem fuisse videtur; itaque ut illa ad
*Sublacen*se monasterium pertinebat,
ita quoque hanc eandem ad illud per-
tinuisse, si in animum induxerim-
us, non erit fortasse a veritate
alienum.

b *Art. xciii*, pag. 163. Edit. cit.

c *Holstenii* Annotationes in *Italiam*
Antiquam *Philippi Cluverii*, pag.
128. Edit. jam cit.

xviii circiter, vel xx pedum muro validissimo clausum fuit. Inde aqua defluebat in secundum lacum, qui mox primum excipiebat, cujus os paullo fuisse laxius videtur. Tertius deinde sub ipso oppidulo Sublacensi fuit, ubi etiam nunc magna Anienis pars muro constringitur, ad varia molarum officia. Huic imminet ecclesia sancti Laurentii, a Nursio Patritio sub Damaso Papa constructa, quae ad Aquas Altas dicebatur, ut antiqua donationum instrumenta Sublacensis monasterii testantur. Lacus autem eversi fuere ingenti fluminis exundatione anno mcccv, die xx Februarii.

Vel etiam, si ad Augustam sub castro ejusdem nominis, Bullae coarctari debeant, non de aqua, de qua loquimur, cui Octavianus a se nomen dedit, sed de alia, quam Antoninus Augustus Marciae addidit, eadem intelligemus.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

Duplex
aqua Augu-
stia, alia ab
Octaviano,
alia ab An-
tonino.

Vel denique, cum omnes illae denominationes, a Monachis ipsis, qui otiose forsan nomina recentia ad veterem eruditionem composuerunt, suggestae fuerint, non est cur pontificum nobis opponatur effatum. Quandoquidem Suprema Sedes, non de genuina nominum aliquorum sibi expositorum veritate, sed de liberalitate in amplissimum, & christiana republica optime meritum ordinem ostendenda, sollicita esse debuit. Neque enim hic tantum, vulgares idiotismos sequuti Palatini scriptores, in minutis hisce, atque corollariis decepti sunt; nam Petrus ille Bembus^a litterarum decus, latinaeque puritatis restitutor, dum Flasconensibus gratificari studet, eos nomine Leonis X pontificis maximi in Faliscis pluries ad censet. Quam falso, probabit Massa^b, ad stipulante Nardi-

K

no

^a Epistolarum Lib. xii, pag. 103, num. 9, colum. 1. Tom. iv. Venezia 1719, in fol.

^b Antonii Massae Galefii J. C. De Origine, & Rebus Faliscorum Liber, pag. 4. Romae 1547, in 4.

no filio^a. Et ne longius exemplum petam, quae de Trajana aqua, celeberrimoque ejusdem opere, Caesari Augusto attributo, eademque cum Alstetina confusa, in ipsa Bulla LXXV Pauli V^b; deque aqua Appia, imo & Marcia Romae restituta, & in unum, eundemque Felicis rivum e distantibus regionibus, abruptis quamvis ductibus, coalita, in Bulla CI Sixti V^c, summorum Pontificum dicta reperiens. Miraberis sane, & placitis veterum minime convenire fateberis; non tamen levissimis hisce maculis offenderis, ubi plura, & maxima nitent, magnitudo scilicet publici beneficii, ac providentia cum magnanimitate vix credibili conjuncta; prae quibus, memoriae legislatorum aeternum benedicere, potius quam de legis verbis, non in rei substantiam, sed in quendam ornatum, inconsulto assumptis, tamquam criticis judicare, animis legentium occurrit.

Auctor historiae summorum pontificum ex nummis excerptae carpiuntur.

VII. Quamvis nihilominus in bullaticis scriptoribus haec minima dissimulanda dixerimus; non eadem tamen conniventia erga illos uti convenit, quibus summa operis in erudita oratione consistit. Unde non absque nota, nuperum auctorem Historiae^d Summorum

rum

^a Nicolò Nardini la Cattedra Vescovile di s. Timoleo in Nepi. La Pentapoli Nepesina Discorso Apologético. Roma 1677, in 4.

^b Bullarum &c. Collectio opera Caroli Cocquelines, Tom. v, Par. IV, inter Constitutiones Pauli V ad annum VI 11, 1612, quae incipit, In Sede B. Petri, cccv, §. 3, pag. 103, colum. 1. Romae 1754, in fol.

^c In eadem Bullarum Collectione, Tom. v, Par. I, inter ejusdem Sixti V constitutiones CLXIX, anno v, 1590, quaeque incipit, Supremi cura Regiminis, §. 3, pag. 113, colum. 2. Romae 1751, in fol.

^d Historiae summorum pontificum ex nummis excerptae, quam hic Fabrettus reprehendit, cujusque auctoris nomen reticet, novimus tam ex Philippo Bonanni Jesuitarum alumno, qui de eodem argumento duobus in folio voluminibus differuit; quam ex ratione, qua ipse Fabrettus in paginis hujus historiae citandis usus est, illius auctorem esse Claudium du Molinet, natione Gallum, & Canonicum ex Congregatione, quam Canonicorum Regularium dicunt; qui Parisiis anno 1679, & quidem volumine in folio, illam protulit, atque ita inscri-

rum pontificum ex nummis exceptae, abire sinemus, non uno in loco facta notissima crassis erroribus involventem. Is enim, quoad aquam Alstetnam in summum Janiculum scandentem,

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit^a, ad nummum x Pauli V^b. Quo vero ad aquam Felicem; Bullae Sixtinae, de aqua Marcia Urbi reddita, non quidem impossibilem enunciationem, (cum ea, in ductus aquae Felicis initio, hanc altitudine superaverit, & illuc pertransiverit) ad id quod fieri non potest, sua correctione reduxit. Pro Marcia siquidem, *Virginem* emendavit, hinc longe remotam, & in regione infima latitantem; ut adversus tabulam Topographicam P. Kircherii observavimus^c. Quinimo aquae perductae, quantum in se fuit, & pontis ad Tiberim prope veterem viam Flaminiam, sub Ocriculo integre constructi, gloriam, generosissimo pontifici auferre non veretur; dum nummo xxii, *Aquam Virginem designari*, ait, *quam Sixtus V copiosorem in Urbem invexit, deque suo priori nomine Felicem appellavit*^d. Et mox nummis xxvii, & xxviii refectionem pontis sub Janiculo expressam docet^e. Proh fidem historicam, & auctorem Romanarum, maximarumque rerum religiosissimum!

K 2

VIII. Sed

scripsit, Historia summorum Pontificum a Martino v ad Innocentium xi per eorum Numismata ab anno M. cccc. xvii ad Ann. M. dc. lxxviii.

^a P. Virgilii Maronis *Aeneidos Lib. vii, pag. 582, ver. 88*, ad usum Delphini. Amstelodami 1690, in 4.

^b Inter Numismata Pauli v, Nummo x, pag. 147, cujus ea est epigraphe, Publicae commoditati restituit. *Edit. jam cit.* At revera Claudius Molinerus hoc in loco nequidquam peccavit. Utrum enim aqua, quae Paula dicitur, esset anti-

qua Alstetina, nullo modo definitur; sed tantum eam ipsam inscriptionem protulit, quae Romae legitur in fronte aedificii, ex quo illa aqua erumpit. Quae inscriptio si peccat, error est auctoris inscriptionis, non Molineri, qui edidit.

^c Dissertatio I, num. 1, pag. 7.

^d Inter Numismata Sixti v, Nummo xxii, pag. 118, cujus epigraphe, Publicum Beneficium. *Edit. jam cit.*

^e Ibidem, Nummo xxvii, & xxviii, pag. 120. Quo in utroque loco Molinerus labitur, atque illi Fabretti non injuria irascitur. *Edit. jam cit.*

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*Holstenius
ex ignora-
tione viae
Valeriae in
aqua: Mar-
ciae, & Cla-
udiae fon-
tibus assi-
gnandis sal-
utur.*

*Reflus
viarum du-
ctus, cui
semper sin-
duerunt Ro-
mani, si a-
nimadver-
tisset, in iis
assignandis
non pecca-
ret.*

VIII. Sed demum, ut ad Holstenium redeamus, erroris praecipua illi causa fuit, ignoratio veteris ductus viae Valeriae, in qua varius, sibi que contrarius existit. Nam alicubi^a, bivium Sublacensis, & ab ea divertigium, agnoscit ad hospitium *Della Ferrata*, in quo forte τῇ ἐὺστοχίᾳ litavit; alibi^b, viam Sublacensem revocaverat ad hospitium Plagiae, quod xi fere stadiis divertigium antecedit; mox eodem contextu verborum^c, Valeriam, iv fere milliaria post bivium a se statutum, intra podismum Sublacensis viae, imo & viatrii ab hac in Valeriam, producit; dum ipsius vestigia apparere dicit sub Rubiano, in ponte, quem ipse Stratonicum nominat, nobis numero 12; & integrum viatrium, ac diverticulum Valeriae in Sublacensem, de quo intellexisse Frontinum in signanda conceptela aquae Marciae probabimus, pro ipsa Valeria via accipit.

Et quidem, vir admirandae eruditionis, & in antiquitatibus versatissimus, nunquam credere debuisset, priscos Romanos, qua recta pergere poterant, prolixiorem anfractum quaesivisse, & milliariibus plus minus tribus, in brevi tractu, iter protraxisse. Exemplo etenim esse possunt omnes per orbem Romanum viae, rectitudinis, qua easdem perducere soliti erant, ut olim C. Gracchum instituisse Plutarchus testatur. *Elaboravit autem, ait ille, potissimum in viis muniendis, tam utilitatis, quam oblectamenti, & ornatus curam gerens. Ducebantur enim directae adamussim per agros viae, atque hinc lapide quadrato sternebantur, hinc glareae aggeribus adjectis refectiebantur. Complebat, & pontibus jungebat lacunas torren-*

tibus,

^a Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluvorii, pag. 165. Edit. jam cit.

^b Ibi pag. 35. Edit. cit.

^c Ibi pag. 165, & seq. Edit. cit.

tibus, vel specubus excavatas; ac lateribus pari inter se fastigio utrimque comparatis aequabilem habebat, & visendam undique opus faciem. Ad haec viam omnem per milliaria dimensus (capit autem paulo minus octo stadia miliare) columnas lapideas spatii signandi gratia locavit. Alios lapides modicis inter se intervallis hinc inde secundum viam disposuit; quibus aequitantes sine subjicibus ephippiariis conscenderent commodius equos^a. Quo argumento ego, atque excultus graeca, latinaque eruditione juvenis Joseph de Juliis^b persuasi, improbo labore, jugum, quod in charra notatum vides, conscendimus, anni quidem incommodo tempore, quia aestatis incuntis calor, pedestre iter male concedebat; equus vero, in duorum milliarium & semis arduo, & continuo ascensu, vix sibi, ac cisio trahendo sufficebat. Veteris porro viae, per jugum, & castrum *Di Riefreddo*, indubia vestigia, inoperosa, & vere Romanae magnanimitatis dignissima rupium scissura, ac optima viae in inferiori parte marginatione, & alicubi etiam in silicis stratura, maxima admiratione, & gaudioprehendimus. Haud absimile utrique studium laborem nostrum fefellit; nam ipse quoque certiore viae Valeriae derivationem quaerebat, ejus scilicet viae, quae brevior ex consularibus in Aequicolas, Marfos, Pelignos, & Marrucinos se aperit, quorum, ac circumjacentium populorum historiam

con-

^a Plutarchi Chaeronensis ex interpretatione Cruzerii, & Xylandri, Tib. & C. Gracchi Tom. I, pag. 837, lit. E. Luciae Parisiorum 1624, in fol.

^b Hujus Josephi de Juliis vidimus, typis commissam, grammaticam graecam, mole quidem exiguam, sed quae forte inscriptioni responderet.

Est enim ea „ Josephi de Juliis in „ Bibliotheca Vaticana, & in Col- „ legio Urbano de Propaganda Fi- „ de graecarum litterarum interpreta- „ tis Manuductio ad linguam Grae- „ cam Abbatii Stephano Gradio Bi- „ bliothecae Varicanae praefecto „ nuncupata. Romae 1681, in 8.

conscribit, ut natalis soli memorias, valde apud auctores confusas, excitet.

Per hanc igitur veram, rectamque Valeriam viam, a Tibure ad sancti Georgii fanum, sub quo diverticulum ad Sublacensem descendit, xvi miliaria cum tribus amplius stadiis, quae aliquali obliquitati recentis itineris, ab antiquo, sub Cantalupo praesertim, declinantis tribuere possis intersunt; ita ut, cum Tibur xx ab Urbe milliariis, tam ab Antonino in Itinerario ^a quam a Tabula Peutingeriana ^b debite ut per Cluverium ^c emendata, ac etiam a Martiale ^d distare dicatur iis versibus,

Tu colis Argivi Regnum, Faustine, coloni,

Quo te bis decimus ducit ab Urbe lapis.

Ea propter, diverticulum istud a via Valeria in Sublacensem, ad xxxvi lapidem reponendum erit, & Frontini ^e numerus xxxiii, junctis in imo priorum unitatum apicibus, sic xxxvi, pluribus suadentibus emendandus.

Suadet, inquam, jam dicta a Tibure xvi miliarium

^a Antonini Augusti Itinerarium, pag. 309, cura Petri Wesselingii editum. Amstelædami 1735, in 4.

^b Tabula Peutingeriana, & in editione P. Bertii Lugduni Batavorum anno 1618 in fol. comparata, eaque ad calcem Theatri Geographiae veteris apposita, & in altera editione, quam superioribus annis exornabat Franciscus Christophorus de Scheyb, hac ratione inscripta, „Peutingeriana Tabula Itineraria, quae in augustae Bibliotheca Vindobonensi nunc servatur accurate exscripta. „Vindobonae 1753, in fol. Peutingeriana aejbam Tabula in xv segmento prioris editionis, & in v posterioris, Roma proficiscenti per viam Tiburtinam ad aquas Albulas

xvi miliaria adnumerat, atque hinc Tiburem, viii, quae quidem xxiv conficiunt.

^c In exemplo Peutingerianae Tabulae, quo utebatur Cluverius, numerus miliarium, quae Romam inter & Tiburem intercedunt, ut ipse testatur, exciderat, atque spatium ex mensura nostrorum temporum dimetiendo statuit esse miliaria xx. Philippi Cluverii Italiae Antiquae Tom. II, Lib. III, pag. 955. Lugduni Batavorum 1624, in fol.

^d M. Val. Martialis Lib. IV, Epigram. LVII ad Faustinum, pag. 228, ad usum Delphini. Parisiis 1680, in 4.

^e Art. VII, num. 25, pag. 33. Edit. cit.

rium distantia, cujus mensuram, rotario instrumento ad cistum applicito, rite collegimus; quae quamvis non omnino adamussim mathematicam consistat; parum tamen, nec quid, quod ad rem faciat, a vero aberrantem expertus sum.

Duae insuper probationes, rem in aperto constituunt; prior scilicet ex lapide milliario, numero 14, prope oppidum *Le Celle di Carsoli* dictum, existente, & prae foribus ecclesiae Beatae Virginis de Carmelo erecto, cum inscriptione milliarii xxxxi, cujus hoc est exemplar, qua legi potuit, nam superne mutilus, & corrosus existit;

. RVA
 MAX
 TR. P. COS. III
 VIAM. VALERIAM
 FACIENDAM. CVRAVIT
 XXXXI^a

Quum enim via recenti, quae per diversorium *Del Cavaliere* defleat, a bivio ad cellas sint ultra miliaria v, & semis; recto itinere, per Carscolanae coloniae rudera, erunt millia passuum v justissima, quae addita emendatis per nos Frontini notis xxxvi, numero xxxxi hujus columnae exacte respondent.

Alia probatio habetur ex lapide milliario xxxviii in ipso diverticulo a Valeria in Sublacensem *Ad Fontem Somnulae*, ut Gruterus^b refert, olim stante; nunc ve-

ro

DISSER-
 TATIO
 SECUNDA

*De eadem
 Valeriae i-
 tinere mo-
 net colum-
 na millia-
 ria ad op-
 pidum, quod
 dicitur Cel-
 le di Car-
 soli.*

^a Hanc eandem Inscriptionem in superiori parte, temporis injuria deturpata, idem Raphael Fabreus typis mandabat in sua *Inscriptionum Antiquarum Explicatione*, Romae 1690, in fol., & quidem Cap. x, Miscellaneorum Inscriptionum sexta,

pag. 694, num. 91; eius tamen reintegratione nullo labore ex ea, quae subsequitur, fere patet.

^b Jari Gruteri Corpus inscriptionum, Tom. I, Par. I, Claf. Operum publicorum, pag. clv, num. 4. Amstelredami 1707, in fol.

*Valeriae
 iter indicat
 quoque a-
 lia millia-
 ria colum-
 na,*

DISSER-
TATIO
SECUNDA

na, quae ad
Somnulam
habet.

ro in platea proximi castris Arfularum erecto, sub hac
epigraphe;

XXXVIII

IMP. NERVA
CAESAR. AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNICIA
POTESTATE. COS. III
PATER. PATRIAE
FACIENDAM. CVRAVIT

Locus enim Somnulae, etiamnum eandem denomina-
tionem retinens, duobus ad unguem milliariibus a bi-
vio sub s. Georgio distat; unde bivium ad xxxvi mil-
liarium recte collocatur.

*Arsulae
ex veteri-
bus Carseo-
lis non pro-
dierunt.*

Gruterus quoque lapidem istum *Ad Pontem Somnu-
lae secundum viam Valeriam* prostare scripsit; ex fide
tamen Herculis Ciofani ^a; quod summi viri excu-
sandi gratia dictum volo; qui in ea fuit cum Cluve-
rio opinione, quod Arsulae ibi proximae, ex veteri-
bus Carseolis prodierint. Id quod Holstenio ^b minime
suffragatur, qui rudera veteris coloniae, recte qui-
dem observavit, uno circiter milliari ultra diversfo-
rium *Del Cavaliere*, in colle leniter edito, ad laevam
viae Valeriae Roma euntibus; quamvis non aequè re-
cte, sed eodem errore, quo viam Valeriam per pon-
tem Scutonicum, & Arsulas ducendo porrexit, Car-
seolorum ab Urbe distantiam xlii, vel xliii passuum
millium ex Itinerariis definiverit. Quia nostra haec
Frontini correctio, ex qua divertigium in Sublacen-
sem ad lapidem xxxvi, duobus citra Carseolos millia-
ribus

^a Herculis Ciofani Sulmonensis in
P. Ovid. Nason. *Trist.* iv, pag. 127.
Antuerpiae 1583, in 8.

^b Annotationes in Italiam Anti-
quam Philippi Cluverii, pag. 164.
Edit. cit.

ribus statuitur, hanc etiam Tabulae Peutingerianae correctionem secum trahit.

Ad Urbe via Tiburtina

<i>Ad aquas Albulas XVI</i>	<i>Ad Lamnas</i>	<i>V</i>
<i>Tibur</i>	<i>IV</i>	<i>Carseoli</i>
		<i>V</i>
<i>Variae</i>	<i>VIII</i>	<i>XXXVIII.</i>

Holstenii autem ingratiis, vetustae glandis ferino retento pabulo, quamvis miti jam commostrato cibo, in contraria currens, dum scriptorum antecedentium vitat vitia, Auctor *Novae*, & si ipsi credimus, *exactae Tabulae Agri Romani anno MDCLXXIV editae*^a, Carseolos ultra Thoranum fluvium, & in eo ipso loco, ubi hodie *Le Celle di Carsoli*, & columnam milliariam lapidis *XLII* extare dicimus, sono vocis delusus, transtulit; & tamen huic, Holstenium non ignotum, quamvis aequae male intellectum, fuisse scimus. Nomen enim *Regilli Lacus*, quod illi, qui sub *Monte Falcone*, & *Columna* oppido visitur, Holstenius rite quidem indidit, indebite aufert, ut alteri sanctae *Praxedis*, quem *Buranum*, & *Gabinum* Holstenius^b nominat, temere appingat. Eodemque neglectu, novus Latii auctor^c in suae *SABINAE ANTIQVO-MO-*

L DER-

^a Quae de tabula hoc anno obsignata animo obversarentur, jam supra pag. 51 monuimus. Nunc autem subijcere lubet, aliam quoque de hoc eodem argumento extare tabulam, quae fere hanc ipsam habet inscriptionem, etsi in ea non reperiuntur, quae Fabrettus reprehendit, nec ullum praeferat annum. Hujus quidem inscriptio ea est, „Tavola esatta dell’anti-

„ma, e signore suo benignissimo da
„Innocenzio Mattei Romano M. C.
„Aut. Descrit. Geogr. In Roma
„nella Stamperia del G. Jac. de’Rof-
„si alla Pace „.

^b Lucae Holstenii Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, pag. 192. *Edit. cit.*

^c Equidem ex operis inscriptione, quam Fabrettus hic proferi, non illico, nisi est Oedipus, deprehenditur Athanasii Kircherii Latium indignari. Illius enim operis inscriptio ea est, „Athanasii Kircherii e Soc. Je-
„su Latium, id est nova, & para-
„tella

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*De palatio
Evandri, de-
que Lanu-
vii loco,
ac Ampilio-
nis excidio,
quae Kir-
cherius pro-
ponit com-
menta, de-
ridentur.*

DERNAE axactissima delineatione, sic ipse vocat *Arfuli*, olim *Carseoli*, non longe ab Aniene, & supra *Austam* reposuit; itaque passim appellat. Et quidem non parum commoveor, Holstenium, talem virum, suaeque laudem Germaniae, plura ad vetus Latium Cluverii, optimaque adnotantem, ab auctore isto de eodem argumento tractante, vel non visum, vel con-

tem-

„ Iella Latii tum veteris, tum novi
 „ Descriptio. Amstelodami 1671, „
 „ in fol. Quae nunc quaeſo, sunt com- „
 „ munia cum illa „ Sabinae Antiquo „
 „ Modernae exactissima delineatio- „
 „ ne? Nulla prorsus. „ In eo ope- „
 „ re habetur quidem, pag. 216, Ta- „
 „ bula inscripta „ Sabinae antiquo-mo- „
 „ dernae nova, & exactissima cho- „
 „ rographica delineatio, sed omni- „
 „ no inusitatum, ut ex chorographica- „
 „ rum tabularum epigraphis opera in- „
 „ digeantur. Quae ex opere Kircher- „
 „ riano hoc loco culpanitur, ea repe- „
 „ riuntur in illius Elucubratione *Lil. IV,* „
 „ *cap. VII, colum. 2, pag. 188;* item- „
 „ que ejusdem Libri *Part. III, cap. VII,* „
 „ *pag. 208.* Caeterum ex iis ipsis, „
 „ quae Fabrettus Kircherio exprobat, „
 „ quaeque avidius etiam carpit, aper- „
 „ tissime demonstratur, non alium, „
 „ quam Kircherium, sibi deridendum „
 „ proposuisse. Eadem prorsus disteria, „
 „ eademque scommata in eum intorquet „
 „ alia in elucubratione, quae inscribi- „
 „ tur „ *Dissertatione IX* di Monsignor „
 „ *Rafaele Fabretti* sopra alcune „
 „ *correzioni del Lazio* del P. Ata- „
 „ *nasio Kircher*, quae typis est „
 „ commissae *Tom. III, pag. 221* in *Dif-* „
 „ *fertationum collectione*, quae inscri- „
 „ bitur „ *Saggi di Dissertazioni Acca-* „
 „ *demiche pubblicamente lette nell'* „
 „ *Accademia Etrusca di Cortona*, „
 „ *In Roma 1741*, in 4. Qua in „
 „ *Dissertatione pagin. 224* haec ipsa „
 „ leguntur „ *Con l' autorità dell'* „
 „ *Arciprete d' Albano*, e d' un

„ *Medicastro di Castel Gandolfo*, „
 „ che ricercava l' antichità per le „
 „ vigne si determinarono le se- „
 „ guenti proposizioni. Che tra „
 „ *Genzano*, e *Civita Lavinia*, in- „
 „ tesa sempre per *Civita della Vi-* „
 „ *gna*, quelle rovine a destra dell' „
 „ *Appia* siano del palazzo d' *Evand-* „
 „ *ro*, *Λιβότροις*; perchè noi ab- „
 „ biamo validissimi rincontri, che „
 „ vi fosse il tempio di *Giunone Ar-* „
 „ *giva*, o *Sospita*; ed *Evandro* eb- „
 „ be il suo stato, o per dir meglio „
 „ il suo casale molto lontano di qui; „
 „ nè arrivò a posseder palazzi, ma „
 „ era un re barone, che viveva an- „
 „ gusti subter fastigia telli, e dor- „
 „ miva sulle foglie secche delle „
 „ frasche, come un cane di pecora- „
 „ jo, che così cel descrive *Virgilio* „
 „ nell' *VIII* dell' *Enaide*. Che in „
 „ questo luogo del palazzo d' *Evand-* „
 „ *ro* fusse *Lanuvinio* antico, traspor- „
 „ tato poi durante la guerra al col- „
 „ le, dove è adesso, da *Lavinia*, „
 „ che vi si rifugiò per una grotta „
 „ sotterranea, come un tasso, è so- „
 „ gno nero; perchè *Lanuvinio* non „
 „ ha che far con *Lavinia*, nè con *La-* „
 „ *vinio*, a cui essa diede il nome. „
 „ Haec quidem *Fabrettus* in *Kircher-* „
 „ *ium*, quum in suo versaretur mu- „
 „ ſaeo, nec *scriptionem typis commir-* „
 „ *tendam arbitrabatur.* Eadem illa vero, „
 „ in hunc locum, quem edendum para- „
 „ bar, veluti per machinam, *Kircher-* „
 „ *iano* fortasse nomine perteritius oba- „
 „ trudit.

rempum; dum alioquin, manuscriptas de excidio Ampiglionis, & putidas de palatio Evandri tabulas, ac Lanuvii cum Lavinio confusiones, ex traditionibus Archipresbyteri Albanensium, atque ex epistolari relatione Jatrophysici Arcis Gandulphi, sagacissimi illius antiquitatum indagatoris, qui auras earum inter vineta captabat, admittere, & egregio operi, ad prolixitatem usque inferere, minime gravatus fuit.

Si vero cum Holstenio^a lapidem xxxviii apud Somnulam, dixerint a ponte Anticoli, & per pontem Scutonicum *Tab. I*, numero 12, ad laevam divertendo, numerandum esse, hoc multipliciter refellitur. Nam, primo Holstenius supponit ibi, pontem Scutonicum, quem graeca denominatione honestando, Stratonicum nuncupat, esse in via Valeria, quod, ex supra ostenso Valeriae ductu, falsum esse probavimus. Ulterius, itineris mensuram iniquam colligit; quia a Variis ad hospitium Ferratae, quae ipse v enunciat; & tamen, ut supra ostendimus, ejus milliaria, plus justo sunt prolixiora; nonnisi iv sunt milliaria; & totidem, plus minus, ad pontem Scutonicum, ultra quem non integro milliario stetit olim columna lapidis xxxviii ad fontem Somnulae, secundum viam; unde subducta, summa, ibidem nondum lapis xxxvii attingebatur. Adde, quod cum antiquior sit via Valeria, cujus meminit Strabo^b, qui sub Augusto vixit, ipsa via Subla-
censi *Sub Nerone principe primum strata*, ut de ea ait Frontinus^c; ac insuper, praecipua Italicarum viarum, utpote ea, quae usque ad ostia Aterni, & superum mare exporrigebatur; ab ea potius, quam a Subla-

L 2

censi,

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*Holste-
nii senen-
tia de lapi-
de xxxviii
a ponte An-
ticoli per
Scutonicum
enumeran-
do refelli-
tur.*

^a Annotationes in Italiam Anti-
quam Philippi Cluverii, pag. 165.
Edit. cit.

Lib. vi Sicilia pag. 408, lit. B.
Amstelædami 1707, in fol.

^c *Art. vii, num. 27, pag. 34.*

^b Strabonis Geographia Tom. I,

Edit. cit.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

centi, quae ipsius appendix dici poterat, lapides milliarios diverticulorum ab una in alteram, numerari par erat. Et tandem, cum numerus a via Valeria, per bivium sub s. Georgio dextrorsum sumptus, egregie respondeat; numerus autem a Sublacensi, duodecim stadiis deficere appareat, nil ultra quaerendum, aut ambigendum videtur.

*Columna
milliaria
xxxviii in
via Subla-
censi nuper
detecta.*

Accessit demum evidens rei demonstratio, quae Holstenio occurrere non poterat, cum recens supervenerit, nempe columnae milliariae alterius lapidis xxxviii viae Sublacensis, tribus milliariis, stadio minus, distantis a bivio dicti viatrii, quod post pontem Anticoli Sublacensem cum Valeria jungit; per quem novae columnae situm, constat, bivium hoc fuisse ad lapidem xxxv; & proinde, columnae ad fontem Somnulae, sesquimilliarium ab inde per viatrium, & pontem Stratonicum distantem, quatenus cum Holstenio istam esse viam Valeriam diceremus, non convenire numerum xxxviii, ut ipse perperam credidit.

Columna haec nova, de qua loquimur, lapidis xxxviii, aquarum impetus immota penitus excipiens, adhuc extat super sua basi, in ipso fluminis alveo, via Sublacensi, in hac parte, alluvionibus immutata, cum sequenti epigraphe anni obversa.

IMP. CAESAR
NERVAE. F. NERVA
TRAIANVS. AVGVSTVS
GERMANICVS. DACICVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNICIA. POTESTATE
IMP. IIII. COS. V
RESTITVENDAM. CVRAVIT
XXXVIII.

Hujus

Hujus indicium Johanni Baptistae, ac Petro de Maximis, Fabritii oppidi Arfularum domini, & inter priscoe probitatis patritios numerandi, filiis, me debere libens, fateor. Ipsi enim, ea qua humanitate praestant, & duces itineris, & laboris comites, in purganda a limo, & abluenda columna, sese obtulerunt, non sine periculo subditorum Anienis gurgitum, a quibus lubrico, & udo solo ramis vicinarum arborum inhaerentes, vix palmari intervallo disjungebamur.

IX. Distincta itaque via Valeria, & Sublacensi, ac reperto diverticulo ex una in alteram, a Frontino in designanda aqua Marcia assumpto, & manente, etiamnum columna lapidis xxxviii viae Sublacensis, planus, ac facilis redditur Frontini intellectus, propriaque tam hujusmodi aquarum, quam Augustae fontium determinatio.

*Claudia
fontes eo in
loco sunt
statuendi,
qui nunc
dicitur A-
qua serena.*

Profecto enim Claudiae fontes ad lapidem xxxviii, jam certum, *Sinistrorsus intra passus ccc*, si cum Frontino quaeras, non alii esse possunt, nisi duo illi *Amplissimi, & speciosi*, sic cum eodem Frontino eos vocare liceat, numero 19, & 20, in *Tab. I*, signati. Quorum alterum; ambo enim communi nomine *Aqua Serena* vocantur; nescio cur Holstenius, omiserit, cum abundantissimus uterque sit, & passus exx ab invicem distent, ad diverticulum sinistrorsus intra passus ccc propemodum erumpentes. Cujus diverticuli

vesti.

a Holstenium non omisisse alterum fontem, ita ex ipso Fabretto est in promptu, ut res disputatione non egeat. Ipse enim continuo Holstenium deridet, quasi fontibus illis, qui adest genius, urim vel hic Curtius, vel ille esset Caeruleus, referaverit. Accusationem certe, minime futilem, quaeque sibi ipsa consentiret, ut intenderet Fabrettus,

illud oportebat, ut doceret, lacum, qui s. Luciae dicitur, non esse, ut Holstenius instituit, fontem Caeruleum. Id tamen Fabrettus nullo modo praestitit; & ad accusandum, locum, quo alter ex his fontibus erumpit, & quidem nullo antiquitatis testimonio, alibi proponere, esse sibi satis judicavit.

vestigium non amplius extare, minime mirum est; si ingentem illius planitiei, quae duobus ferme miliaribus longe lateque patet, in altum excrescentiam recogitemus, per quam columna, quae certe viam superextare debuerat, modo nonnisi in magna anni siccitate ab undis emergit.

Uter autem Caeruleus, an Curtius fuerit, in medio relinquam, neque enim mihi, aquae quamvis amantissimo, diuque abstemio, aequae ac Holstenio, ex penitissima Germania homini, Genius fontis, aut Najades incolae ita faventes fuerunt, ut hanc ambiguitatem coram monendo, aut ex visu tollerent. Ille^a enim Curtiam, & Caeruleam nominatim ostendit, nescio qua distinctionis nota adjutus, quae nobis nulla sese obtulit.

Marciae derivatio ex illis venis, quae fluunt sub s. Marcia in Arfulis.

X. Marciae caput, ne dum ex Frontini textu satis constat, fuisse in abundantissimis illis venis sub sancta Maria in Arfulis *Tab. I.*, numero 10, ex distantia 111 millium passuum a via Valeria, & intra spatium 200 passuum sinistrorsus a diverticulo, per quod ab ea in Sublacensem fit transitus; sed ex alio Frontini loco bene perpenso, colligitur, supra fontes Claudiae, ad ripas Anienis, cum Holstenio^b minime statui potuisse. Ait siquidem Frontinus^c, ubi altitudines ductuum explicat, *Altissimus Anio est Novus, proxima Claudia, tertium locum tenet Julia, quartum Tepula, deinde Marcia, quae a capite etiam Claudiae libram aequat.* Quod si consideremus cum Holstenio^d, fontem Marciae esse *Alla forma della mola*, numero 22; quid mirum erit, si Marcia, quam decem stadiis superiorem in-

ori.

^a Annotationes in Italiam Antiquam Thissipi Cluverii, pag. 130. Edit. cit.

^b Ibi pag. 129, & seq. Edit. cit.

^c Art. XVIII, num. 9, pag. 63. Edit. cit.

^d In nuper citatis Annotationibus, pag. 130. Edit. cit.

origine facit, in decursu fluminis rapidissimi, & plurimum declivis, aequet libram Claudiae inferius positae, & humili loco inter recentem viam, quae aliquanto ad laevam recessit, ut situs columnae docet, & ipsum flumen scaturientis? Atqui locus nostrae originis Marciae, licet duobus, & ultra milliaribus infra Claudiae fontes, vere ipsius libram aequat, ut libella experti sumus, quia vallis, in qua emergit, valde praecipitem descensum habet; ita ut eadem, ac Claudia, altitudine perducere potuisset. *Sed veteres, ut statim Frontinus subdit, humiliore directura perduxerunt, sive nondum ad subtile explorata arte librando, seu quia ex industria infra terram aquas mergebant, ne facile ab hostibus interciperentur, cum frequentia adhuc contra Italicos bella gererentur.* Quam vere autem hanc veterem librando imperitiam notaverit Frontinus, in ipso Marciae ductu prope Urbem de facili cernere datur; qui in loco, ubi ejus opus arcuatum incipit, ad viam Latinam, v. circiter ab Urbe lapide, cum ductu Claudiae collatus, xx pedes sub eo reperitur. Et mox ad portam Majorem, totis v. pedibus & semis; ni aliquid tantae declinationi descensus post piscinam contulerit; deprimitur, ut, in prima nostra Dissertatione ad Lucium, ex Tabula sectionis ductuum appareat^a.

XI. Humilitatem vero Claudiae, quam in ima planitie, & ad Simbruinorum montium radices oriri diximus, quid si sequens ejus imago *Tab. VI*; nihil enim apud veteres, in istiusmodi monumentis inane, & sine aliqua significatione reperiatur; nobis ad vivum ostendat? Non enim sub ea *Lequaces lymphae defiliunt*;

Claudiae fontes ad Simbruinorum montium radices; illiusque duo simulacra.

nec

^a Supra num. VIII, pag. 16, & in Tab. VII ejusdem primae Dissertationis.

nec ipsa suum rivum, ut alia Nympharum, & fluminum numina praecipitat; sed urna, pigris veluti, & stagnantibus aquis immerfa, humorem potius haurire, ut alibi transmittat, quam effundere videtur; illudque referre, quod in ara pervetusta, Caeruleis hisce nymphis dedicata (Caeruleus enim unus ex praecipuis Claudiae fontibus, ut vidimus, qui *κυανέη* graece, & poetice) non obscure de ortu, & mox in se interitu ejusdemmet aquae continetur in iis versibus;

VNDIS. CYANEIS. DONVM. PLA
CAVILE. FECIT
CONTVRCIVS. BLANDAS. PER. A
QVAS. ARAM. VENERANDAM
HINC. ORITVR. PERGITQVE. FLV
ENS. DEINDE. OCCIDET. IN. SE
RIPAI. MOX. VIRIDIS. RENOVAN
TIBVS. INCLYTA. NYMPHIS
NVMINE. FONTIGENO. GRATES
EX. VNDIQVE. SOLVENS
SOSPES. CVM. COMITE. PRAE
STAT. RENOVANTE. LIQVORE

Epigramma citat, & ad Caeruleum fontem trahit Pighius^a; ultimo tamen versu relicto, quem ex Grutero^b supplemus; & hunc rursus ex Pighio oculato recte corrigimus, ubi *Tabulam marmoream*, eam quae Pighio, & ipsi carmini ARA est, nuncupat. Esto attamen nil arcanum in hoc signo, ejusque urnae positione

^a Stephani Vinandi Pighii *Annales Romanorum Tom. II*, in praefatione ad *Lib. VII*, inscript. Character Salisubfili, *pag. 4*. Antverpiae 1615, in *fol.*

^b Jani Gruteri *Corpus Inscriptionum Tom. I*, *Part. II*, *Clas. Diis dedicatarum pag. XCIII*, *num. II*. Amstelædami 1707, in *fol.*

ne sublit; rarum nihilominus ex se, & notabile redditur hoc anaglyphum, aquam ipsam Claudiam ex subdita sibi, hique relata inscriptione, quae etiam apud Gruterum^a legitur, repraesentans.

D^{fic} . M
CLEMETI . CAESAR
VM . NN . SERVO
CASTELLARIO
AQVAE . CLAUDIAE
FECIT . CLAVDIA
SABBATHIS
ET . SIBI . ET . SVIS .

Aliud, infabre quidem sculptum, sed non omitendum ejusdem aquae Claudiae simulachrum, dabit haec tabula lapidea, ex tuo Museo^b publicae literatorum notitiae nunc primum exposita *Tab. VII.* In qua novum, nec Grutero cognitum, & a superiori CASTELLARII diversum, hoc est VILICI ministerium, quod familiae ductuum tutelae assignatae juxta Frontinum, proprium erat, expressum vides. Et insuper alia, Frontino ipsi non commemorata VIKARII istiusmodi VILICORVM nomenclatura, continetur. Utrumque nomen a recta quidem scribendi ratione discedit; in *Vikario* namque evidens est abusus literae K pro C, quem in pluribus aliis nominibus Gru-

Castellarii, Vilici, Vikarii ductibus aquarum tuendis constituti.

M te-

^a Ibi *Tom. I, Part. II, Clas. Officiorum domus Augustae, pag. DCI, num. 7. Edit. cit.* Hanc inscriptionem longe alia linearum, & versuum dispositione profert Gruterus, atque ea, qua Fabrettus, qui forte ex Boissardo, apud quem in secundo versu duplex est litera N, exscripsit.

^b Hanc eandem tabulam protulit Raphael Fabrettus in sua „ *Inferiorum Antiquarum Explicatione*, ne „ *Cap. IV* inscriptum *Affectus Conjugum pag. 301, num. XXVI*, ubi multa de Vikariis. Romae 1699, in fol.

^c *Art. CXVII, num. I, pag. 201. Edit. cit.*

terus a adnotavit; sed in *Vilico*, quamvis duplici LL scribendum hoc nomen doceat Varro ^b, ubi a *Villa* ejus crymon deducit, nescio tamen cur in marmoribus frequentius, eo quo hic habetur modo, reperiatur, tam apud Gruterum ^c, quam in iis quae sequuntur inscriptionibus. Quarum prior, est inter meas ^d ineditas; alteram Dausquejus ^e affert in *Orthographia*.

SILVANO . SAC	SILVANO . SACRVM
SPERATVS	ONESIMVS
IMP. CAESARIS	VILICVS
HADRIANI. AVG	L. V. P
SER. VILICVS	

Ubi, hoc nomen ex origine unicum L poscere, argute magis fortasse, quam vere, probare contendit.

*Alia tria
marmora
fortiū tres
Nymphas
exhibentia.*

XII. Rarior adhuc redditur, solitaria, quam adduximus Nymphae jacentis imago, quo semper ternas, marmora, picturasque veterum exhibere cernimus; cujus rei, ultra ea quae passim obvia sunt exempla, haec a me observata, novaque, ut puto, in unum contuli.

Primum hoc erit, quod ex tuis MM. SS. Antiquitatum Recollectionibus ^f huc transtuli, *Tab. VIII*,

cujus

a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom. II, Part. II, Cap. xix*, Index eorum, quae ad grammaticam pertinent, *pag. lxxxxix, lit. K. Amstelædami 1707, in fol.*

b M. Varronis de Re Rustica *Lib. I, Cap. I, pag. 5, ver. 17. Amstelædami 1622, in 8.*

c Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom. I, Part. I, Claf. Diis dedicatarum, pag. lxxix, num. 4. Et ibi pag. cvii, num. 9. Et ibi Tom. I, Part. I, pag. cccxxxix, num. 5. Amstelædami 1707, in fol.*

d Neque edidit in „ Inscriptionum, num Antiquarum Explicacione „ Romae 1699, *in fol.* inter quas il-

ludiose conquirebam, ut cognoscerem, quum inter suas adhuc ineditas adnumeret, si quae ad hanc ipsam inscriptionem illustrandam essent adjecta; & id maxime *Cap. vi* inscripto „ Sa „ era „ & ministri Sacrorum „ ac *Cap. x* inscripto item „ Miscellanea „ rum Inscriptionem sylva „ in quibus alia vel multa Silvano facta, non tamen haec oculis se subjecit.

e Claudii Dausquii Tornacensis *Orthographia Latini sermonis verus, & nova. Tract. xx, pag. 330. Parisiis 1677, in fol.*

f Inter Recollectiones Cardinalis Carpinei haec extabat *Tom. XI, pag. 225.*

Lineæ == duplices
 Viam veterem deno-
 tant puncta.....
 Viam recentem
 Lineæ
 undulate, ductus
 subterraneos.

1. Agued: Claudie et Antonis
 Nori mirabili opere se videra-
 deni hsd. Ponte Lape.
2. 3. idem Agued: ad Pontes sub
 Gallicano.
4. iterum ad Pontem Amatum
 sub S. Pastore.
5. iterum in loco di Valle inversa
 prope Sacellum B. M. de
 Carimonte
6. iterum et altimo procul ab
 Urbe.
7. rudera veteris oppidi
8. rudera alterius opp ad
 Viam Collatinam.
9. cumulus arte perforatus ad
 Viam complanandam.
10. rudera oppidi ad Abdiculum
 D. Franc. Xaverij.
11. Semita ex agro Laviniano
 prope Algidii iaga ad Turca-
 lam Lucens

DVPLICIS VIE PAXEWC
 siue
 DORSI PRAENESTINI ET TVSCVLANI
 ductusq; Latinæ Viæ
 ad mentem Strabonis explicatio

cujus autographum Neapoli in aedibus Hadriani Guilelmi extitisse dicitur, nulla non sui parte conspicuum; tum ex Aquario ad aram coronatam sacrificante, intesto quidem capite, ex quo sacrum fit medioximis, & de plebecula numinibus, ut solemne fuisse probavi in meo de Columna Trajani Syntagma^a; tum ex serpente expresso, notissimo illo salutis typo in Caesarum nummis, per quem salubritas adumbratur, quae in hac inscriptione legitur,

NYMPHIS . SALVTIFE
RIS . SACRVM
M . LVCILIVS . LVCILI
ANVS . AVG . COL . PRO
SALVTE . SVA . ET
L . ANTISTI . ONE
SIMI . AVG . COL
V . S . L . M .^b

Cui par CVRANDIS AEGRITVDINIBVS alius fons apud Gruterum^c celebratur; tum demum ex herbae illius latifoliae gestamine, ob rationem, per Plinium^d in ejusdem descriptione allatam. *Nymphaea*, ait ille, *nata traditur, Nympha, zelotypia erga Herculem mortua. Quare Heracleon vocant aliqui.... Nascitur in aquis, foliis magnis in summa aqua, & aliis ex radice prodeuntibus, flore lilio simili, & cum defloruit, capite papaveris, tenui caule, seratur autumnus.*

Aliud, quod sequitur exemplum, observavi, & excerpti ex cippulo bipalmari, muro vineae cujusdam infer-

M 2

to,

^a Raphaelis Fabretti De Columna Trajana Syntagma Cap. vi, pag. 169, lit. F. Romae 1683, in fol.

^b Jani Gruteri Corpus Inscriptionum Tom. I, Part. I, Clas. Diis dedicatarum, pag. xciv, num. 1. Amstelædami 1707, in fol.

^c Ibi Clas. Operum, & locorum publicorum, pag. clxxviii, num. 5. Edit. cit.

^d C. Plinii Natur. Histor. Tom. iv, Lib. xxv, Cap. vii, Sect. xxxvii, num. 1, pag. 399, ad usum Delphini. Parisiis 1635, in 4.

to, in semita¹, quae a porta s. Pauli, ad viam Appiam ducit. Marmor pessime se habet, ut vides *Tab. IX*; sed nos fideliter reddere malumus, potius quam, ut alii in nummis, & lapidibus faciunt, absentes speciosae decipere; nam isti dum corrigere tentant, vetera saepe monumenta corrumpunt. Licentiam enim, vel minimam, male cedere in his rebus, interminat in suis corrigendis accuratissimus Janus Gruterus^a.

Tertium suggerit votivus hic lapis, qui in hortis Matthaeiis visitur *Tab. X*, in quo, praeter ea, quae de ternario Nympharum numero praecipue notanda proposui, communis ille Silvani, & Herculis cultus, in una eademque regione XIII, aede juxta Victoriā praestitus, & quinquies in opere Gruteri^b expressus, recurfat; quem ipsum, ex communi epitheto, novo iterum, arctiorique vinculo jungemus. Uti enim unice hactenus titulum POLLENTIS, Herculi datum vidimus apud Gruterum^c; ita Silvano quoque, tam POLLENTIS, quam, qui synonymus est, VALENTIS, vel VALENTII tributum fuisse, monstrat apud me lapidis nuper reperti fragmentum^d *Tab. XI*; aliaque in Labicana apud aedem turris Novae existens inscriptio^e.

VALENTIO
SILVANO
A. FLVTIVS
ATHENAEVS
V. S. L. D. D

Aliud

^a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum Tom. II, Part. II. Corrigen-
da, & addenda toto opere In-
scriptionum, pag. CCCIV, colum. I.
Amstelædami 1707, in fol.

^b Ibi Tom. I, Part. I, pag. 1. nu-
mer. 4, & pag. XLII, num. 4, 5, 6.
Edit. cit.

^c Ibi Tom. I, Part. I, pag. I, n. 3, &

Part. II, pag. CCCXV, n. 7. Edit. cit.
^d Protulit Fabrettus eundem lapi-
dem de Silvani sodalitis, cum De-
curialibus nominibus, quae hic prae-
reimisit, in sua „ InSCRIPTIONUM AN-
TIQVARVM Explicatione „ Cap. VI,
Sacra, & ministri sacrarum, num. 57
pag. 448. Romae 1699, in fol.

^e Ibi pag. 450, num. 63. Edit. cit.

Aliud ex lapide apud Gruterum ^a eruitur, in quo, super hac inscriptione,

BATINIA. PRISCILLA
NYMPHIS. SACRVM

Signa, non quidem Nympharum, sed trium Gratiarum erecta fuerunt. Unde ad praesens institutum suffecerit, ternarium nostrum, aliis quamvis numinibus significatum, inferre; omittendo plurima, quae de Gratiarum, & Nympharum consortio dici possent, doctique viri ad Horatium ^b congesserunt.

XIII. Accedit ternarium idem in veteri pictura contentum, quae e sepulchro gentis Naſoniae via Flaminia ad v lapidem nuper ad hortos Alterios translata fuit: In ea Nymphae, Hippocrenides forſan, Pegaso, fontis ipsius productori, seu Tritonidis paludis incolae, in qua Pegasus genitus dicitur, aqua infusa blandiuntur, ipsumque manibus demulcent. *Tab. XII.*

Et postquam a marmoribus ad picturas transitum fecimus, aliam, non evanidis, & intermorituris coloribus, sed gemmarum ipsarum tinctu nitentem pictam hanc tabulam, cum tribus pariter Nymphis, ex Theocrito ^c spectandam proponemus.

Κῶχθ' Τέλας ὁ ξανθὸς ἰδὼρ ἐπιδ' ὄρεσιον οἶσιν.

Αὐτῶ θ' Ἡφακλῆϊ καὶ Ἀσεμφῇ Τελαμῶνι.

(Οἱ μίαν ἄμφω ἐπαῖροι αἰεὶ δαίνυντο τραπέζαν)

Χάλκρον ἄλγος ἔχων. πᾶχα δὲ κραίαν ἐποίησεν

Ἡμέ-

DISSER-
TATIO
SECUNDA

Nympha-
rum ternar-
ius item
numeruse
pictura fla-
uitur.

Idem ex
Theocrito
docetur.

^a Jani Gruteri Corpus Inſcriptio-
num Tom. I, Part. I, pag. xciii,
num. 2. Edit. cit.

^b Q. Horatii Flacci Carminum
Tom. I, lib. I, Ode iv, ad L. Sex-
tium, pag. 21 ver. 6; & in eodem
I. I. Ode xxx, in qua regis Vere-
rentis veniar in facellam: G. yce.
ad ipsi dedicatum, pag. 117, ver. 163.

ac eodem item Tom. Lib. iv, Ode
vii, ad Torquatum, pag. 292, ver. 5.
ad usum Delphini. Parisiis 1691,
in 4.

^c Theocriti Syracusi Idyllium
xiii ver. 6; pag. 112, opera Da-
niel. Heinſii. Ex Bibliopolio Com-
meliniano 1604, in 4o.

Ἡ μένω ἐν χώρῳ· περὶ δὲ θρία πολλά' πεφύκα,
 Κυάνεον περὶ χελιδόνιον, χροεὶν τ' ἀδίατον,
 Καὶ θάλλοντα σέλινα, καὶ εἰλιπενὴς ἀγρωσίς.
 Ἰδὲ παρ' ἐν μέσῳ νύμφη χορὸν ἀρπίζουσα,
 Νύμφη ἀκοίμητοι, δεινὰ θεῶν ἀγροῶταις,
 Εὐνίκα, καὶ Μελίς, ἔχουθ' ὁρώμενα Νυχταλῆα.

*Et abiit flavus Hylas, aquam ad coenam allaturus,
 Ipsique Herculi, atque forti Telamoni,
 (Qui socii existentes ambo una semper instruebant;
 mensam)*

*Aereum vas ferens. Statim vero fontem animad-
 vertit*

*In loco declivi, ubi multae herbae nascebantur;
 Ceruleum chelidonium, & viride adiantum,
 Et apium virens, & crispa agrostis.*

*In media vero aqua Nymphae choream ducebant,
 Nymphae pervigiles, metuenda rusticis numina;
 Eunice, & Melis, & instar veris suaviter aspiciens
 amica Nychea.*

*Quae fon-
 tium tripli-
 cem Nym-
 pharum nu-
 merum e-
 vertere vi-
 dentur, pau-
 cis expli-
 cantur.*

XIV. Nec destituit hanc nostram observationem lo-
 cus Pausaniae^a, ubi, prope Cytherum fluvium, qua-
 tuor Nympharum, quae Jonides vocatae fuerunt; Cal-
 liphacae nempe, Synallaxi, Pigacae, & Jasidi, tem-
 plum erectum ait. Quoniam, etiam fateamur, Jonides
 istas, aquaticas Nymphas fuisse, eo quia proprie, &
 κατ' ἐξοχήν, Nympharum vocabulum deabus aqua-
 rum praesidibus conveniat, ut probat clarissimus hu-
 jus aevi scriptor Vossius^b; attamen, ut tot monumen-
 torum

^a Pausaniae Graeciae Descriptio ex
 Romuli Anasei interpretatione,
 Ellaeorum posterior, sive Lib. VI,
 pag. 310. Lipsiae 1696, in fol.

^b Gerardi Joannis Vossii De Ori-

gine, & progressu Idololatriae
 Tom. I, Lib. II, Cap. LXXXVIII, co-
 lum. 1, pag. 255. Amsterdami 1668,
 in fol.

torum consensum sustineamus, dici potest, tribus Nymphis aliquam hercidem adjunctam, & veluti superadditam fuisse; eodem graecanicae adulationis genere, quo in maiore a Grutero descripto^a, cujus exemplum ex autographo damus, *Tab. XIII*, tribus gratis sese de more amplectentibus, quarta; quam novam nuptam reor, ex geminis aviculis in tympano ludentibus, a Smetio^b non animadvertis, & velo, quo ob pudorem caput operit, obnubitque, unde nuptiae dictae; earum choro inseritur, tanquam si numerum gratiarum augere, & communiter cum ipsis colimere-
retur, atque ejusdem lapidis inscriptio, AD SORORES IIII, hisce Ausonii c versibus explicanda sit,

*Tres fuerant Charites; sed dum mea Lesbia vixit,
Quatuor; ut perit, tres numerantur item.*

XV. Nec solum in aquatilibus Nymphis, verum in aliis rusticis ejusdem sexus numinibus, eandem ternarii numeri observationem vigere adverri, miratusque sum. Tres enim sunt Matronae illae Vacallinehae apud Gruterum^d; totidem Mairae^e; totidemque Sulevae, & Campestrae. f in lapide, jam pridem in-

*Sulevarum,
aliarumque
campestri-
um Dearum
idea tripli-
ci numero
continetur,
easque ex-
hi-*

im-

^a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum, *Clas. Diis dedicatarum, Tom. I, Part. I, pag. xciii, num. 4. Edit. citat.*

^b Inscriptionum Antiquarum, quae-
pissim per Europam Liber. *Clas. Deorum, Dearumque &c. fol. 22xii, num. 4.* Lugduni Batavorum 1588, in fol. Inscriptionum Liber iste a Martino Smetio jam primum fuerat congestus, qui tamen non edidit, quo immature vitam cum morte commuravit; nec tandem, nisi cura Justii Lipsii, qui illum indicitus ornavit, cujusque Auctarium accessit, publici juris factus. Smetio autem restet, qui certe avicularum, quas Falterius observavit, nullam fecit mentionem.

lapis iste Romae in domo Caesiorum adservabatur.

^c D^m Magni Ausonii Burdigalensis opera *Epigramma Cxxi, pag. 74, cum notis Variorum. Amstelædami 1672, in 8.*

^d Jani Gruteri Corpus Inscriptionum. *Clas. Diis dedicatarum, Tom. I. Part. I, pag. xci, num. 3. Edit. citat.*

^e Ibidem pag. xciv, numer. 10. *Edit. cit.*

^f Inscriptionem Sulevarum, ac Campestrium dearum marmori subjectam, jam Jacobus Sponius prefecerat & quidem non ea ratione, qua Fabretus, etsi a Fabreno ipso

DISSER-
TATIO
SECUNDA

libens mar-
mor illu-
stratur.

impluvio privatae domus ad plateam Matthaejorum muro inserto, sed a me primum superioribus annis inter suas sordes, & araneas animadverso, & repurgato. *Tab. XLV.* Sed qui marmori lucem dedi, obscuritati vocis illius SVLEVIS; non quidem omnino corruptae latinitatis, quia Ap. Annii Braduae, & T. Vibii Bari consulatus ad annum Urbis clxii in Fastis reponitur; me lucem aliquam afferre posse diffido; & proinde, ad alia, in hoc marmore notatu digna, me convertam. Inter quae, occurrit Verres fronde lustrali praecinctus, ut Columna Trajani in primo Suovetaurili, hoc eodem ornatu, hanc victimam ostendit; cui postea vittam, sive fasciam vocare libeat, ferti hujusmodi succedaneam tribuit. Promiscuum enim apud veteres fuisse, de eadem Columna scribens, probavi, modo coronae, modo vittae, tam in victimis, quam sacrificantibus usum^a; prout hic quoque, Centurio, quem sua vitis, non minus, quam titulus inscriptionis indicat, vitta, seu fascia, a sinistro humero pendente, insignitur. Sed quod unice hanc inscriptionem nobilitat, est formula illa LAETVS LIBENS,

EX

accepit. Fatum fere rerum, quae ab antiquitate peruntur! Quam quidem ad inscriptionem haec scribebat Sponius. Obmutesco in his numinum monstris, *Sulevis*, quibus simul ac *Campestribus Titus Aurelius Quintus Centurio Legionis decimae septimae Geminiae votum solvit*. Adsunt in superiori parte lapidis Deae tres sedentes, infra quas sacrificium verres peragitur, a quibusdam figuris sago vestitis. *Dedicatio arae vixi Kalendas Septembris facta est, Bradua & Vero Consulibus, qui integro nomine in Fastis Capitolinis Titus Vibius Barus & Apptus Annii Bradua* vocantur. Ubi loco Ba-

„*vi*, vel *Vari*, reponendus, *Vetus*, ut ex hoc marmore, tum ex „Fastis Siculis constat. Incidit is „Consularis in annum Aerae Christianae 161 sub Antonino Pio. „In Graecas, & Romanas Graevii & Gronovii Antiquitates nova supplementa congesta ab Joanne Polono Tom. iv. *Miscellanea Studiorum Antiquitatis in quibus Marmora &c. illustrantur* cura Jacobi Sponii, *Scet.* „II, Ignotorum, obscurorumque quorundam Deorum Arae &c. *Colum.* 861, & *seq. num. lxxxii.* Veneriis 1737, in *fol.* „a De Columna Trajani *Syntagma Cap. vi, pag. 162, & seq. Romae 1683, in fol.*

ex qua tandem notarum studiosis intellecta est haec L.L., quae antea, *Libens Libens*, vel *Libentissime* interpretabatur; & quod magis miror, etiam post visam epigraphen apud Gruterum ^a, ubi τὸ LAET. LIB. paullo minus quam in hac nostra extensus, ad veram notarum illarum L. L. intelligentiam manuducere videbatur.

Quid multis? Si fere omnia foeminini sexus, quae pluralitatem habent, numina, sive monstra, laeva, an auspicata ea sint, ternario hoc numero concludi, uno verbo, dicere possumus? Quales nempe, Gorgonas, Graecas, Parcas, Fatas; distinguit enim utrasque Aufonius ^b, Sirenes, Harpyjas, Hesperides, Stymphalidas, Eumenides, Grantias, Sybillas; si eidem Aufonio credimus; & Musas ipsas fabulosa antiquitas induxit. Musas dixi, juxta vetustiorum sententiam, de qua Plutarchus ^c, Pausanias ^d, Varro ^e, Ephorus ^f, Arnobius ^g, D. Augustinus ^h abunde testantur. Imo ex Plutarcho ⁱ, qui scribit, *Sed & simulacrum*;

N

Apol-

*Numina
foemini se-
xus, quae
plurali ex-
plicantur
voce, ter-
nario nume-
ro plerum-
que conclu-
duntur.*

^a Jani Gruteri Corpus Inscriptio-
num Appendix Deorum, Dearumque
Tom. II, pag. MLXXIV, numer. 4.
Edit. cit.

^b Aufonli Burdigalensis Edyll. XI,
inscript. *Griphus Ternarii numeri*
pag. 451, & seq. Amstelædami 1671,
in 8.

^c Plutarchi Symposiakon, id est
Convivialium Disputationum, Lib. IX.
Quaestio XIV, Tom. II, ex inter-
pretatione Gulielmi Xylandri, pag.
744, & seq. Lutetiae Parisiorum
1624, in fol.

^d Pausaniae Graeciae Descriptio ac-
curata Lib. IX, inscript. *Boeotica*,
Cap. XXIX, pag. 755, ex Romuli A-
masaei interpretatione. Lipsiae 1696.
in fol.

^e Varro in testimonium assumitur

^a Mauro Servio Honorato in Com-
mentario ad Eclogam VII Pub. Vir-
gilii Maronis, & ver. 21, pag. 372
lit. A. Parisiis 1600, in fol.

^f Ephorus iste profertur ab Arno-
bio Astro in suo Opere adversus Gen-
tes Lib. III, pag. 54. Edit. cum
S. Cypriani Operibus Parisiis 1666,
in fol.

^g In loco, & opere nunc citato.

^h S. Augustini Episcopi Operum
Tom. III, Part. I, Lib. II de Do-
ctrina Christiana, Cap. XVII, nu-
mer. 27, pag. 30. Parisiis 1680,
in fol.

ⁱ Plutarchi Cheronensis Operum
Gulielmo Xylandro interprete Tom.
II, in Commentario de Musica,
pag. 1136, lit. A, Edit. cit.

DISSE-
RATIO
SECUNDA

*Apollinis in Delo positum in dextra manu arcum, lac-
va Gratiarum habet, quarum quaevis aliquod musicum
instrumentum tenet; lyram una, alia tibia, media
fistulam ori admotam, Musas ternas, ex instrumentis
unicuique propriis, Gratiis vero ineptis, sustinuisse
dicemus; & hoc idem simulacrum respexisse Auso-
nium^a, dum cecinit,*

*Tris solas, quondam tenuit quas dextera Phoebi.
Verum, jam tandem, Nymphis, Musisque, & eorum
fonte Caballino relictis, ne, dum flores,*

*Debitae Nymphis opifex coronae,
circa viam consulto legimus, a via ipsa aberrasse vi-
dear; nostra, quae lustrabamus, circa Anienem fluen-
ta repetam.*

*De aquae
Marciae
forma ab
Honorio, &
Theodosio
restituta,
conjectura
proponitur.*

XVI. Ex loci originis Marciae vicinitate, proba-
bile est, fragmentum lapidis cum hac inscriptione,

SALVIS. DD. N
PERPET
FORMAM

existens in ara proximae Ecclesiae sub invocatione
Beatae Mariae in Arfulis, ad hanc Marciae formam,
illiusque refectionem spectasse; nam formula ista, *Sal-
vis DD. Nostri*, Honorii, & Theodosii peculiaris es-
se legitur apud Gruterum^b. Honorius autem, qui in
occidente imperavit, quemadmodum una cum Arca-
dio legem de aqua Claudia edidit^c; ita fortasse cum
Theodosio II aliquid in hac aqua Marcia operatus fuit.

*Aquae Mar-
ciae deces
ab*

Hanc illam aquam Marciam, *Clarissimam*, ut ait
Pli-

^a Ubi supra.

^b Jani Gruteri Corpus inscriptionum Tom. I, Part. I, Clas. Operum, & Locorum Publicorum, pag. CCXX, num. 5. Et Clas. Caesarum Imperatorumque, pag. CCLXXXVI, num. 70. Edit. cit.

^c Codicis Theodosiani cum Com-
mentariis Jacobi Gothofredi Tom. v,
Lib. xv, Tit. II de Aquaeductu
Leg. ix, pag. 338. Lugduni 1605, in fol.

Plinius^a, *aquarum omnium in toto orbe, frigoris, salubritatisque palma, praeconio urbis; & proinde, ad vinum miscendum, caeteris omnibus a Tibullo^b anteposita,*

Temperet annosum Marcia lympha merum;

indigne, cum aliis omnibus illius regionis, vituperat Hieronymus Mercurialis^c, & Galeni auctoritate, frerus, in usu pro cibo, & potu, olim fuisse negat.

Quanquam haud facile credo, eas, quae ex Tiburtinis montibus Romam ducebantur, multum pro cibo, potuve in usu fuisse, propterea quod Galenus, omnium Romae conditionum diligentissimus observator, illas omnes, crudas, & coquendis eduliis ineptas extitisse asseverat; addens, eam urbem, ut alias excellentissimas dotes, sic & plurimos, & pulcherrimos habuisse fontes, ex quibus aegri, nedum sani potarent. Haec ille. At iste, nedum luculentis de bonitate Marciae Plinii^d, & Frontini^e testimoniis, qui eam totam potui addictam fuisse dicit, adversatur; itemque Arriani^f, qui eam, celebratissimae apud Thebas Dirces aquae praeferre videtur. τὸ γὰρ Μάρκιον (ὕδωρ) χεῖρόν ἐστὶ τῆς Δίρκης; hoc est, num Marcia aqua deterior est Dircea? Sed ipsum Galenum suum iratum, & contrarium habet, qui inter laudes omnibus urbanis aquis communes, a quibus Marciam excludi, nec mens Galeni, nec verba patiuntur, leviusculum quid admiscet, ad has

N 2

Ti-

^a C. Plinii Natur. Histor. Tom. IV, Lib. XXXI, Cap. 111, pag. 791, numer. XXIV, in usum Delphini. Parisiis 1685, in 4.

^b Albii Tibulli Lib. 111, Elegia VII, pag. 327, vers. 26, in usum Delphini. Parisiis 1685, in 4.

^c Hieronymi Mercurialis Variarum Lectionum in Medicinae Scrip-
toribus, & aliis Lib. 11, Cap. 12,

pag. 36 a tergo. Veneris 1598, in 4.

^d In loco nuper citato.

^e Art. XCII, num. 1, pag. 162. Edit. cit.

^f Arriani Commentariorum de Epicteti disputationibus Lib. 11, Cap. XVI, pag. 179. Hieronymo Wolfio interprete. Coloniae 1595, in 8.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

Tiburtinas aquas spectans, quod non vitium, sed qualitatem denotare videtur. Ipsemet vero audiatur in loco per Mercurialem laudato^a. *Romae... sicut & multa alia in ea urbe eximia sunt, ita & fontium elegantia, & multitudo est admirabilis; eorum nullo foetidam, aquam, aut medicatam, ac turbidam, aut asperam, crudamque effundente, sicut neque Pergami in patria nostra; in multis autem aliis urbibus haud paucae depravatae aquae reperiuntur. Illae sane, quae ex Tiburtinis montibus per lapideas fistulas in Romanam Civitatem derivantur, aliis quidem vitiis carentes, crudiusculae tamen sunt, ut neque celeriter calefiant, ut urbani fontes, neque refrigerentur, neque celeriter in ipsis, ut in fontanis aquis, quaecumque injeceris elixentur legumina, olera, & carnes. Ex his autem, aliae aliis in locis multo crudiores sunt, & ab ipsis indigenis durae, gravesque nominantur, quia ventriculum infestent, & a potu, onus quoddam plures percipiant. Quae enim hisce ultimis verbis adversus aquas illius regionis dixit, Marciam, aliasque Romae advectas certe non tangunt, ut Mercurialis forsan accepit. Alias enim, Galenus medicorum disertissimus, antilogia in eadem fere periodo laboraret, qui primis illis verbis, *Nullam Romae aquam medicatam, aut foetidam, aut asperam, crudamque, effundi praemittit, quibus, Mercurialis paraphrasis ex diametro opponitur.**

De fontibus aquae Marciae proposita sententia inscriptionibus comprobatur.

XVII. Sed jam tempus est, ut novam, & raritate argumenti, ni fallimur, egregiam conjecturam depromamus, per quam, nostros Marciae fontes loco jam dicto affigamus, & Frontino quam dedimus interpretationem, lapideis literatis monumentis congruere pro-

^a Galeni Librorum Tertia Classis, in Lit. vi Hipp. de Morbis Vulgar-

ibus, Com. 111 I, num. 10, pag. 182, a tergo, lit. E. Venetiis 1576, in fol.

DE AQUIS ET AQUAEDUCTIBUS. 101
 probemus. Qua igitur diverticulum, a Valeria ver-
 sus meridiem procedendo, in Sublacensem recto tra-
 mite incidit; nam aliud viatrium; in quo pons Scuto-
 nicus, ab hoc diverticulo versus hybernium occasum
 dextrorsus flectitur, in gratiam forsan aquae Marciae,
 ejusque fontium invifendorum, quos recta respicit,
 adaptum; veteris aedificii ruderum concamerata vi-
 suntur ad numerum decimum sextum *Tab. I*; inter
 quae, & statuam togatam, & tabulam marmoream sic
 inscriptam jacere reperimus, rustico quodam, qui in-
 ter arandum illam offenderat, monstrante.

DISSER-
 TATIO
 SECUNDA

IMP. CAESAR
 DIVI. F
 A V G V S T V S
 E X . S . C
 CIOCCXLII. P. CCXL

Haec inscriptionum formula, in enumeratione P.
 CCXL desinentium, ad aquas pertinere jam comper-
 tum est, quia in aliis, quas modo adducemus, apud
 Gruterum extantibus, nomen aquae, cui unaquaeque
 applicabatur, expressum erat; prioribus nempe *Vir-
 ginis, tertiae, Juliae, Tepulae, Marciae*.

VIRG.
 TI. CAESAR. AVG
 PONTIF. MAXIM
 TRIB. POT. XXXVIII
 COS. V. IMP. VIII
 I
 P : CCXL^a

VIRG.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

VIRG.

TI. CLAVDIVS

DRVSI . F. CAESAR

AVG. GERMANICVS

PONTIFEX . MAXIMVS

TRIBUNIC. POTESTAT. III

COS. III. IMP. VIII. P. P.

I . . . P . CCXL^a

*Chiffletius ,
emendatur.*

Corruptas has duas exhibuit Chiffletius^b, nam ultimum numerum cxxl in cxxi deformavit; id quod monitum volui, ne inscriptionibus, quibus, uti scorio, ut videbis, in cauda vires sunt, vis omnis aufereretur.

IVL. TEP. MAR

IMP. CAESAR

DIVI. F

AVGVSTVS

EX. S. C

XXV

PED. CCXL^c

*Ligorius,
uti nugigerulus, iraducitur.*

Ligorius, qui aliquam ex antecedentibus fortasse viderat, eam non assequutus, silentio praeteriit; sed, ut fuit literatorum simius, hanc ex capite effinxit, ut vicissim crucem eruditis figeret, & nullo simul literario arcano se destitutum ostenderet,

AQVAE.

^a Ibi num. 4. Edit. cit.

^b Joannis Chiffletii Canonici Tornacensis Aqua Virgo. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto, Tom. IV, pag. 1791, colum. 1, & seq. lit. F.

Trajecti ad Rhen. &c. 1697, in fol.

^c Jani Gruteri Corpus Inscriptionum, Tom. II, Part. 1, Auctarium Sacrorum, pag. MXIX, numer. 10. Edit. cit.

AQUAE . JULIAE . TEPVLAE
 IMP . CAES . DIVI . IVLI . F
 AVGVSTVS . PONTIF
 MAX . COS . XII . TRIB . POT
 XIX . IMP . XIII . CVRANTE
 M . VIPSAN . AGRIPPA
 AEDIL . CVRYL . L . C . O
 P . MILL . X^a

Quam dixit extare in cippo ex Tiburtino lapide , in-
 vento via Latina , tertio ab Urbe milliari . Sed quo-
 pluribus munimentis insistere conatur , eo magis frau-
 dem , & spurietatem patefacit . Nam nil lapis viae La-
 tinae , circa quem , cippum fuisse repertum asserit ,
 non potuit x milliatis nota signari , si locum , non a
 fontibus , ut mox videmus sed ab erogatione in
 Urbe , distantem significat . Praeterea , quia intra se-
 ptimum ab Urbe milliare , Julia , & Tepula , cum
 Marcia junctae procedebant , tanquam ejus substru-
 ctionibus supra terram , & operi arcuato innixae ; ergo
 ad iii , vel iv lapidem non poterant duae priores seor-
 sim ab altera nuncupari . Accedit affectata aedilitatis
 mentio , ut cum Plinio ^b consentire videatur , qui de
 operibus id genus in aedilitate Agrippae perfectis lo-
 qui-

^a Haec Inscriptio inter ejusdem
 Tyrtii Ligerii Locubrationes , quae
 in Bibliotheca Vaticana adservatur ,
 & quidem pag. 45 , reperitur . Sed
 Tyrtii Ligerii autographus Codex ,
 triginta quinque annorum labore Ro-
 mae comparatus , & in triginta volu-
 mira , imperiali quidem , ut ajunt ,
 charta digestus , in Taurinensi Bi-
 bliotheca , quidquid aliqui scripse-
 rint , certe adservatur . Bibliotheca
 quae Antiqua , & Moderna pour
 servir de suite au Bibliothèques Uni-

verselle , & Choisie par Jean le Clerc ,
 Tom. xxvii . &c. Seconde Partie ,
 Article iv. *Extrait d'une Relatio-
 tion de la Bel. Bibliothèque de Turin*
 pag. 336. A le Heye 1727, in 12.
^b C. Plinii Nat. Hist. Tom. v ,
 lib. xxxvi , Cap. xv , Sect. xxiv ,
 num. 9 , pag. 316. „ Agrippa „ in-
 quit „ in aedilitate „ „ adjecit „
 „ Virgine aqua , ceteris corrivis „
 „ atque emendatis , lacus septingene-
 „ tes fecit . „ Ad usum Delphini-
 laritii 1685 , in 4o .

quitur. Sed in hoc quoque *fidem non decoxit, & idoneo provisu priscae eruditionis, & solertiae judicatricis, se destitutum detexit*, ut eleganter Spanhemius^a, in-

ter

a Cum Pyrrhō Ligorio forte non ita male egisset Fabrettus, atque illud falli crimine non traduxisset, si secum reputasset, Ligorio nullam fuisse causam, qua hujusmodi inscriptionem ex suo ingenio procuderet; cujus quidem causae, ut Fabrettus nullum profert indicium, ita ex Ligorii scriptis nullum colligitur argumentum. Aequiore sane egisset animo, si potius alterius negligentia, aut imperitia deceptum judicasset. Doctissimi viri, & quidem plurimi, Ligorii diligentiam, ingenium, laborem, Industriam quam maxime suspexerunt; quorum testimonia in hunc locum congerere mihi consilium non est. Multa reperiuntur in Praefationis appendice, quae Antiquis Inscriptionibus a Marquardo Gudio collectis, & a Coolio digestis, ac typis Leovardiae 1731 *in fol.* editis, praemittitur. Animum tamen cohibere non possum, quin integrum Ezechielis Spanhemii iudicium, sententiamque de Pyrrho Ligorio proferam, quoniam & eo Fabrettus utebatur; idque eo consilio, ut istius manes nunc saltem intelligant, qua fide egerit, quamque illius testimonio vehementer abuteretur. Haec igitur de Ligorio Spanhemius. „ Illud tamen in

„ lectoris gratiam, & ad majorem

„ quandam lucem hujus rei, haud

„ alienum erit praemonere, magnam

„ unque fuisse superiori saeculo,

„ quod tu non ignoras, Pyrrhi hu-

„ jus Ligorii in colligendis undique

„ residuis priscae aevi monumentis

„ diligentiam, ac in iisdem deli-

„ neandis, describendis, in certum

„ ordinem redigendis, & pro captu

„ etiam interpretandis, incredibi-

„ lem quandam, neque satis unquam

„ praedicandam sedulitatem. Hinc

„ optimos illius industriae praeco-

„ nes nactus est, jam olim tibi con-

„ junctos aëta id genus studiorum,

„ communione, Antonium Augu-

„ stinum, Fulvium Ursinum, Onu-

„ phrium Panvinium, Annibalem

„ Caro, & his aetate proximum,

„ Laurentium Pignorium, omnia

„ clarissimae famae nomina. Sed

„ certiores adhuc ejus rei testes ex-

„ rant Herculei viri lucubrationes

„ antiquariae etiamnum superstites,

„ in quadraginta & plura volumina

„ digestae; quae integrae adhuc in

„ Taurinensi Bibliotheca, & Romae

„ magna sui parte, in supellectile

„ Libraria Christianae Augustae,

„ Farnesiana, & Barberina, instar

„ praestantissimi cujusdam Thesauri,

„ adservabantur. Complectuntur ve-

„ ro illae, tum consuetio litterarum

„ ordine, & libris totidem, Geo-

„ graphicam locorum, hominumque

„ priscae aevi enarrationem, insertis

„ passim lapidum ac Nummorum,

„ monumentis; tum praeterea Com-

„ mentarios singulares in Graecorum

„ & Caesarum aliquot Nummos; ac

„ Insuper tractatus quoddam peculia-

„ res, ad illustrationem Romanae,

„ omnisque remorae antiquitatis com-

„ paratos; de Religione & Diis

„ Gentilium; Heroibus & Viris

„ Illustribus; Ponderibus; Mensu-

„ ris; Statuis; Monetis; Feneribus;

„ Re Nautica; Vestitiaria; Claris Fa-

„ miliabus Romanorum; de eorum

„ Magistratibus; ac tandem de di-

„ stinctis quibusdam Tiburis, Villae

„ Hadrianae, aliorumque id genus

„ vel rituum, vel locorum explica-

„ tionibus. Dum vero easdem fama,

„ & commendatione eruditorum hu-

jus,

ter alia, de eo profert; nam Agrippae aedilitas, ex Frontino *post ejus primum consulatum Imp. Caes. Au-*

O

gusto,

DISSER-
TATIO
SECUNDA

„ jus, ac superioris saeculi mihi pri-
„ dem notas, obiter versare licuit
„ aliquoties facile deprehendi mul-
„ tas latere in iis optimas priscae ae-
„ vi reliquias, quibus vel maxime,
„ prioribus Inscriptionum aut Num-
„ morum veterum collectionibus,
„ ingens, & praeclara quaedam ac-
„ cessio fieri posset; ac inde in omne
„ litterarum & doctrinae genus uti-
„ litas non levis redundare. Multa
„ enim id genus hodie etiam haud
„ amplius obvia, ibi recondi adver-
„ sus injuriam temporum; multa
„ etiam ab aliis secus, aut properan-
„ ter descripta, accuratius ibi aut
„ fidelius, quam vulgo in editis ea
„ de re libris legi; praeter conspi-
„ cuam singularis ejusdem in colli-
„ gendis iis, ac ubi opus fuit deli-
„ neandis, industriae laudem. Sed
„ neque illud vicissim dissimulabo,
„ plura passim occurrisse congesta in
„ tam vasta mole, quae aut dubiae
„ fidei, aut confusae videbantur;
„ magnam in primis Nummorum se-
„ getem, ipsa locorum, aut inscrip-
„ tionum notatione quam oppido
„ singularem. Et quidem erratum
„ videbam frequentius in Graecis id
„ genus monumentis vel tradendis,
„ vel explicandis; adjunctas certe
„ iisdem interpretationes, nullum
„ ferme usum Graecarum aut inte-
„ riorum alias litterarum manifesto
„ nimis arguere. Varia ejus rei
„ exempla possem huc adferre, quae
„ subinde sese mihi, ac dolenti qui-
„ dem ingerebant; & quae suo loco
„ nonnumquam ac ordine, sed cum
„ pace ejus viri, cujus ossa quiescant
„ molliter, lectorum oculis subjicie-
„ mus. Sive itaque factum illud sit
„ omnium vastarum collectionum, in
„ quibus vulgo πολλὰ μὲν ἐσθλά,

„ πολλὰ δὲ λυγρὰ, sive ea sit
„ consuetudo humani ingenii pluribus
„ intenti imbecillitas; sive fucus ab
„ aliis bono ac diligenti viro subin-
„ de factus sit; sive nimis omnia ve-
„ tera ac nova promiscue congeten-
„ di studio laborarit; sive revera
„ majore animo, ac labore impro-
„ biori, quam idoneo provisu pri-
„ scae eruditionis, & solertiae il-
„ lius judicatricis instructus, rem-
„ tantam sit adgressus; id certo mi-
„ hi constat, quod nec fidem ubique
„ decoquat, nec ubique mereatur,
„ ac in amplissima messe, *Infelix*
solum, ac steriles dominantur avenae.
„ Unde etiam, si mei voti res esset,
„ mallet ego a viris eruditissimis ac in
„ litteris id genus subactis, spici-
„ legia inde colligi bonae frugis ma-
„ gna fide, & cura, publico usu
„ eximie profutura; ex quo (uti post
„ haec olim a me monita, subinde a
„ Cl. Holstenio in suis ad Stepha-
„ num, quae postea prodierunt, No-
„ tis factum) sua Ligorio sedulitatis
„ ac industriae laus maneret illibata;
„ quam ut tota illa qualis extrat far-
„ rago promeretur; quae vel incau-
„ tis posset imponere, avidis ad
„ quaecumque ciborum novitatem;
„ vel etiam, ut licet subvereri, au-
„ ctoris sui celebrari, ac meritissi-
„ mis alias laudibus, haud parum va-
„ leret detrahere. Atque candidum
„ hoc meum de immensibus laboribus
„ Pyrrhi hujus Ligorii judicium,
„ probatum quoque tuo calculo, ci-
„ tra ullam ejus conrumeliam prola-
„ tum velim; neque certe in aliuni
„ finem, quam ut inde constet, quo-
„ usque fidei ejus, ac auctoritatis,
„ quam maximam publica illi jam sa-
„ ma conciliavit, sit tribuendum, de
„ qua hic etiam quaestio vertebatur,
„ & for-

DISSER-
TATIO
SECUNDA

gusto, & M. Laelio Volcatio Consulibus^a, incidit, qui fuit secundus Augusti consulatus, ut Fasti omnes conveniunt. Unde patet, quam inscite aedilitas ista cum XII Augusti consulatu, post XXVIII annos inito, copuletur. Quo insuper tempore jam Agrippa decesserat, cujus obitum Panvinus ex Dione^b refert ad Tribunitiam potestatem Augusti XII, hoc est VII ante hanc CURATIONEM anno. Post haec adeo crassa, & pingua, leve erit mendum in enumeratione acclamationis Imperatoriae XIII, cum hoc XII consulatu, cum quo passim nummi XIV habent, quae etiam cum consulatu XI, & tribunitia potestate XVI copulatur apud Occonem^c; itemque aliud expressionis nominis gentilitii M. Vipsanii, nusquam in publicis monumentis, aut in pluribus ipsius nummis usurpati, tanquam generis, cujus pudebat memoriam referentis; de quo etiam Seneca^d verbis fidem facit, *Vipsanius Agrippa fuerat, Vipsanii nomen, quasi argumentum paternae humilitatis sustulerat, & M. Agrippa dicebatur. Cum defenderet reum, fuit accusator, qui diceret, M. Agrippa, & quod medium est, volebat Vipsanium intelligi.*

Post-

, & forte saepius in processu operis, mentio erit, facienda. , Dissertationes de Praestantia, & usu Numismatum Antiquorum, Tom. I. Dissertatio IV, pag. 191. Londini 1706, in fol.

^a Art. XCVIII. num. I. pag. 171. Edit. citat.

^b Dion quidem Cassius Coccejanus *Historiae Romanae Lib. LIV, pag. 541.* Hanoviae 1606, in fol. adfirmat, M. Agrippam supremum obiisse diem anno Urbis conditae 742, consulibus M. Valerio Messala Barbato, & P. Sulpicio Quirinio; atque eodem anno, eisdemque consulibus Onephrus Panvinus Commentario in Librum I Fastorum pag. 181, in

Officina Sanctandreae, in fol. M. Agrippam vita functum scribebat; sed de XII Augusti Tribunitia potestate ne hilum quidem; quae tamen in eundem annum, & consules posse recidere aliunde explorata res est, quamvis Panvinus non tradat.

^c Imperatorum Romanorum Numismata ab Adolfo Occone olim congesta, illustrata a Francisco Meliobarbo Birago, & expurgata durante Philippo Argelaro. *Augustus pag. 38.* Mediolani 1710, in fol.

^d M. Annaei Senecae Rhetoris Controversiarum *Lib. II, Controversia IV, pag. 41, num. 50.* Parisiis 1599, in fol.

Postquam igitur, pluribus forsan quam opus fuit, supposititiae hujus, & ineruditae inscriptionis offendiculum sustulimus, aliam, vir Eminentissime, meminisse potes, nos observasse in vinea Bartholomaei Virginii, duobus milliariis, stadio minus, a porta Majori, & inter rudera arcuum Marciae, & Claudiae jacentem; quae concedente possessore, tuo ornatissimo musaeo accrevit. Locum unde eruta fuit, non frustra, ut mox videbis, minute recensui. Ea ita se habet.

IVL. TEP. MAR
IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
LXIII
P. CCXL

Jam vero sollemnis ista omnibus hisce lapidibus pedum CCXL; pedes enim expressos habes in tertia earum, quae apud Gruterum ^a sive duorum actuum duplicatorum, quodque idem est, unius jugeri in longum mensura, me inducit, ut credam, veteres illos aquarum curatores, isto modulo longitudines rivorum cuiusque ductus dimetiri solitos fuisse. Id quod, uti verissimum reperimus in hoc numero 1 duorum priorum lapidum, repertorum in ipso primo jugero erogationis aquae Virginis, nempe sub aede Trinitatis, ubi terminum istius aquae Lucas Paetus ^b agnoscit, qui etiam easdem inscriptiones affert. Ita ad verum accedit in cippo modo allato ad jugera LXIII, hoc est ad passus III m. XXIV; quotis distare debuit a loco ubi cippus repertus est, locus erogationis Marciae, qui, ut ex

*Jugeronum ratio, qua veteres aquarum Curatores sunt usi cum milliari Fron-
tini mensura exacte conciliatur.*

O 2

Fron-

^a Supra pag. 102.

^b Lucas Paetus de Restitutione du-

ctus aquae Virginis, pag. 119. Vennetius 1573, in 4.

Frontino^a habemus, erat ad Viminalem portam, nempe in medio aggeris Tarquinii, ubi veteres scriptores eam collocant; qua etiam dirigi videmus ipsius Marciae ductum, qui post arcum ad portam s. Laurentii; laevorsum deflectit, & recentiora moenia Urbis ad dexteram linquit. Cumque a loco ubi lapis jacuit, secundum seriem ductuum, usque ad portam s. Laurentii sint passus II. M. cccc; quantum per vinearum impedimenta, & flexus earundem, a longe, non quidem exacte, colligere valuimus; reliquum spatium passuum DCXXIV ad jugera LXIII implenda; denotabit in villa Peretta, per quam aggeris pars decurrebat, priscum Viminalis portae situm, linea producta a rectitudine viae Collatinae, quae non aliunde, quam ex hac porta Viminali exire potuit, & ut alias diximus, secundum latera arcus ad dexteram obliquata dirigebatur, ut in schemate alias per nos allato videre est.

Unde affirmare non dubitemus, jugera illa MCCXXXII nostrae inscriptionis, hunc ipsum locum, in quo Augustus memoriam statuit, indicare, & optime cum mensura Frontini consentire. Quia MCCXLII jugera, per pedes cexxxx sive passus geometricos XXXXVI II, multiplicata, dant passus LIX. M. DCXVI. Et Frontinus^b pariter integro ductui, millia passuum LX, cum aliis CCC & semis assignat. Quae mille circiter passuum differentia, addita distantia hujus lapidis terminalis ab ipsis fontibus, unde Frontinus suae mensurae sumis terminum, & considerata obliquitate ductus per illam vallem, supplenda, & aequanda venit, ut exacte milliarem Frontini mensuram, cum nostra jugerorum concordare, jure merito dicere possimus.

Qua-

^a Artic. XIX, pag. 67, num. 7.
Edit. cit.

^b Artic. VII, pag. 35, num. 29.
Edit. cit.

Quamobrem autem in Frontino, qui adeo accurate de Aquis scripsit, nulla de hac mensura fiat mentio, exinde profectum arbitror, quia illius aevo istud mensurae genus incertum, & fallax remanserat. Etenim, ut ipse advertit *Jam tamen quibusdam locis sicubi ductus vetustate dilapsus est, omisso circuitu subterraneo, vallis tractus, brevitatis causa, substructionibus, arcuationibusque trajicitur*^a; unde decurtato ductuum circuitu, nil mirum, quod vetus jugerorum mensura obsoleverit.

DISSE-
R-
TATIO
SECUNDA

*Quae causa
impulerit,
ut explosa
jugerorum
mensura,
alia perpe-
des sit insti-
tuta.*

Praeterea, additis post Augustum aliis duobus aquaeductibus Anionis Novi, & Claudiae, operosa nimium videri potuit curatoribus aquarum, qui sub Claudio, & aliis successoribus fuerunt, haec jugeratum distributio, totque terminorum; & cipporum erectio; & proinde alia faciliiori methodo Frontinus, per typum, ac delineationem omnium ductuum, usus est in suo munere, ut ipsemet scriptum reliquit. *Non alienum mihi visum est, longitudines quoque rivorum cujusque ductus, & etiam per species operum complecti*; nam cum maxima officii pars in tutela eorum sit, scire Praepositum oportet, quae majora impendia exigant. *Nostrae quidem sollicitudini non sufficit singula oculis subjecisse, sed formas quoque ductuum facere curavimus*; intellige vestigium, seu ichnographiam, recepta in te agraria loquutione; ex quibus appareret, ubi vales, quantaque, ubi flumina trajicerentur, ubi montium lateribus specus appliciti, majorem assiduamque perterendi, ac muniendi ii exigant curam. Hinc illa contingit utilitas, ut rem statim in conspectu habere possimus, & deliberare tanquam assistentes. Ita Frontinus^b.

XVIII. Au-

^a Artic. XVIII, pag. 64, num. 14. Edit. cit.

^b Art. XVI, pag. 59, num. 1. & seq. Edit. cit.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*Augustae
aquae origo
judicatur.*

XVIII. Augustae origo, postquam rivus Marciae sub dictis rudibus nobis innotuit, jam latere non potest; eritque indubie, ex distantia passuum *decem* a rivo Marciae, non ab origine; ita enim Frontinus^a designavit; ad lacum *Di Santa Lucia*, ubi reliquiae substructionis apparent. Ex vicinia autem passuum *ccxxv* alterius fontis numero *17 Tab. I*, circa quem non spernenda vetusti operis vestigia adhuc extant; & quia alias, fons, & rivus iste, ductum aquae *Di Santa Lucia* interfecisset, & impediisset; crediderim, ejus quoque fontis venas in Augusta interceptas fuisse. Caput autem Augustae hic repositum, alteri Frontini^b loco optime consentit, qui utrique aquae, Claudiae, & Marciae, Augustam accomodatam tradit, id quod optime fieri poterat, si media inter easdem consisteret.

Plinii sententia de Marciae origine ex fonte Pinconia exploratur. Holstenius commendatus, & Fabricius reprehensus.

XIX. Originem Marciae, quam ei Plinius^c tribuit, qui tradit, eandem *A fonte Piconia in ultimis Pelignorum montibus; Marsos, & Fucinum lacum pertransire; a quo Statius^d suum illud mutuatus est,*

*. . . Marsasque nives, & frigora ducens
Marcia*

inter ἀδύατα merito reputat Holstenius^e, cujus verbis subscribo. *Hanc, inquit ille, fabulam, non alio loco habendam existimo, quo occultos amantis Alphei meatus. Minuere hanc certe improbabilitatem Georgius Fabricius^f conatus fuit, sed infelici, & pudenda sub-*
tili-

^a Art. *xii*, pag. 49, numer. 3. Edit. cit.

^b Art. *xiv*, pag. 53, numer. 5. Edit. cit.

^c C. Plinii Nat. Hist. Tom. *iv*, Lib. *xxx*, Cap. *iii*, Sect. *xxiv*, pag. 791, num. 10, ad usum Delphini. Parisiis 1685, in 4.

^d P. Papinii Statii Sylvarum Tom. *i*,

Lib. *i*, Sylva *v*, Hetrusci amici balneum describit, pag. 88, ver. 26. ad usum Delphini. Luteriae Parisiorum 1685, in 4.

^e Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Philippi Cluverii Annotationes, pag. 145. Romae 1666, in 8.

^f Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae, Cap. *xvi* 1. De Aquaeducti-

tilitate, dum lacum Fucinum in flumen vertit, & trans-
 situm plumbeis fistulis molitur. Hic ille Author, ita
 nihilominus in Epistola Nuncupatoria^a de se magnifice
 pollicetur, *Hoc enim, quamvis arrogantiusculum sit,*
quia tamen verum est, dicam, me posse, aliorum, qui de
Urbe nuper scripserunt, errores varios certis veterum
Scriptorum testimoniis convincere. Nobis tamen perinde
 est, vera ne, an improbabilis sit Plinii sententia, qui
 non hydrophylacia lynceis oculis in terrae visceribus
 perscrutamur; sed locum, ubi rursus cum eodem Plinio^b
in Tiburtino se aperit, & unde Romam deducta
 fuit, ad Frontini mentem explicavimus.

XX. Non abs re hic erit de piscina hujus aquae Mar-
 ciae, quam dubius indicavi^c, aliquid sub eadem quam-
 vis dubietate referre. Ad ipsam itaque viam Latinam,
 quae eo loci paullo post IV lapidem inter arcus Marciae,
 & Claudiae procurrit, in fundo *Dello Spedaletto*, & pro-
 pe rudera plurium aedificiorum; quae hodie ex quan-
 titate, vulgo *Le Cento Celle* dicuntur, & nos ex loco,
 reliquias pagi Lemonii fuisse credimus; aliis integrior
 forte fortuna cisterna, & eam inter ac veterem Mar-
 ciae ductum, puteus remansit; quibus duobus mem-
 bris conspirantibus, Piscinae Limariae effectum resul-
 tasse putamus, ut *Tab. XV*, & triplices ejus partium
 declarationes palam faciunt.

Similis putei, & juxta eum cisternae triquetra fi-
 gura, ad numerum 28 *Tab. XVI*, collocatio, haud
 diversam piscinae structuram arguit, conjecturis sese
 mutuo juvantibus. Geminatum enim hoc opus, in-
 tra

DISSER-
 TATIO
 SECUNDA

*Locus pi-
 scinae limariae aquae
 Marciae.*

*Alterius pi-
 scinae indi-
 cium.*

ductibus, quorum vestigia nunc scun-
 tur extare. In Thesaur. Antiquita-
 rum Romanarum a Joanne Georgio
 Graevio congesto Tom. III, pag. 455.
 Traject. ad Rhen. &c. 1696, in fol.

^a *Ibi pag. 395. Edit. cit.*

^b Plinius ubi supra, pag. 792. Edit.
 citata.

^c In *Tab. I*, Dissertationis Primae,
 quae topographica est, num. 27.

DISSER-
TATIO
SECUNDA

*Conjecturis
eo in loco
designando
erat uten-
dum. Subter-
ranearum
cellarum in-
diciu, &
cloacae ve-
stigiū.*

tra eam ab Urbe vii milliariorum distantiam, quam Frontinus^a piscinis omnium aquarum statuit, maximam nostrae assertioni probabilitatem conciliat.

XXI. Cur vero certitudinem ostendere non curaverim, & conjecturis utar in re, quae factio potius, quam verbis demonstrari debuisset dicent? Excusationi erit explorata non semel puteorum cum suis cisternis communicatio, ut testis, idemque auctor fuit, operibus adductis, nobilissimus Marchio Camillus de Astallis fundi hujus possessor, irritio semper labore; quia loca haec ductui Marciae proxima, ruderibus ipsius plurimum excreverunt, & cisterna illa major, numeri 27 *Tab. XVI*, aggesta intus terra, fimoque ad nitri confectionem oppleta reperitur; & id saltem nostra diligentia profecimus, ut detectis muri DE, *Tab. XVI*, in ima concameratione lateribus nullum ibi specum, per quem putei aqua influeret, sed indicium inferioris adhuc, & subterranei cellarum ordinis, adepti fuerimus. Nec desunt vestigia cloacae, ad aquam limosam in subterranea hac cisterna subsidentem emittendam, in triplici terrae hiatu *Tab. XVI*, inter numeros 27, & 28, primo versus aliam piscinam ad ejus quoque purgamenta excipienda, & mox versus mausoleum Alexandri, & inferiora illa loca, continuatum quendam sub terram specum indicante.

*Quae Mar-
ciae, quae
Juliae, quae
Tepulae es-
set piscina.*

XXII. Majorem e duabus cisternam, Marciae inferuisse credideram, quia puteus amplior aquae copiosiori deberi videbatur; eoque magis, quia puteum alterius, orificium extantis cisternae duplo fere excedere vidi, itaut contiguae alicui ad alterum, seu etiam ad utrumque latus, cum hinc inde murorum reliquiae cernantur, inservierit. Ex quibus, concursus

^a *Art. XIX, pag. 66, num. 1. Edit. cit.*

sus Juliae & Tepulae, ex communi puteo ante piscinam, de quo Frontinus^a, & exinde, ex duplici hic quoque specu, proprius uniuscujusque canalís, nomenque deduci poterat^b. Turbant tamen, fateor, tam loci aspectus, & exactius, hac occasione, examinata per nos utriusque cisternae libra; siquidem, major illa, ad numerum 27, *Tab. XVI*, quatuor circiter pedibus alia altior esse dignoscitur, quam ipsius Frontini traditiones, per quas Marciae piscinam, alia Juliae, & Tepulae Urbi proximiorē fuisse inferitur. Ait enim Frontinus, de Tepula loquens, *Ex ea, hoc est ex communi piscina Juliae, primum accipit Quinarias cxc; deinde statim ex Marcia quinarias xcii; & antecedenter quoque^d, has easdemmet quinarias xcii in summa, quae erogabatur ante piscinam Marciae comprehendit. Quae si ita intelligenda sunt, nec in Frontino mendum inest; possitque aliqua ratione ex aqua Marcia inferiori, Tepulae, quae superior erat supplementum adjungi, jam noster piscinarum ordo inverteretur; me tamen non multum pro nunc de hac quaestione laborante, cui formam saltem, & usum piscinarum, si non certam singularum denominationem, & quae cujusque aquae diceretur, ostendisse satis fuerit.*

Addam tandem in praedictorum confirmationem; structurae nostrarum piscinarum formam cum aliis id genus veteribus aedificiis, quae ad aquas depurandas instituta scimus, congruere. Simile enim quid in piscina aquae apud Pisas conspici, plurimi oculati re-

Piscina-
rum firma-
tura.

P ftes

^a *Art. VIII, & IX, pag. 36, & seq. Edit. cit.*

^c *Art. LXVIII, pag. 122, num. 1. Edit. cit.*

^b *Supra in Prima Dissertatione, num. VIII, pag. 15, & seq. Et in eadem Dissertatione num. XII, pag. 26, & seq.*

^d *Art. LXVII, pag. 120, num. 1. Edit. cit.*

stes retulerunt; & hic Romae, sub Pincio colle; aquam Virginem parum diverse limum, sordisque olim deposuisse ex peritis accepimus, & ut licuit, citra mensurarum fidem, crassaque minerva delineavimus, *Tab. XVII*; quia locus jamdiu inaccessus, utpote coeno repletus, suoque muneri inutilis remanet, Aquariis, & Castellariis nostris, non quidem Nymphis, sed Mercurio perbelle litantibus.

*Claudiaae,
& Anionis
novi pisci-
nae.*

XXIII. Ut piscinam Claudiaae conquirerem, quo inceptam de piscinis hujusmodi explicationem promoverem, & quantum fieri posset exornarem, auctor, ductorque Frontinus^a extitit, qui eam, *Ad septimum ab Urbe milliarium* fuisse dicit. Ad hanc absolute distantiam, rudera, quarum ichnographiam damus, *Tab. XVIII*, ad cisternae modum, sed longe privatae cisternae modum excedentia, durissimo silice compacta, & reticulato opere contexta inveni, ad laevam recentis, quae Marinum ducit viae, milliario & semis ultra hospitium *Mezza via di Marino* dictum. Operis, quod subterraneum esse debuit, cum paullo ultra v ab urbe lapidem arcus Claudiaae finiantur, parum quamvis, tantum certe remanet, quod conjecturae non improbabili locum faciat. Plurimi namque lapidis quadrati circa hoc aedificium fragmenta, & ingens crustae, quae olim rivo accreverat copia, nedum passim sparsa jacet, sed recentiorum ibi prope parietinarum caementis immixta cernitur. Conjunctas vero Claudiaae, & Anionis Novi piscinas fuisse arguit, tam aedificii duplicitas, quam alius Frontini^b locus, ubi omnes, quae suas piscinas habebant, sex aquas, intra hunc eundem vii milliarium ambitum concludit.

Qui-

^a *Art. LXXII, pag. 136, numer. 4. Edit. cit.*

^b *Art. XVIII, pag. 62, numer. 9.*

Sunt quoque in eadem rem *Art. XIX, pag. 66, & Art. XX, pag. 72. Edit. citat.*

Quibus haec nostra informia, & debilia videbuntur, si aliquid melius adduxerint, credere parati sumus. Interim nostros saltem conatus aequi bonique faciant, & in tanta rerum obscuritate, & vetustate, nostro labori Horatianum^a illud aspergant,

Est aliquid prodire tenuis, si non datur ultra.

XXIV. Alium, praeter notissimum depurationis aquarum usum, piscinas habuisse, Frontinus docet; in modo, scilicet, quam certissimo uniuscujusque aquae apud eas ineundo, *Ubi indubitatae mensurae sunt*, ut ipse ait^b. Ratio autem hujus certitudinis, ea esse poterat, quia, *Respirante ibi rivorum cursu*, & aqua, omni jam impetu destituta, ductum suum repetente, fallaciis, quae ex velociore, vel segniori progressu oriebantur (Frontino optime notis, ut ex variis ejusdem locis patet) minime obnoxia erat. Unde explodendam esse indicimus P. Castellii^c de hoc egregio auctore censuram, quasi Frontinus magnum illud suum theorema, *Ex velocitate aquae, modum ipsius variare*, ignoraverit; nec ad veriore hanc causam, varietatem quantitatis aquarum, in conceptela, & in erogatione retulerit. Quicumque enim non lippis, ut Castellius, oculis Frontinum perlegerit, idem theorema non jam novum, sed ex veteri recusum agnosceret. *Meminerimus*, ait ille, *omnem aquam, quotiens ex altiore loco venit, & intra breve spatium in castellum cadit, non tantum respondere modulo suo, sed etiam exsuperare. Quotiens vero ex humiliore, idest ex minore pressura, longius ducatur, segnitia-*

P 2

du-

^a Q. Horatii Flacci Epistolarum Lib. 1, Tom. II, Epist. 1, pag. 727, ver. 32, ad usum Delphini. Parisiis 1691, in 4.

^b Ars. LXXII, pag. 136, num. 4. Edin. cit.

^c D. Benedetto Castelli Monaco Casinese della Misura dell'Acque Correnti. Appendice prima al Colario Quindicesimo pag. 28. Roma 1628, in 4.

ductus modum quoque deperdere; ideo secundum hanc rationem, aut onerandam esse erogationem, aut relevandam^a. Rursus, *Virgini in Commentariis adscriptus est modus Quinariarum DCCLII minus. Mensura ad caput inveniri non potuit, quoniam ex pluribus acquisitionibus constat, & leniore rivo intrat; prope urbem ad milliarium VII in agro, qui nunc est Cejonii Commodi, ubi velociorem sane cursum habet, mensuram egi, quae efficit Quinariarum II millia DIV, amplius, quam in commentariis, Quinariis MDCCCLII. Omnibus approbatio nostra expeditissima est. Erogat enim omnes, quas mensura deprehendimus, idest duo millia DIIII^b. Et demum per haec verba. Præterea intercipi non tantum DXXVII (Quinarias Anionis Novi) quae inter mensuras nostras & erogationem intersunt, sed & longe ampliorem modum deprehendi; ex quo apparet, etiam exuberare comprehensam a nobis mensuram. Cujus rei ratio est, quod vis aquae rapacior, ut ex largo & celeri flumine excepta, **VELOCITATE IPSA AMPLIAT MODUM^c**. Constat itaque ex praecallatis, non ignarum fuisse Frontinum ejus alterationis, quam modus ex velocitate patitur. Et si dixerint, apud eundem ex velocitate modum augeri, non autem imminui, prout Castelliinus docuit; communis tamen est ratio, per quam id quod in acceptione augetur, vicissim, & per conversam propositionem in erogatione minuitur.*

Sed neque etiam damnosa esse potuit Frontino tanti axiomatis ignoratio, nec ipsi ob acquisitam velocitatem, & imminutum ex ea modum, quicquam deperire poterat in nova apud Urbem mensura aquarum, ut

ex

^a Art. XXXV, pag. 100, per totum.
Edit. cit.

^c Art. LXXIII, pag. 141, num. 3.
Edit. cit.

^b Art. LXX, pag. 125, per totum.
Edit. cit.

ex eodem P. Castellius deducere se putat. Quia nedum mensura in piscinis inita, sed ea quae Romae quoque in erogatione sumebatur, ad mensuram *Acapite Aquarum* necessario redibat. Aqua etenim intra extraque Urbem, non ex rivis publicis, sed ex castellis, ac receptaculis, postquam pristinam quietem recuperasset, per Senatus Consultum a Frontino^a recensitum, duci jubebatur, ut etiam supra fieri dixerat^b.

Imo enimvero, postquam tantum unica illa geometrica propositione, quae utramque libri paginam facit, Castellius sibi postulat, ut optimos scriptores jurgio laceſſat; ſciant, principia ipſa, unde non novam, ut vidimus, speculationem ſibi enatam dicit^c, apud Frontinum in eandem ſententiam legi. „ Atque, ut hæc omnia „ inquit Castellius „ aliquo „ exemplo expreſſius demonſtrentur, ſit aliquod receptaculum, ut dolium, jam aqua plenum, quae „ eſſi perpetuo erogatur, ea tamen dolium ſemper plenum tueatur. Inſigantur præterea dolio binæ fiſtulae ejusdem moduli, & ipſarum fiſtularum altera ſit „ in linea inferiori, altera vero in ſuperiori; jam patet, „ eo temporis ſpatio, quo ex ſuperiori certa quaedam „ aquae quantitas erogabitur, eodem tempore inferiori fiſtulam erogaturam eandem aquae quanti-

*Quae apud
Castellium,
eadem apud
Frontinum
leguntur.*

^a *Art. CVII, & ſeq. pag. 193, num. 3. Edit. cit.*

^b *Artic. III, pag. 10, numer. 24. Edit. cit.*

^c Ubi ſupra pag. 5. *Edit. cit.* Atque ibi hæc verba leguntur. „ E per „ eſplicitare con eſempio più viva- „ mente il tutto, intendafi un vaſo „ pieno di acqua, come farebbe una „ botte, la quale ſi mantenga piena, „ ancorchè di continuo eſca l'acqua. „ Ed eſca l'acqua per due cannelle „ eguali d'ampiezza, una poſta nel-

„ la parte inferiore del vaſo, e l'al- „ tra nella parte ſuperiore; è ma- „ niſeſto, che nel tempo nel quale „ dalla parte ſuperiore uſcirà una „ determinata miſura d'acqua, dalla „ parte inferiore uſciranno quattro „ cinque, e aſſai più delle medeſi- „ me miſure, ſecondo che ſarà mag- „ giore la differenza dell' altezza „ delle cannelle, e la lontananza „ della ſuperiore cannella dalla ſu- „ perficie, e livello dell' acqua del „ vaſo &c. „

DISSER-
TATIO
SECUNDA

„ tatem in quater , in quinquies , & plus etiam dedu-
„ ctam ; & quidem juxta majorem fistularum distan-
„ tiam , & maxime superioris fistulae ab aquae su-
„ perficie . „ Quae Asiaticae dicta , ita Frontinus ^a la-
conismo perstringit . *Circa collocandos quoque cali-
ces observari oportet , ut ad lineam ordinentur ; nec
alterius inferior calix , alterius superior ponatur . Infe-
rior plus trahit ; superior quia cursus aquae ab inferiore
rapitur , minus ducit .*

Exactior tandem Frontinus , & diligentior in hoc
fuit , qui in fistulis aequalibus , & in eadem superficie
dispositis , ne intra quinquaginta pedes a receptaculo
ex quo aquam ducerent , laxiorem fistulam subjicerent
S. C. cautum refert ^b , *Unde acciderat , ut aqua non
per legitimum spatium coercita , sed per breves an-
gustias expressa , facile laxiorem in proximo fistulam
impleret ^c ,* Quo monito , tanquam de re utilissima ,
& in praxi saepe contingente , Castellius erudiendus
erat . Aliquid namque ad hanc quaestionem faciens
adduxit ^d , sed eam in hac parte non absolvit , dum
magis Frontinum de re , quam non ignorasse proba-
vimus , incassum arguere , quam ignotam sibi propo-
sitionem ab altero accipere cogitavit .

*Aquae Marc-
ciae perduc-
tor ex An-
ci Marci
familiapro-
diit .*

XXV. Post adeo multa , summus nobis labor erit ,
inter oppositas nobilissimorum scriptorum de Auctore
nominis , & perductionis hujus aquae Marciae senten-
tias , dijudicare . Hinc enim Frontinus , cui primas
in hac tractatione aquarum deferre soliti sumus ,
Marcum Titium eam duxisse , & a suo praenomine de-

no-

^a Art. CXIII , pag. 197 , num. 1.
Edit. cit.

^b Art. CV , & seq. pag. 190 , num. 6.
Edit. cit.

^c Art. CXII , pag. 196 , numer. 6.
Edit. cit.

^d Ubi supra in Appendice VII , ad
Corollarium XVI , pag. 32 , & seq.
Edit. cit.

nominasse persuadet ^a. In contraria vero distrahit auctoritas Plinii ^b. *Primus eam in urbem ducere auspiciatus est Ancus Marcius, unus ex Regibus; postea Q. Marcii Rex in Praetura*. Accedit non leve testimonium Plutarchi ^c Μάρκιοι δ' ἦσαν καὶ Πόπλιος καὶ Κοῖντος, οἱ πλεῖστον ὕδωρ καὶ κάλλιστον ἐν Ρώμῃ καταγαγόντες. Hoc est, P. & Q. Marcii fuere, qui magnum & insignem aquaeductum Romae fecerunt. In hac dubitatione, quam pro Frontino exemplum aquae Appiae, a praenomine Apii Claudii nuncupatae, tollere videtur; potior nihilominus mihi est Plinii, ac Plutarchi fides, hoc nummo gentis Marciae praesertim asserta. *Tab. XIX.* Quis enim in publice cuso numismate imposturam, & ἀνισορίαν suspicetur? Immo huius nummi apud Plinium auctoritatem ita invaluisse puto, ut Ancum, quem in regale gentilitatis cum eo communis decus in altera parte Philippus reddidit, hinc forsan, nec aliunde profecto; quia merito hoc vix persuasibile reputat P. Donatus ^d, hinc, inquam, aquaeductus averfa parte signati Ancum auctorem Plinius conjecerit.

Utrumvis ex ipsis tandem aquae huic nomen reliquisse placuerit, patet eam non *Martiam*, ut vulgo scriptores omnes, & inemendatissimus caeteroqui Frontini codex perpetuo retinent, sed *Marciam* esse dicendam, quemadmodum geminae inscriptiones Titi, & Ca-

^a *Art. vii, pag. 27. num. 5. Editio citat.*

^b C. Plinii Natur. Histor. Tom. iv, Lib. xxxi, Cap. 111, Sect. xxiv, pag. 792. num. 4, ad usum Delphinii. Parisiis 1685, in 4.

^c Plutarchi Cheronensis Tom. I, ex Cruzerii, & Xylandii interpretatio-

ne. C. Marcius Coriolanus, pag. 213, lit. F. Lutetiae Parisiorum 1624, in fol.

^d Roma Vetus ac Recens auctore Alexandro Donato Lib. 111, Cap. xvi 11, Aqua Virgo, & aliae aquae, & Aquaeductus, pag. 404, & seq. Romae 1675, in 4.

& Caracallae allatae ^a, & haec alia apud Gruterum b exemplo sunt.

D . M
TIMBRAEO. AVG. L
CASTELLARIO
AQVAE. MARCIAE
CLAVDIA. DYNAME
MARITO. OPTVMO

Alia plurima, de incerta origine Anionis veteris, & de specubus harum, & Anionis novi aquarum, de fontibus Antoniano, Herculaneco, atque Albudino, deque mensuris ductuum, in Frontino, aperto numeralium notarum errore expressis, eorumque directura, dicenda remanerent. At vero, ne certiora (qualia superius dicta credimus) cum dubiis misceamus, rem alio rejiciam, & in praesens, quam mihi propositui scribendi materiem, non excedam; sed manum de tabula tollam, & epistolae, quae in libellum propemodum excrevit, fausta tibi omnia Eminentissime Princeps a Deo optimo maximo praecatus, finem imponam; hoc enim tantummodo meae tenuitati suppetit, quod maximo benefactori, & tutelari veluti numini, devotissimo animi cultu rependam. Dabam ex tua Bibliotheca, pridie Idus Augusti, AN. RED. ORBIS MDCLXXIX.

DE

^a Dissertatio Prima *num. viii*, pag. 17.

^b Jani Gruteri Corpus Inscriptionum Tom. 1, Part. 11. *Glas. Officio-*

rum Domus Augustae, & Privatorum, pag. DCI, *num. 8. Amstelædani 1707, in fol.*

D E A Q U I S

E T

AQUAEDUCTIBUS

VETERIS ROMAE

DISSERTATIO TERTIA.

21778

100

100

DISSERTATIO TERTIA

A R G U M E N T U M.

I. *E*X quatuordecim aquaeductibus, qui Procopii aetate in Urbem Romam aquas erogabant, quatuor tantum sunt reliqui, per quos Crabra, sive Damnata, Virgo, Trajana, Alexandrina disflunt; earumque vitia, & incommoda recensentur. II. Ad exactam topographicam tabulam conficiendam postulat, ut sibi liceat, milliare dimetiri a portarum situ ante Aurelianam productionem; a crepidinibus scilicet collium, a Tiberis ripa, & ab aggere. Scrvii, sive Tarquinii Superbi. III. De portarum Collinae, Viminalis, & Esquilinae situ breviter pertractatur. IV. Praenestina, & Labicana via a porta prodibant Esquilina. Minervae Medicae pantheum, quo esset, indigitatur. A porta Viminali viae Collatinae, & Tiburtinae iter se aperiebat; uti & a Collina Numentanae, & Salariae. Arcus ductuum aquarum, quum in vias inciderent, ampliores, ornatioresque fieri consueverunt. V. De duplici aggere Nardinii sententia exploditur. VI. Lipsii item, & Cluverii, aliorumque consilium de Urbanis moenibus dilatandis rejicitur. VII. Aquaeductus sunt praecipua Romanae magnitudinis indicia. VIII. Nec Frontinus, qui novem, nec Plinius, qui septem aquas Romam properantes recensent, sibi ullo modo adversantur. IX. De numero aquarum, quae posterioribus saeculis in Urbem fuere perductae; uti quoque de ductuum numero, qui jam aedificatis accesserint, frustra apud Victorem, & Notitiam Imperii exquiritur. X. Procopius omnino quatuordecim adnumerat aquaeductus; eique de illorum numero esse assentiendum statuitur. XI. Recensitis ex Frontino novem aquaeductibus, demonstratur ex eodem Frontino, ductum aquae Crabrae, quae ex agro Tusculano Urbem petebat, Procopii decimum efficere; quae Crabra, etsi a ductu Juliae a Marco Agrippa seclusa, tamen seorsim perducta est; eoque etiam Damnata est dicta. Quae huic assertioni videntur adversari, paucis enodantur. Kenubeni, & Dempsterius accusantur. XII. Loco undecimi, duodecimi, & decimitertii aquaeductuum Procopii, illi existimantur, qui in Urbem aquam Trajanam, Alexandrinam, & Septimianam erogabant; quae quidem praesentia aqua ex collibus Albanis juxta viam Ap-

piam deferrebat per rivum, qui supra Claudiam attollitur; quae forte etiam Anionem Novum admittere potuit. Kircherius, itemque Ligorius carpitur. XIII. Aquae Argentianae ductum, decimum quartum Procopii fuisse statuitur; quae tamen Argentiana Urbis moenia non ingrediebatur. XIV. Urbis nomine quae continentur moenibus indigitabantur; Romae vero ipsa quoque circumjacentia loca; quibus sane abutitur Lipsius. XV. Inter haec circumjacentia loca recensetur Vicus Alexandri ad portam Ostiensem; quae inter sanctae Priscae, & sancti Sabbae ecclesiam statuitur; idque aedificio Septizonii, itinerario Antonini, & Tabula Pentingeriana exigente; quae quidem porta eadem non fuit cum Trigemina, sive Navali; atque huius occasione aliqua de antiquo emporio, quod huic inerat, differuntur, ejusque tres tabulae explicantur. XVI. In via Ardeatina sua erant circumjacentia loca, & sub Metellae sepulchro, & ad aedem s. Urbani, inter quae Gallieni circus adnumeratur. XVII. Per viam Appiam circumjacebant, & pagus ad Camoenas, & pagus Camoenarum, uti & pagus, qui hoc ipso tempore Statuarii nomine appellatur. XVIII. Duo erant vici, qui in via Latina circumjacentes erant; pagus forte Lemonius alter appellatus, alter vero situs in loco, qui nunc dicitur Settebassi. XIX. In via Praenestina, qui circumjaceret, suus erat ornatissimus vicus. XX. De viae Collatinae cursu, de Collatae, sive castris Osae situ, deque Gabiis, & s. Juliani parietinis aliqua differuntur. Holstenius corrigitur. Ratio proponitur, qua nullus appareat vicus, qui in Collatina circumjaceret. Fabricius carpitur. XXI. Viae Tiburtinae, & Nomentanae suos fuisse circumjacentes vicos, rudera depraedicant, quae in ipsis supersunt. XXII. In via Salaria, si qui fuerit pagus, qui circumjaceret, ignoratur. Campus Martius ad Flaminiam, & Triumphalem viam expansus, Romam extramuranam ex ea parte clauderat. XXIII. Triplex Urbana mensurarum ratio proponitur; at ea tantum expenditur, quae per vicos ad extrema tectorum, & ad Castra Praetoria discurrendo colligitur. XXIV. Duo pagi in fundo Settebassi, & in fundo Statuarii post Plinii tempora sunt extructi. XXV. Quae de magnitudine Romae apud Dionysium, & quandoque apud Plinium leguntur, hyperbolice sunt intelligenda; Nardinus tamen, & Panvinus culpanitur. Frontinus Romam extra Urbem agnovit. Ligorium cachinnatur. XXVI. Aggreditur ostendere, aquas omnes, quarum apud Victorem, & Notitiam Imperii occurrit mentio, esse im-

immittendas in quatuordecim Procopii aquaeductus; & quidem praetermissa Appia, Marcia, Virgine, ac Claudia, de quibus nihil est quod disputetur, a quinta Victoris exorditur, quae est Herculanea; eamque Anionis Novi ductu fuisse actam docemur. De rivo Herculaneo, qui per Urbem Marciae partem deferebat; aliqua differuntur, & Ligorius deridetur. XXVII. De Tepula, quae est sexta, de septima Damnata nihil differitur; de octava vero, quae est Trajana, ex agro Sabatino in Janiculum, & in Aventinum deducta, aliqua disputantur; quumque proximis temporibus moletrinarum usui sit restituta, nonnulla proponuntur de incommodis Urbanis ex earum causa in alveo fluminis; earumque forma, quam primus excogitavit Bellisarius, proponitur. XXVIII. Annia, quae est nona, eadem cum Aniene statuitur. Ligorius iterum deridetur, & Pancirolus commendatur. XXIX. Decima, quae Alsia dicitur, eadem est cum Alsietina, quae & Augusta; quod nomen tributum quoque est rivo, in Marciam, & Claudiam sive in Appiam derivato, perperam tamen Virgini. Nardinus, & Angelonius decepti. XXX. Caerulea, quae undecimo adnumeratur loco, est pars Claudiae; Julia vero, quae duodecima, suo agitur ductu, & a Ligorio Venocis dicitur; qua de re ille iterum, iterumque deridetur. XXXI. Argentianae aquae nomen, quae est decimatertia, illi aquae videtur congruere, cujus arcus sunt ad viam Tusculanam, quique Algidum spectant. Aliqua de montibus Algido, Tusculano, atque Albano, uti & de agro Labicano, ac valle, quae interjacet expendantur. Kircherius, & Gronovius culpantur. XXXII. Decimaquarta, quae est Ciminia aqua, eadem cum Sabatina demonstratur; etsi secus Pancirolus videatur. XXXIII. De decimaquinta, cui nomen Sabatinae, uti ex lacu Sabate derivatae, in Alsietinam fuisse immisam statuitur. XXXIV. Decimasexta, quae appellatur Aurelia, est ipsa Trajana. Septimiana vero, quae decimum septimum obtinet locum, eandem esse cum decimatertia argumentatur; quaeque, uti jam est demonstratum, per Appiam dorsum in primam Regionem deferebatur, & maxime ad thermas, quae a Septimio Severo fuere Severianae appellatae. XXXV. Decima octava est Severiana, quae eadem dicenda cum aqua Septimii Severi, sive Severi Alexandri. Antoniniana autem, quae est decima nona, ad Marciae ductum accedebat. Kircherius in hujus perductionis auctore fallitur. XXXVI. De Alexandrina, quae vigesima, uti jam actum, hic loci, nihil differitur. Vigesima prima Anio

Novus ; vigesima secunda Anio Vetus , sunt ex novem Frontini ductibus ; & vigesima tertia Albudina ex eodem Frontino est pars Claudiae ; uti quoque vigesima quarta Crabra, est ipsa Damnata . XXXVII. Aqua Setina, & Aufeja, quarum meminit Notitia Imperii , sunt eadem ac Alsetina, & Marcia . XXXVIII. Aliqua disputantur de aquis , quae in ipso Urbano solo emergunt . Ligorius , & Nardinus carpuntur .

NOBILISSIMO VIRO
 ET AMICORUM
 ANTIQUISSIMO JULIO
 EX COMITIBUS
 MONTIS VETERIS
 RAPHAEL FABRETTUS
 GASPARIS F. URBINAS
 FELICITATEM.

I. **Q**UOD tibi, Juli praestantissime, tertiam hanc de Aquis Dissertationem dedicare statuerim, nemo certe plus te mirabitur. Quicumque enim antiquam,

Perque tot annorum seriem quot habemus uterque ;
 promotam nostram necessitudinem novit ; & quisnam
 qui

a De Julio ex Comitibus Montis Veteris, quae hoc ipso tempore dicenda, haec pauca occurrunt. Illius familia, multis jam clara majoribus, longa annorum serie inter praeclaras familias Coloniae Fanestris recensetur. Eodem anno, quo Fabrettus, ut ex iis, quae is subdit, facile intelligitur, ex Hyppolito natus est. Romae diu, multumque vixit, literatis viris charus, atque iis maxime, qui nocturnis horis frequentes ade-

rant apud clarissimum Ciampinium, cujus domi omnium fere musarum chorus consedissee videbatur. Poeticam facultatem sedula cura excoluit; quod testantur aliqua typis edita, ac longe plura, quae MSC. apud haereditas reperiantur. Superiori saeculo jam jam ad finem properante supremum obiit diem. Pietromaria Antiani Memorie Istoriche della Città di Fano, Parte I, Anno 1345, pag. 270. Parte II, Anno

1647,

DISSER-
 TATIO
 TERTIA

qui alterum nostrorum novit, id ignorat? Noster enim

Pene magis quam tu, quamque ego notus amor^a

jure me fecisse existimabit, si concordiam istam,

. . . viridi quae coepta juvenia,

Venit ad albentes illabefacta comas^b,

quamque fatalis veluti animorum concursus; nam

Utrumque nostrum incredibili modo

Consentit astrum^c ac

. . . studii communia foedera sacri^d

junxerunt, scribendi officio colere studeam; & quod ex ea decoris mihi partum est, id praesentibus, & posteris testatum relinquam. Te vero ex incongruo hoc, ut dices, scribendi argumento, prae caeteris admiratione non levi affectum mihi videre videor, atque in haec, vel parum distantia verba prorumpere. Cur (malum) homo iste de Aquis ad me deblaterat; ad me, qui ne illarum quidem aspectum sustineo, & potius vini laudes cum Homero, poetarum nostrorum principe, & magistro, pronis auribus audio? Ut quid, in-

quam,

1647, pag. 286. Fano 1751, in fol. Antonio Caraccio L'Imperio Vendicato. Roma 1690, in 4. „ Cujus „ Poematis Julius allegoriam enodabat, & cuique canico argumenta faciebat. „ Le Vite degli Atcadi illustri pubblicare da Gianmario Crescimbeni, Parte 11, Vita di Monsignor Giangiusto Ciampini, pag. 219. Roma 1710, in 4. Et ibi Part. I, Vita di Antonio Caraccio, pag. 152. Roma 1708, in 4. Francesco Saverio Quadrio della Storia, e della Ragione di ogni Poesia Vol. 11, Lib. I, Dist. 11, Cap. vi, Particel. 1x, pag. 562. & Particel. xi, pag. 567, „ Ubi recensetur satyra a Julio exarata, quae inscribitur „ La Scorneide „. In Milano 1741, in 4. & Vol. 1v, Lib. 11, Dist. 11, Cap. 1v,

Particel. 111, pag. 690, in Milano 1649, in 4.

a Tam hic, quam superior versus sunt desumpti ex Publil Ovidii Nasonis Operibus Tom. 111. Ille quidem ab Epistol. ex Ponto Lib. 1v. Epist. x11, pag. 260, ver. 15; hic vero, ibi quidem, sed ex Tristium Lib. 111, Elegia vi, pag. 56, ver. 6. ad usum Delphini. Lugduni 1689, in 4.

b Ibi Epistolarum ex Ponto Lib. 1v, Epist. x11, pag. 261, ver. 3, ubi haec ratio legitur

„ Hic tenor, haec viridi concordia coepta juvenia. „

c Q. Horatii Flacci Tom. I, Carminum Lib. 11, Ode xv11, pag. 222, ver. 21, in usum Delphini Pariliis 1691, in 4.

d Ovidius ubi ruper, Epist. x111, pag. 364, ver. 11.

quam, mihi irrequietas istas suas suburbanas circui-
tiones, veluti surdo fabulam narrat; mihi, qui Urbi,
& otio adeo addictus sum, ut ne Tusculanas quidem
rusticationes amoenissimas quamvis, unquam appe-
tiverim; & quicquid extra Urbem agri jacet, *extra*
anni, solisque vias esse videatur? Attamen ego, ve-
niam praefatus, hac vice, & forsan primum, a te dis-
sentire cogor; cum non una suppetat ratio, cur tibi
potissimum, prae amicis omnibus, haec tractatio nun-
cupanda veniat. Quamquam enim, & Homeri studio-
sissimum, nec eo minus vinosum, poetica, ut puto,
jaçantia te nobis ostendas. Quia tamen tibi lyricam
poesim sequi, Pindarumque potius, quam Homerum
imitari visum fuit; non male admodum Pindarico va-
ti vetus aquarum Romam intrantium copia describe-
tur, cum ipse Pindarus^a in limine suorum carminum
Optimam esse aquam praedicaverit. Praeterea, cum
nos XIV aquarum ductus, tempore Procopii extantes,
requiramus, ex quibus, decem omnino deperierunt;
ex reliquis autem quatuor; Crabra, sive Damnata,
omnium sordidissima: ipsoque aspectu foeda, non solum
hortorum rigationi, ut olim, sed pellibus a laniario
detergendis inservit; Virgo, ad nihilum fere redacta,
& nomine suo indigna, tanquam in rivum Hercula-
neum; quem olim refugiens, Virginis nomen obti-
nuisse dicitur; maxima sui parte effusa, & quassatis
ductibus perflua; Trajana, immissa nuper ex Sabati-
no lacu aqua, ne gravius dicam, deterior reddita,
& molis in clivo Janiculi, ut olim, trudendis, teste
eodem Procopio^b, merito destinata; Alexandrina,

*Ex qua-
tuordecim
aquaedu-
ctus, qua-
tuor tantum
supersunt;
quaeque per
eos difflu-
unt aquae,
suis labo-
rant vitiis.*

R de-

^a Pindari Olympia, Ode 1, pag. 9.
Excudebat Henr. Stephanus 1566,
in 12.

^b Procopii Caesariensis De Bello

Gotico Lib. I. Cap. XIX, Tom. V,
pag. 259, Lit. B. Interprete Clau-
dio Mahrero. Parisiis 1662, in fol.

denique, ut a priscis Romanis diu spreta, ita hodie ut plurimum spernenda, quum imbris turbetur, & limosa saepe saepius adveniat. Tot ergo aquarum damna, quis alius constantius legendo ferat, quam tu, qui, siue pyrrhonia prorsus indifferentia, & ἀπαθεία, gravissima quaeque transmittere, siue perpetua aquae abstinencia, re optima carere assuetus es? Jam vero, sedentaria tua prorsus studia, imo unicum sedendi studium, summaque hujus suburbani agri, nec prope, nec procul unquam per te inspecti ignoratio, me compellunt, ut quemadmodum te in externa Geographia optime versatum scio; ita in hac domestica Romanarum rerum cognitione, meis assiduis excursionibus otium tuum juvare, atque instruere procurem. Idem enim praecipue

Illud amicitiae sanctum, & venerabile nomen a; quinimo ipsius humanae societatis vinculum expositum, ut alter alteri prosit, & quae sibi quaesivit, in usum aliorum conferat;

Sed tamen amoto quaeramus seria ludo b.

Quae sequenda sit ratio in antiquo Suburbano agro dimensi-

II. Nostri moris est, Chartam Topographicam cum elaborata, quantum fieri potuit, viarum directione, & celebriorum veterum monumentorum collocatione praeparare, ad faciliorem dicendorum captum; si usquam alibi utilem, hic certe, ut videbis, maxime necessariam. *Tab. I.* In ea, aliqua mihi concedi nunc postulo, quae alibi plenius probaturus sum; hoc est, primo, itinerum mensuras non a Milliario Aureo in capite fori, ut multi putarunt; sed a veteri portarum situ ante productionem moenium ab Aureliano factam

a Ovidii Nasonis *Tom. III, Tristium Lib. I, Elegia VIII, pag. 31, vers. 5*, ad usum Delphini. Lugduni 1689, in 4.

b Q. Horatii Flacci *Satirarum Lib. I, Satira I, pag. 503, ver. 27*, in usum Delphini. Parisiis 1691, in 4.

etiam incoepisse. Item, ambitum veterum murorum valde angustum fuisse, nempe per crepidines collium, Tiberis fluenta ab occasu, & aggerem Servii, sive Tarquinii Superbi ab ortu processisse. Unde, & cognitae aliquot locorum distantiae, & viarum directiones, ac praecipue Latinae ab Appia extra Urbem, cum Strabone^a derivatio, de qua in prima Dissertatione^b longus fuit sermo, optime a variis recentiorum absurditatibus vindicantur.

DISSER-
TATIO
TERTIA.

II. Et ut ibi paucis de Capena^c suo loco restituenda egimus, paulloque intra ad Ostiensem, seu alia, quae diverso forsan nomine ad eandem viam fuit, idem conabimur; ita hic eadem brevitate, de situ portarum Collinae, Viminalis, & Esquilinae, quae orientale illud Romae latus clauderant, ad chartae declarationem non minus, quam ad veterum scriptorum intellectum breviter pertractabimus.

Collinae,
Viminalis,
& Esquilinae
portarum
situm.

Omnes istas tres ad aggerem positas fuisse, Strabo^d testis est. *Complevit*, ait ille de Servio, *murum, adiectis Urbi Exquilino, & Viminali collibus; quae omnia cum facile capi extrinsecus possent, fossam altam egerunt, terraque intro recepta, aggerem sex circiter stadiorum in interiore fossae margine fecerunt, murosque, & turres in eo constituerunt a Collina porta usque ad Exquilinam; tertia porta Viminalis sub medio est aggere*. De Collina, & Esquilina aggerem comprehendentibus, simile quid habetur apud Dionysium, qui Viminalem quidem omittit, sed a loco per Strabonem designato non propterea excludit. *Ea vero urbis pars, quae facillime expugnari poterat, ab Es-*

R 2

qui-

^a Strabonis Rerum Geographicarum Tom. 1. Lib. v, Italia, pag. 362, Lit. A, & B. Amstelædami 1707, in fol.

^b Supra num. XI 1, pag. 23.

^c Ibi pag. 23.

^d Ubi supra, pag. 358, Lit. B.

quilina porta usque ad Collinam, opere manufacto mun-
nita est; nam & fossa ante eam ducta est lata pedes
centum & amplius, qua minimum est lata, alta tri-
ginta, murusque fossae imminet, alto, & lato aggere
intrinsecus suffultus, ita ut nec arietibus quassari, nec
funditus actis cuniculis everti possit. Hujus loci longi-
tudo est ferme septem stadiorum, latitudo vero quin-
quaginta pedum^a &c.

Summa igitur vii stadiorum juxta Dionysium longi-
tudo, si a Collina porta, parum a crepidine Quirina-
lis distanti, explicari incipiat, procedendo per jam
dictum aggerem, cujus certa durant in vinea patrum
Chartusianorum, & successive in hortis Perettis ve-
stigia, ante ecclesiam s. Eusebii, plus minus, finie-
tur; ad ipsamque portam Esquilinam quodammodo
manuducet; de qua adeo inter se antiquarii digladian-
tur, & in re aperta, tam foede caligarunt. Inter haec
extrema, diviso rursus aggere, patebit Viminalis por-
ta inter utramque, Collinam, & Esquilinam, quae
propterea optimo jure ea erit, quae aliquando *Inter*
Aggeres appellata fuit; tanquam ea, quae *Sub medio*
est aggere, ut Strabo ait^b; hoc est ubi aggerem a
porta Collina eousque rectum procedentem, flecti, &
in duos dividi, etiam hodie cernimus.

Et quia veterum, receptissimorumque auctorum
monumentis, & loci ipsius naturae insistimus, neque
hic omnia recentiorum placita confutare vacat; sed
solum in transitu, iter nostrum, sentibus, & offendi-
culis, qualia praedicti passim sparserunt, liberare pro-
posuimus; satis proinde nobis erit, oculis, & confi-
derationi subjicere, hac, non exquisita arte, sed
sim-

^a Dionysii Halicarnassensis *Anti-*
quitatum Romanarum Tom. I, Lib. IX,

pag. 595, num. LXVIII, vers. 47.
Oxoniae 1704, in fol.

^b Ubi supra.

simplicius confecta delineatione, quam bene viae omnes, quae ex hac parte initium sumunt, loco quem portis assignavimus, & communi, quam alibi expendimus, caeterarum viarum directurae respondeant. Sic enim quisque proprio ratiocinio, ex sola locorum consideratione assequetur, quod plurimi ex recentioribus ignorarunt, qui vias, & unde illae exibant portas non advertentes, varia unus adversus alium statuerunt. *Tab. II.*

IV. Posita igitur hac nostra locorum ordinatione, a porta Esquilina optime, & inflexo tramite utraque via, Praenestina scilicet, & Labicana, quae ab ea secundum Strabonem ^a prodibant, continuatae apparent. Quamvis enim modo Praenestina, usque ad arcum portae Majoris cum Labicana confundatur; tamen videre est veterem Praenestinae ductum, per portam, quae in gratiam hujus viae relicta fuit ab Aureliano in productione moenium, modo clausam, & exinde ejusdem viae vestigia; quae a porta Majori nulla apparent, nisi postquam ad laevam deviando, veterem Praenestinae assequamur. Cujus etiam viae, ad dictam portam clausam ferentis, sulcum intra recentia Urbis moenia Nardinus ^b describit; manetque initii vestigium, secundum latus septentrionale emissarii Claudiae, alias prima nostra Dissertatione ^c descripti; ideoque denormati, & a recto angulo utrinque recedentis, ut hinc ad dexteram Labicanae viae; inde vero ad laevam Praenestinae rectissimum indicet ductum. In quo ab emissario ad dictam portam clausam itinere, obviam fit templum illud decagonum in vinea Cultella, quod non temere aliqui Minervae Medi-

DISSERTATIO
TERTIA

Praenestina, & Labicana via a porta Esquilina prodibant.

Minervae Medicae fanthecum.

^a Ubi supra pag. 362, Lit. B.

^b Famiano Nardini Roma Antica Lib. 1, Cap. 1x, Delle Porte del Re

Servio, pag. 40, & seq. Roma 1704, in 4.

^c Supra pag. 20, num. XXI.

DISSER-
TATIO
TERTIA

*Collatina,
& Tibur-
tina via a
porta Vimi-
nuli.*

*Nomenta-
nae & Sa-
lariae viae
iter a Col-
lina porta.*

*In vias
quum inci-
derent du-
ctum ar-
cus, orna-
tiores, &
ampliores
structi.*

dicae pantheum, ita a rotunditate appellatum, & in hac v regione Esquilina, per Sextum Rufum^a repositum fuisse, autumant. Simile quid prorsus a porta Viminali, sive inter Aggeres in duabus viis Collatina, & Tiburtina contingit; quae & ab ea rectae exeunt, parique compendio, porta ad viam Tiburtinam occlusa; hanc enim eam esse dico, quae ad latus meridionale Castri Praetorii, cum certissimis viae veteris vestigiis apparet; per arcum ad viam Collatinam, detorto ad laevam itinere, Tiburtinam viam sub Aede divi Laurentii petere coegerunt. Sic denique porta Collina suas vias, Nomentanam, & Salariam ad veterum auctorum mentem, aliarumque viarum normam rectas emittet; quamquam Fabricius^b scribat, *Viam Salariam a porta unde oriretur nomen sortitam*. Nam apud veteres, viam quidem Salariam, sed non portam; Collinam autem portam, sed non viam leges. Ex quo Festus^c, Agonenfis, seu Aegonenfis. quae illi Collina porta est, Salariaeque viae meminit,

Quoniam autem viae olim ante aquas perductas stratae erant; ideo ii, qui aquas, vel duxerunt, vel restituerunt, ubi ad vias pervenerant, ad earum ornatum, neve illae angustarentur, praecipuo, insignique opere arcus ampliabant, ut Claudium ad Labicanam in fornice recentis portae Majoris, & Augustum ad Collatinam, sub obliquis angulis, ut viae se conformaret, erecto arcu, ut alibi dictum est^d, fecisse vidimus.

^a Sextus Rufus de Regionibus Urbis, *Colum.* 30, *Lit. A.* In *Tome III*, *Thesauri Antiquitatum Romanarum* a Joanne Georgio Graevio congesti. Traiecti ad Rhen. &c. 1696, in *fol.*

^b Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae, *Cap. v*, De viis intra, & extra Urbem *colum.* 410, *Lit. B.*

in citato *III. Tome Antiquitatum Romanarum*.

^c Sexti Pompei Festi De Verborum significatione *Lib. 1*, *pag. 17*, *ver. 42* in usum Delphini. Luceiae Parrhiorum 1681, in 4.

^d In Dissertatione I, *num. vii*, *pag. 15*; *num. xv*, *pag. 35*, & *seq.*

mus. Quos proinde arcus pro portis veteris Urbis, male recentiores acceperunt; de earum nominibus statuendis, inter se, ut in re minime veritati innixa, discrepantes, frustra solumque solliciti.

V. Necesse tamen est lapsum Nardini, nobis obstantis, corrigere, qui alium aggerem praedicto proximum attexuit, quasi iste Servii fuerit, & alium Tarquinio tribuere opus sit, ex auctoribus male intellectis, quos pro hac nova, paceque tanti viri dicam, absurda opinione adducit. Ego enim ne Mercurio quidem dicenti crederem, plus quam unum aggerem ad orientem, sive adversus Gabios, quae duo idem sunt, quamvis Nardinus distinguere conetur, unquam stetisse. Nam si de Livio, & Strabone, quos Nardinus^a testes facit, quaestio habeatur, nil ultra dicent, nisi Servium complevisse murum ex hac parte, & ad Quirinalem, quod Ancus Martius omiserat, ut ait Strabo^b; vel universe, aggere; fossis, & muro Urbem circumdedit, ut Livius^c; negabitque insuper Strabo^d, suo tempore Esquilinam portam praecipuam, ex qua duae celebres viae exhibant, *Uti superfluum clausam fuisse*, ut falso Nardinus^e ex eo deducit; & rursus tamquam rei certissimae insistit^f. Dionysius^g autem, praeterquam quod de Servio tanquam aggeris ullius auctore nil loquitur, conqueretur, quod se Graeca

pro-

^a Famiano Nardini Roma Antica, Lib. IV, Cap. II. La parte dall'Esquilie, ch'è tra santa Croce in Gerusalemme, e la porta di s. Lorenzo detta Monte Oppio, pag. 159. Roma 1704, in 4.

^b Ubi supra pag. 358, lit. B.

^c Titi Livii Patavini Historiarum Tom. I, Lib. I, Cap. XLIV, Lostrum a Servio conditum, pag. 105, ver. 9, in usum Delphini. Venetiis 1714, in 4.

^d Ubi supra, pag. 362, lit. B.

^e Famiano Nardini Roma Antica, Lib. I, Cap. IX Delle Porte di Roma del Re Servio, pag. 41. In Roma 1704, in 4.

^f Ubi supra pag. 42.

^g Dionysii Halicarnassensis Tom. I, Antiquitatum Romanarum Lib. IV, pag. 243, num. LIV, ver. 38, Joanne Hudsono edente. Oxoniae 1704, in fol.

*De duplici
aggeri Nar-
dini sen-
tentia ex-
ploditur.*

proprietas loquentem barbare verterit. *Μᾶλλον δ' ἔστι Ταρκύνιος ὤνεργος ἦν*, καὶ τῆς πόλεως τὰ πρὸς τὰς Γαβίους φέροντα τῷ περιβόλῳ, διὰ πολυχειρίας ἐξωχύρου, τὰ φρον ὀρυξάμεναι εὐρυτέραν, καὶ ταῖς ἀνεγείρας ὑψηλότερον, καὶ πύργοις Ἀλαβῶν το' χωρίον πυκνότεροις. Quae verba ita latine sonant, *Tarquinius vero in hoc opere magis occupatus fuit; et eam murorum urbanorum partem, quae Gabios fert, ingenti operarum muro communiit, et circumducta latiore fossa, eam intellige, quam Servius duxerat, et muris altius, ac olim Servius constituerat ereclis, et frequentioribus turribus per modica interstitia additis*. Non enim bona fide egit Nardinus, qui verbis illis *τὰ φρον ὀρυξάμεναι εὐρυτέραν, & ταῖς ἀνεγείρας ὑψηλότερον*, quae perfectionem alieni, & jam existentis operis denotant, genuinam significantiam abstulit, ut opus de integro temere, & sine auctore confingeret^a. Parumque dixi, cum sine auctore dixi, quia potius, tam Dionysius, quam Strabo manifesto repugnant; dum ille, ut ex aliis antecedentibus verbis colligitur, integram circumquaque Urbis Romae, triplicisque generis munitionem describit, prout L. Aebutio, & P. Servilio Prisco Consulibus, lxxx scilicet post egestos Reges anno, reperiebatur; qua nempe, *Erant autem muri partim in collibus siti, et saxis praeruptis ipsa loci natura muniti, et exiguo praesidio indigentes; itemque, Partim Tiberi fluvio muniti; & demum ad rem nostram, Ea vero Urbis pars, quae facillime expugnari poterat, ab Esquilina porta usque ad Collinam*

^a Famianus enim Nardinus *Roma Antica Lib. iv, Cap. II, pag. 159, edit. citat.* hac utebatur versione.
,, Partem illam Urbis, quae in Ga-
,, binos prospiciebat, magna opera-

ope-
,, riorum multitudine cinxit aggere,
,, laram egerendo f. flum, ibique
,, magis, quam alibi murum exigen-
,, do, crebrisque turribus munien-
,, do. ,,

opere facto munita est^a; hoc est, *Ab oriente* cum Plinio^b suo. Hanc tamen partem, & plagam, nonnisi ab Esquilina ad Collinam portam ibi considerat. Strabo autem, postquam completum undique murum, & unicum tantum ad partem minime tutam aggerem recenset, *Hujusmodi est Romae munitio*^c, tandem concludit, ut omne aliud muniminis additamentum excludat.

VI. Communis haec nihilominus in pluribus hujus aevi scriptoribus moenia veteris Romae ampliandi libido, haec, aliaque non absimilia fingere compulit. Et tamen, ut pluries dixi, & supra ex Dionysio accepisti, Tiberis, tumuli, collium rupes, & agger Urbem claudebant. Id quod de eo, quo scribebat tempore intelligi voluit, ut ex his verbis patet. *Cujus ambitus tum temporis erat eadem magnitudine quam Athenarum circuitus*^d. Cui adhuc comparationi non acquiescentes Lipsius^e, & Cluverius^f, & quotquot eos secuti sunt, ne Romae, sive potius Urbis amplitudinem imminuere viderentur, & quae de ejus moenium contractione Dionysius^g alibi quoque dixerat, extenuando, ut ratio postulabat, acciperent, Athenas ipsas ultra modum amplificaverunt, & longos muros, Munychiam,

*Urba-
na moenia
ad Lipsii,
& Cluverii
consilium,
non sunt di-
latanda.*

S

chiam,

^a Dionysius Halicarnassensis ibi *Lib. ix, pag. 595, numer. lxxviii, a ver. 39 ad 48. Edit. cit.* Juxta Catonis chronologiam exacti sunt Reges anno V. C. 245, & juxta Varronem anno 247; Aebutius vero, &

P. Servilius Priscus consularum gesserunt, juxta eundem Catonem, & Varronem anno 291, vel 293. Itaque non octoginta annos post exactos reges, sed ad summum quadraginta sex.

^b C. Plinii Natur. Histor. *Tom. 1, Lib. 111, Cap. v, Sect. ix, pag. 332, ver. 7, in usum Delphini, Parisiis 1685, in 4.*

^c Ubi supra *pag. 358, lit. B.*

^d Dionysius Halicarnassensis in loco nuper citato.

^e Justii Lipsii Operum *Tom. 11, De Magnitudine Romana Lib. 111, Cap. 11, pag. 611, & seq. Lugduni 1613, in fol.*

^f Philippi Cluverii *Tom. 11 Italiae Antiquae Lib. 111, pag. 855, & seq. num. 40. Edit. cit.*

^g Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum *Tom. 1, Lib. 10, colum. 209, & seq. num. 8111, ver. 48. Edit. cit.*

chiam, Astu, Piraceum portum, & murum Phalaricum; octoginta quamvis ante annos divulgata ab Athenis membra, in comparationem assumpserunt. Vide in hoc P. Donatum^a, qui plene non minus, quam ingeniose Lipsium, & Cluverium confutat. Hujus enim auctoris eo libentius meminimus, quo non solum nostra haec studia plurima eruditione locupletavit; verum etiam, quia pondus illis suo exemplo, decusque addidit, dum ea piissimo, & gravissimo sene indigna non esse ostendit; id quod de P. Athanasio quoque Kircherio, licet aliquando inter nos non conveniat, ex animo dictum volo.

At quomodo in angustum redactis moenibus, prima, quam suo loco afferemus, mensura Plinii^b de ambitu Urbis, ad XIII, & amplius milliaria adhuc ascendere possit, alibi pertractabimus. Et si alii LXX ejus passuum M ad VII contrahere ausi sunt, nos quoque forsan haec XIII ad VIII, unica parum immutata nota, reducere non verecundabimur. Quia hodie nil amplius, quam debitam veterum portarum colloca- tionem, & ex eisdem rectas viarum deductiones, hoc praecambulo, brevique examine reportare intendimus; id quod utcumque assequuti, jam ad propo- sitam materiem calamum convertimus.

Romani
Imperii ma-
gnitudo ex
ipsis aquae-
ductibus in-
telligitur.

VII. Aquarum ductus non solum inter tria in Ur- be miranda Dionysius meritissimo reposuit, dum in- quit, *Ego certe in tribus magnificentissimis Romae operibus, unde maxime imperii magnitudo apparet, aquaeductus pono, & vias stratas, & cloacas factas; non solum ipsius operis utilitatem considerans; ... sed etiam impensarum magnitudinem, quam vel ex hac*
una

^a Roma Vetus ac Recens auctore
Alexandrio Donato Lib. I, Cap. XIX,

pag. 61, & seq. Romae 1665, in 4o.

^b Infra numer. XXIII.

una re quivis conjicere potest, sequutus C. Aquilium dicendorum auctorem, qui refert neglectas aliquando cloacas, nec amplius aquam transmittentes, a Censoribus purgandas, & reficiendas mille talentis locatas fuisse^a. Quae eadem maxime miratur Strabo^b. Sed primum, & praecipuum Romanae magnitudinis indicium, specimenque dederunt; ita ut vere, graviterque Plinius dixerit^c. Quod si quis diligentius aestimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis, villis, spatioque advenientis extructos arcus, montes perfossos, convalles aequatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum. Cui concinit illud Frontini^d, Ad tutelam ductuum, sicut promiseramus, divertimus, rem enixiore cura dignam, cum magnitudinis Romani Imperii id praecipuum sit indicium. Quod enim illuc, ut de Roma Cassiodorus^e ait, Flumina, quasi constructis montibus perducuntur, naturales credas alveos soliditates saxorum, quando tantus impetus fluminis, tot saeculis firmiter potuit sustineri. Quae omnia, poetica grandiloquentia ita superavit Rutilius^f,

Quid loquar aerio pendentes fornice rivos,
Qua vix imbriferas tolleret iris aquas?
Hos potius dicas trevisse in sidera montes,
Tale Giganteum Graecia laudat opus.

S 2

VIII. De

^a Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum Lib. 111, Tom. 1, pag. 191, ver. 41. Oxoniae 1704, in fol.

^b Strabonis Rerum Geographicarum Tom. 1, Lib. v, pag. 360, tit. A. Amstelædami 1707, in fol.

^c C. Plinii Natur. Histor. Tom. v, Lib. xxxvi, Cap. xv, pag. 317, ver. 7, in usum Delphini. Parisiis 1685, in 4.

^d Art. cxix, pag. 204, ver. 11. Edit. cit.

^e Aurelii Cassiodori Tom. 1, Variarum Lib. vii, Formula vi Comitivae Formarum Urbis, pag. 113, colum. 1. Rotomagi 1679, in fol.

^f Cl. Rutilii Nematiani Galli Itinerarium Lib. 1, ver. 97, pag. 4. Amstelædami 1687, in 12.

DISSER-
TATIO
TERTIA

*Frontinus,
& Plinius
nihil sibi in
numero a-
quaeductu-
um adver-
santur.*

VIII. De numero eorum, post Augusti tempora usque ad Frontinum, minime dubium est, quia ipse novem recenset, eorumque originem, capacitatem, & rivi in longum mensuram, distincte, atque ordinate describit. Nec enim contradicit Plinius^a, qui *Septem amnes, corrivatos in cloacas ab Agrippa in Aedilitate* tradit, ut Nardinus^b male sibi objecit, ut pejus adhuc respondeat, Juliam, & Tepulam, quia junctae adveniebant, pro unica reputari, & Alsietinam, Tiberi dirimente, excludi. Quia simplex, ac germana solutio hujus imaginariae inter Plinium, & Frontinum discrepantiae, in sola diversitate temporum consistit. Nam cum Plinius factum Agrippae recenseat, bene septem tantum aquas ab eo in cloacas immissas refert, quia Claudia, & Anio Novus nondum extabant, sed longo post tempore caeteris additae fuerunt. Et si frivola ista ratio; *Quoniam ante Frontini aetatem uno eodemque rivo erogarentur*; aliquo loco habenda esset; cur Claudia cum Aniense nova, quae eodem pacto ex Frontino^c, *Extra Urbem proprio quaeque rivo erogabantur, & intra Urbem confundebantur*; pro una tantum accipi non debuissent?

*Nec Victor,
nec Notitia
quicquam
certi docent
de*

IX. Posterioribus vero a Frontino saeculis, uti novae in veteres specus aquae corrivatae fuerunt, ita & novorum ductuum Urbi, eisque aedificiis, quae
Urbi

^a Ubi nuper, pag. 310, ver. 5. Cujus sane ipsa verba haec sunt.
„ A. M. Agrippa in Aedilitate post
„ Consulatum, per meatus corrivati
„ septem amnes, cursuque praecipiti
„ torrentium modo rapere atque au-
„ ferre omnia coacti, vada ac latera
„ quatunt: aliquando Tiberis re-
„ tro infusi recipiunt fluctus, pu-
„ gnantque diversi aquarum impetus
„ intus: & tamen obnixta firmitas re-
„ sistit. „

^b Roma Antica di Famiano Nardini *Lib. viii, Cap. iv, pag. 518.* Roma 1704, in 4. Quo in loco haec scribit „ Per risposta si consideri „ che la Giulia, e la Tepula ve- „ nendo prima di Frontino meschia- „ te insieme, furono con ragione „ poste da Plinio per un sol suo „ me. „

^c *Art. lxxvi, pag. 155, ver. 1.* *Edis. cit.*

Urbi continentia sunt, accessio facta fuit. Quot vero ductus ultra veteres accreverint, neminem adhuc scripsisse reperimus, frustra que apud Publium Victorē, & Notitiam Imperii requirimus; quia nedum hi auctores notabiliter inter se variant; sed eodem pacto de principalibus ductibus, ac de aquis, quarum plures aliqui admittebant, loquuti sunt; unde mira apud recentes scriptores suborta fuit confusio. Ita enim aquas numerat Victor in Epilogo.

AQVAE XX.

I	Appia	XI	Caerulea
II	Marcia	XII	Julia
III	Virgo	XIII	Argentiana
IV	Claudia	XIV	Cimina
V	Herculea, alias Herculanea	XV	Sabatina
VI	Tepula	XVI	Aurelia
VII	Damnata	XVII	Septimiana
VIII	Trajana	XVIII	Severiana
IX	Annia, alias Annia	XIX	Antoniniana
X	Alfia, alias Alfietina, alias Alfentina, quae & Augusta	XX	Alexandrina

Notitia autem Imperii diversimode aquas suas ita disponit.

AQVAE XIX.

I	Trajana	V	Martia
II	Annia	VI	Herculea
III	Alfia	VII	Julia
IV	Claudia	VIII	Augustea

IX Ap³

a P. Victoris De Regionibus Urbis Lib. 1, colum. 51 In Thesuro Antiquitatum Romanarum a Jeanne Georgio Graevio congesto Tom. 111. Trajecti ad Rhen. &c. 1696, in fol. Quae quidem editio recenset ampliorē aquarum numerum, quam essent

in volumine, quo Fabretus utebatur. In eo enim erant tantum viginti; at in editione prolata viginti quatuor numerantur. Subjicitur namque Anionovus, Anio vetus, Albudina, Crabra.

DISSERTATIO
TERTIA

de aquarum numero, quae in Urbem posterioribus saeculis facere perduraverunt.

DISSERTATIO
TERTIA

<i>IX Appia</i>	<i>XIV Damnota</i>
<i>X Alsietina</i>	<i>XV Virgo</i>
<i>XI Setina</i>	<i>XVI Tepula</i>
<i>XII Ciminia</i>	<i>XVII Severiana</i>
<i>XIII Aurelia</i>	<i>XVIII Antoniniana</i>

XIX Alexandrina^a

Procopius
xiv adnu-
merat, cui
assentien-
dum.

X. Procopius tamen, auctor caeteroqui accuratissimus, & rerum Romanarum diligens investigator, in hoc labyrintho filum porrigere videtur, his verbis. Ρώμης δὲ ὅχετοῖ ἰδ' μὲν τὸ πλῆθος εἶναι ὅκ' ἐκ πλίνθας δὲ ὠπτημένης τοῖς πάλαι ἀνθρώποις πεποιήνται, ἐς τοσούτον ἔνρους καὶ βάρους διήκοντες, ὥστε ἀνθρώπων ἴσῳ οὐχ ἐμμελὲς ἐνταῦθα ἰππεύειν δυνατὰ εἶναι. Hoc est, *Sunt aquaeductus Romae XIV numero, e coctili latere structi quondam, adeo lati, altique, ut eques intra illos equitare possit^b*. Cui, ut proprie de ductibus, non vero de aquis, ut generatim alii auctores, loquenti, fidem accommodabimus; & huic veluti stabili fundamento innixi, ipsos aquaeductus indicare pro viribus nitentur.

Ductus Gra-
brae, five
Damnotae
est decimus
Procopii.

XI. Novem Frontinianos jam cognitos, & alibi a nobis^c examinatos, iterum hic referre, crambemque recoquere, superfluum esset; sed solum aquas ipsas a P. Victore, & Notitia relatas, post suppletos xiiii Procopii ductus, unicuique eorum applicabimus. Ultra novem, inquam, qui in Frontino describuntur ductus; Appiae scilicet, Anionis, qui postea, ad distinctionem, Vetus vocatus fuit, Marciae, Juliae, Te-

^a Descriptio Urbis Romae incerti Auctoris, qui forte vixit sub Honorio, aut Valentiniano, edita a Philippo Labbaeo cum Notitia Dignitatum Imperii Romani, pag. 145, & seq. Parisiis 1651, in 12.

^b Operum Procopii Caesariensis Tom. 1, De Bello Gothico Lib. 1, Cap. xix, pag. 259, & seq. lit. D. Parisiis 1662, in fol.

^c Dissertatio I. De Aqua Alexandrina pag. 11, & seq. num. v.

Tepulae, Alstetinae, Virginis, Claudiae, & secundi Anionis, qui Novi appellationem meruit; alium, hoc est decimum aquaeductum ex Frontino petere possumus, eritque aquae Crabrae, quae praeter caput Juliae transfluebat, ut ipse ait ^a, hoc est, ad dextram viae Latinae, uti & Julia concipiebatur ^b. Licet enim ibidem subdat Frontinus *Hanc aquam ab Agrippa emissam*, id est, a ductu Juliae exclusam, quia ejus usum improbarerat, sive quia Tusculanis possessoribus relinquendam credebat ^c; constat nihilominus, postea, non quidem in Juliam amplius receptam, sed particulari rivo, quem & hodie occupat, Romam perductam fuisse. Vestigia siquidem antiquitatis hujus ductus manent, tam in vetusto opere cataraetae, sive emissarii ad ix lapidem viae Latinae, sub magnis quibusdam ruderibus, *Li Centroni* nuncupatis; ubi recepta in subterraneo specu ea aquae quantitate, quam rivus, quem diximus, manufactus Romam defert, reliqua per agrum Romanum in Anienem fluvium transmittitur; quam etiam in hac eadem specus apertura priscam magnificentiam redolente, ubi per iii fere stadia terram subit, ut superato medio jugo, facile ad urbem, declivi semper exinde itinere, devehit valeat. Augeri hodie rivum aquae Crabrae ex aquis Julia, atque Tepula, quae perruptis ductibus in eandem vallem Albanam influunt, ex se patet; quod tamen, veluti arcano quodam amici monitu, divulgavit Marginellus ^d.

Utque

^a Art. ix, pag. 40, ver. 7. Edit. citat.

^b Ubi supra pag. 39, ver. 1. Edit. citat.

^c Ibi pag. 40, ver. 7. Edit. citat. Cujus loci Frontiniani verba Fabre-

tus nonnihil detorsit, quamquam sensus est idem prorsus.

^d Roma ex Ethnica Sacra a Floravante Martinello exposita Cap. vii, pag. 31. Romae 1653, in 8.

DISSER-
TATIO
TERTIA

Utque olim in agro Tusculano, *Ea namque est, quam omnes Villae tractus ejus, Frontino teste, per vicem in dies, modulosque certos dispensatam accipiant. Sed, non eadem moderatione;* ita forsitan eadem regula apud Urbem dispertiebatur, deque ea, ac simili dispensationis modo per modulos, spatiaque temporis inaequalia dividendo, intelligi potest hoc fragmentum lapidis, quod in horto S. Mariae in Aventino visitur. *Tab. III.*

*Crabra, si-
ve Damnata
alia est ab
Almone.*

Damnata postea hanc aquam vocatam fuisse, locus idem Frontini mox allatus indicio est, qui dum *Emissam, improbatam, atque exclusam* memorat, nomen damnatae effingendi occasionem dedisse videtur; praesertim, cum tam Victor, quam Notitia, ideo *Crabrae* nomen omittant, quia *Damnata*, uti re ipsa non diversam, retinuerint. Ex supra descripta origine, & decursu aquae Crabrae, sive Damnatae, palam fit, aliam esse ab Almone, qui inter Ostiensem portam, & templum D. Pauli, Tiberi miscetur; ut omisis aliis profanorum scriptorum auctoritatibus, sequens D. Gregorii^b assertio evincit, *Adjicientes etiam eidem cessionem hortos duos inter Tiberim & porticum ipsius Ecclesiae, euntibus a porta civitatis parte dextera, quos dividit fluvius Almon.* Proximi namque fontes; unde *Cursu brevissimus Almo* Ovidio^c dictus fuit, a remotis Crabrae longo terrarum divortio dividuntur. Itaque minime admittenda sit P. Kircherii^d traditio. *Ipsam aquam Crabram in urbe, Almonis nomi-*
ne

^a Art. IX, pag. 41, ver. 2. Edit. citat.

^b S. Gregorii Registri Epistolaram Lib. XIV, Epistola XIV, colum. 1273, lit. C. Parisiis 1705, in fol.

^c P. Ovidii Nasonis Metamorph. Lib. XIV, pag. 517, ver. 14, ad usum

Delphini Tom. II. Lugduni 1689. in 4.

^d Athanasii Kircherii Vetus, & Novum Latium Lib. I, Part. II, Cap. II, pag. 62, colum. 2. Amstelædami 1671, in fol.

ne indigitari; nec alius Fabricii ^a consimilis error, Appiam cum rivo Crabrae inscite confundentis.

Sed quocumque tandem nomine vocetur iste, quem pro decimo reponimus, aquaeductus; non ideo a numero aquaeductuum Procopii excludendus venit, quia non ex costeo latere extructus sit, sed subterraneus ille rivus, in ipsa rupe excavatus ostendatur. Quia non ita rigide accipi debent Procopii verba, ut omnes, totosque ductus, lateritio opere ubique constitisse intelligamus. Nam & specus aquarum Alsietinae, & Virginis, ut plurimum in topho indigena adaperiti fuerunt; & omne opus supra terram tam Marciae, quam Claudiae, non nisi ex lapide quadrato extructum est. Sufficit enim ad fidem verborum Procopii, ea in pluribus, licet non in omnibus verificari.

Simile est quod Procopius omnibus hisce Aquaeductibus attribuit, *Id videlicet latitudinis, & profunditatis, ut homini equo insidenti hic equitandi facultatem praebeant*. Nam specus aliarum, sex, septemve pedum profunditatis, virum, & equum (modo is equum loro apprehensum traxerit) aegre forsan admittebant; Juliae vero, ac Tepulae, latitudinis pedum duorum, profunditatis pedum trium ac semis, ne pygmaei quidem, arietis, capraeve dorso insidentis, quales eos describit Plinius ^b capaces fuerunt.

Valde autem miror, inventum fuisse, qui ^c in suis ad Frontinum Notis hanc ductuum in altum capacita-

T
tem,

^a Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae, Cap. 1v, colum. 405, lit. C. in Thesaur. Antiquitatum Romanarum congesto a Joanne Georgio Graevio Tom. II. Traject. ad Rhen. 1696, in fol.

^b C. Plinii Natur. Histor. Lib. vii, Cap. 11, pag. 13, vers. 5, in usum

Delphini Tom. II. Parisiis 1685, in 4.

^c Is est Robertus Keuchenius, cuius Fabrettus ipse postea meminit, quique suas notas in Frontini Commentarium de Aquaeductibus Urbis Romae edidit Amstelredami anno 1661, in 8.

Aquaeductus qua ex materiae plerumque sint constructi.

Quae fuerit eorum latitudo, & profunditas.

Keuchenius carpitur.

tem, sive, ut Procopius vocat, *profunditatem*, cum ea altitudine, quam Frontinus in operis prooemio se traditurum pollicetur; quae nulla alia ibi dicenda est, nisi quam proprio vocabulo cujusque aquae *Libram* nominat; nam praeter mensuram specus aquae Appiae, quam invenisse dicit^a altitudinis pedum v, latitudinis pedis unius & dodrantis, de aliis in altum, vel in latum, ne gry quidem apud ipsum, infelicitè confuderit. Audi monstrum interpretationis. *Postea altitudinem cujusque, modulorumque rationem*^b, Pa-
 rum sibi constant in altitudine subterraneorum,
 meatuum, & fornicum veteres scriptores. Proco-
 pius altitudinem definit tantam, ut eques per eos
 fornices opportune posset transire. Frontinus^c in-
 fra, *sublevatos ad centum & novem pedes fuisse ait*.
 Strabo Amasenus d. Lib. v. Οἱ δ' ὑπὸ νόμοι, σὺν νόμῳ
 λίθῳ κατακαμφθέντες ὁ δ' ἔς ἀμάξας χόρται πορευτὰς^e.
 At tibi mentem non constare dicent Keucheni, dum Frontinum, qui de elatione arcuum loquitur, a Procopio, qui de specuum profunditate, & quod maxime risum movet, a Strabone, qui de amplitudine cloacarum, ne minimum quidem discrepare velles.

Dempsterus
reprehens-
sus.

Hanc dicam Dempstero^f primum impingendam esse, non sum ignarus, a quo totidem fere verbis id Keucheni accepit. Attamen pejus istum meritum puto, & ignorantiae in re, quae praecipuum tractationi dat argumentum, & insimul furtivum manifestarium. Sed cum nimis jam digressi fuerimus, ad reliquas

aquas,

^a Art. lxxv, pag. 115, ver. 6. Edit. citat.

^b Artic. 111, pag. 6, ver. 1. Edit. citat.

^c Art. xv, pag. 58, ver. 7. Edit. citat.

^d Strabonis Rerum Geographica-

rum Lib. v, Italia, Tom. 1, pag. 60, lit. B. Amstelædami 1707, in fol.

^e Keucheni ubi supra pag. 371.

^f Thomae Dempsteri JC. Paralipomena ad Cap. xiv, Lib. 1 Romanarum Antiquitatum Johannis Rolini, pag. 62. Amstelædami 1743, in 4.

aquas, quae numero Procopii desunt, investigandas revertamur.

XII. Undecimum igitur ductum praestabit nobis aqua Trajana, uti & duodecimum aqua Alexandrina, de quibus in peculiari Dissertatione ^a loquuti sumus. Pro decimotertio aquaeductu is occurrit, qui ad laevam viae Appiae, ante septimum ab Urbe lapidem, in nostra *Tab. I*, sub nomine aquae Septimianae comprehensus, post opus arcuatum passuum plus minus v^oxxx, ab Albanis collibus ad ipsam viam Appiam, aquam propriam detulisse videtur ultra locum *Di Casal Rotondo*, prope Turrin *Della Selce* modo dictam; quia tota suorum arcuum, qua altiores sunt elevatione, hoc est pedum xxv circiter; nam subtiliori mensura ob aspectus evidentiam opus non fuit; supra rivum Claudiae attollitur. Anionem vero Novum admittere potuisse non abnuerim; qui quamvis prope urbem arcubus Claudiae receptus, modica altitudine eam superet, ut in Prima Dissertatione ostendimus ^b; antequam tamen in piscinam reciperetur, semper eundem parallelismum servasse puto, quo pluribus in locis procul ab Urbe xl, & ultra pedes supra Claudiam efferri, constanti observatione comperii; ut peculiari aliquando dissertatione De Itinere Aquarum fusius prosequar. Unde ex Anienis Novae specu aquam hanc derivatam, non quidem credo, sed, ut dixi, non impossibile duco. Haec eadem aqua, postquam ibi longum illud viae Appiae jugum subit, quod inde usque ad Metellae sepulchrum continuatur, primo ad usum ingentis cujusdam Pagi, seu Vici, quod magni veluti oppidi instar est, ad dextram venientibus, in loco *Statuario* dicto, & numero 10 in *Tab. I* nostra signato, distri-

T 2

buc-

DISSE-
RTATIO
TERTIA

*Ductus
Trajanae,
Alexandri-
nae, & Se-
ptimianae,
de cujus iti-
nere disse-
ritur, effi-
ciunt: unde-
cimum, duo-
decimum, &
decimum-
tertium Pro-
copii.*

^a Ea est prima ex his tribus.

^b Prima Dissertatio num. VII, pag. 16.

buebatur. Deinde rursus ad laevam in Appiam deflectens, diviso ductu in duos specus, qui ad hunc usque diem in aedificio, ad numerum 22, in theatri speciem apparent, ad Urbem, & terminos primae Regionis tendebat. Longe enim infra, hujus ejusdem ductus (nam nova aqua esse non potuit) vestigia remanent, inter III, & IV lapidem ad sinistram venientibus, prope veteris templi parietinas, ad numerum 21, vulgo *Il Torrone de' Borgia*.

Kircherius,
& Ligorius
culpantur.

Intoleranda prorsus de hoc ipso aquaeductu, post locum *Di Casal Rotondo*, loquitur P. Kircherius^a, ejus aquam e *Lacu* usque *Lucrino*, aut ex *Caeruleo fonte* ab Appio Claudio Crasso deductam, & a Claudio Caesare auctam memorans; quae ne refellam, sed solum in transitu attingam, facit viri praeclarissimi, & tot laboribus celeberrimi veneratio. Quid enim aquae Appiae cum Claudia commune esse potuit? Etsi namque Eutropius^b ipsam Appiam, tanquam ab Appio Claudio Caeco adductam, Claudiam, nec bene, vocaverit; longe tamen absurdius nomina ita reciprocando, Appium Claudium *Caerulei fontis aquam variis gyrorum ambagibus deduxisse* dicemus, non quidem paucorum mensium, sed plus quam cecel annorum anachronismo. Quisve e sinu *Lucrino*, tanquam positu superiori, aquam Romam descendisse dixerit; nisi fortasse Ligorius, qui *Alfietinam* ab *Alfio*, maritima Etruriae urbe, Romam deducit^c? Aut is qui^d *Aquoreum*

^a Athanasii Kircheri *Vetus, & Novum Latium*, Lib. II, Part. I, Cap. I, pag. 31, colum. 1. Amstelædami 1671, in fol.

^b Eutropii *Historiae Romanae Brevarium* Lib. II, Cap. IX, pag. 19, ver. 3, in usum Delphini. Parisiis 1683, in 4.

^c *Paradossi di Pirro Ligori*, Lib. I, pag. 38. a tergo, & seq. In Venezia per Michele Tramezino 1553, in 4.

^d Athanasii Kircheri *Vetus, & Novum Latium* Lib. IV, Part. I, Cap. II, pag. 199, colum. 1. Edit. cit.

reum sub Tibure fontem, *Multo Romana urbe profundior*, reclamante quamvis longo Anienis, in quem fons defluit, & flexuoso insuper versus urbem descensu, dicere non vereatur? Haec sane odiosa, ab invito quamvis, amor veritatis, & dicentis auctoritas extorquent, tum ne nobis credita videantur; tum ne alios, qui magni viri laboribus, & toties inculcatae *αὐτοψία* plus justo deferent, in devia abducant; *Quo enim majore nominis fama suffarcinati sunt, qui curas suas publicant, ut Salmasii^a adversus Scaligerum, in re simili, dicto utar, eo majore cum pernicie Reipublicae Literariae peccant si quando ipsis ut peccent usu venerit.*

XIII. Decimumquartum numerum tandem quaesitum implebit alius, a nobis aquae *forſan* Algentinae dictus, qui sub Tusculanis collibus ad ix circiter ab Urbe lapidem primum emergit, & rursus per aliam vallengi, sub turri *Di Mezza Via di Frascati*, plures arcus transmittit, Romamque indubie petit; licet illius ne minimum ultra vestigium invenire potuerim.

Romam utrumque hunc ductum aquam detulisse, equidem mihi persuadeo, sed tamen intra moenia urbis receptos fuisse, non assero; quia praesertim, prior ille, qui per dorsum viae Appiae descendit, vallengi Almonis satis profundam nonnisi plurimo opere arcuato superare potuisset, cujus vel rudera aliqua ex longa, firmaque structura saltem remansissent.

XIV. Ut

^a In catalogo Librorum, qui Claudium Salmasium auctorem agnoscent, quemque catalogum lucubrationi de illius laudibus, & vita subiecit, Antonius Clementius, nullus est, qui inscribatur adversus Scaligerum. Quocirca sentiebam, vel Fabricii memoria, qui multum poterat, esse deceptum, vel haec forte a Salmasio in aliquo ex multis ejus scriptis obli-

ter esse dicta; quae omnia percurrere uti infirmi penitus laboris, ita ne hujus testimonii pondus, & dignitas ea ratione est comparata, ut in illud exquiri endo tanta conferatur cura, quasi sine auctore fidem non mereretur. Salmasii Librorum catalogus habetur pag. LXXVI in praedicta lucubratione, quae ejusdem praemittitur Epistolis. Lugduni Batavorum 1656, in 4to.

*Algentinae ductus est decimusquartus Procopii; qui-
que Urbis moenia non
ingrediebatur.*

DISSER-
TATIO
TERTIA

Urbs,
quae moe-
nibus conti-
nentur; Ro-
ma vero
continentia
aedificia si-
gnificat;
quae a Li-
psio enormi-
ter protra-
huntur.

XIV. Ut quid ergo, inquires, si hae duae posterio-
res aquae Urbem, ut fateris, non intrabant, inter XIV
Procopii aquaeductus computabuntur? Ad hoc igitur
objectum, solutionem, quam brevibus verbis in-
volutam praemisimus^a, hic ubi occasio praecipue po-
stulat, prolixius prosequemur. *Roma*, atque *Urbs*,
unum, & idem significare videntur, sed tamen duo
inter se diversa per haec verba indicantur. *Urbs* enim
quicquid moenibus continetur, & aratro, sive *Urbo*
definitum est, comprehendit, ut Pomponius scripsit^b;
cui potius quam Isidoro^c ab *Orbe* derivanti subscribi-
mus. *Roma* vero continentia quoque aedificia com-
plectitur^d.

Modo, quousque haec continentia aedificia se ex-
tenderint definire operae pretium est, & ad commo-
dum sensum legum, aliorumque veterum auctorum,
eorundem amplitudinem interpretari. Nam Lipsius^e,
adeo fines laxat, ut urbes, & oppida circum posita,
Ostiam, Ariciam, Otriculum, aliaque incluserit; in
quo, eleganter quidem ad exaggerationem Romanae
magnitudinis, sed contra nostrorum Juris-Consulto-
rum mentem, & absque lege loquitur. Longe siqui-
dem ab omni recta, & probabili interpretatione erit,
quod Praefecti Urbi jurisdictio, intra centum millia-
ria

^a Supra in Dissertatione prima nu-
mer. xxii, pag. 46, & seq.

^b Corpus Juris Civilis Digestum
Novum Tom. III, Lib. I, Tit. xvi,
Leg. CCXXXIX, colum. 2139. §. Urbs.
Veneriis 1621, in 4.

^c Isidori Hispalensis Episcopi Ori-
ginum Lib. xv, Cap. II, pag. 202,
colum. 1, lit. H; & Lib. Differen-
tiarum, de littera V, pag. 775, co-
lum. 2, lit. A. Parisiis 1601, in fol.
Quibus in locis Isidorus non unam

tantum etymologiam, ut Fabrettus
ait, sed utramque protulit.

^d Corpus Juris Civilis ubi supra,
Leg. II, colum. 2066; Leg. LXXXVII,
colum. 2094; Leg. CXXXIX, colum.
2111; Leg. CXXXVII, colum. 2114;
Leg. CLIV, colum. 2115; Leg. CLXXIII,
colum. 1120. Edit. cit.

^e Justi Lipsii De Magnitudine Ro-
mana, Lib. III, Cap. III, pag. 423.
Tom. III. Antverpiae 1637, in fol.

ria^a tributa, eademque a continentibus aedificiis, non a milliario Urbis numeranda^b; dimidio fere extendatur, si ab Ocriculo, quod xxxix passuum millia ab Urbe distat, numerari incipiat. Et rursus, quod quem Aricina, vel Tiburtina tellus primum gremio suscepit, is Romae natus dicatur^c; ac demum, quod qui *Usque ad continentia Urbis est*, quamvis tribus, ut Ocriculani municipium, diaetis ab Urbe distet, ab Urbe non abesse censeatur^d.

Romam item istam *Sine ambitu, & quae in Suburbiiis procurrit*, quam ibi in immensum Lipsius expandit, nescio cur paullo supra^e, ad vii non ultra milliarum, verbis Plinii^f detortis, undique contrahat.

XV. Nostrae autem jamjam proponendae *Tectorum expatiantium extremitati*, nullos ex receptis auctoribus obstare, imo optime suffragari credimus, juvante etiam ipso locorum aspectu, quantum per damna longissimi temporis, & per hostilem rabiem, quae omnia igne, ferroque vastavit, adhucque colligere fas est.

In via Ostiensi, ut hinc initium sumamus, antequam ad bivium Laurentinae deveniatur, ad ipsam Tiberis ripam ingentia extant veteris pagi, seu vicirudera, ad numerum 12. *Tab. I*, cujus tam nomen, quam ab Urbe distantiam habemus apud Ammianum^g; *Defertur*, ait ille de Obelisco Constantis iussu ex Aegypto advecto, *in vicum Alexandri, tertio lapide ab Urbe*

Quae continentia essent aedificia statuitur.

Vicus Alexandri in via Ostiensi.

^a Corpus Juris Civilis, Digestum Verus, l. b. 1, Tit. xii, Leg. 1, colum. 94, §. In initio. Edit. cit.

^b Ubi supra Digestum Novum, Tom. 111, Lib. 1, Tit. xvi, Leg. cliv, colum. 2115. Edit. cit.

^c Ibi Leg. cxlvii, colum. 2114. Edit. cit.

^d Ibi Leg. clxxiii, colum. 1120. Edit. citat.

^e Ubi supra Cap. 11, pag. 422, colum. 1. Edit. cit.

^f C. Plinii Natur. Hist. Lib. 11, Cap. iv, Sect. ix, pag. 321, v. r. 7. Tom. 1, in usum Delphini. Parisiis 1685, in 4o.

^g Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. xvi, Cap. iv, pag. 125. Lugduni Batavorum 1693, in fol.

*Ostiensis ,
& Tergemi-
nae anti-
quae portae
qui esset fi-
nus .*

Urbe sejunctum ; unde chamulcis impositus , tractusque lenius , per Ostiensem portam , Piscinamque publicam Circo illatus est maximo . Quicumque enim locum aspexerit , certe conjiciet , non hic , ut alibi passim , sepulchra , vel alia aedificia ad viae marginem prostare , sed ex utroque latere , domus ad modum oppidi late distributas fuisse , quas Tiberis ibi a veteri cursu ad praesens devians , interfecat , partemque vici e Latio abstractam , in ripa Etrusca , dexteraque ostendit .

Notandus hic obiter situs portae Ostiensis in murorum veteris Romae ambitu , qui alibi esse non potuit , quam sub crepidine Aventini , ad latus ejus meridionale , inter ecclesias sanctae Priscae , & sancti Sabbae . Ex hac enim tantum parte patet iter per regionem xii ibi proximam piscinae Publicae , versus Circum , qui eidem regioni ad laevam contiguus erat . Nam si sub Aventino , & ad partem ejus septentrionalem , ad locum recentium salinarum , cum vulgo Antiquariorum , ex porta Tergemina , quam ibi collocant , viam Ostiensem primum exivisse dicatur ; investio obelisci per xiii regionem Aventini , sive per xi Circi Maximi , in qua porta Tergemina per Victorem ^a , & Rufum ^b , non per xii piscinae Publicae facta fuisset ; haecque non in itinere occurrisset , sed longe , & ultra totius Circi spatium versus portam Capenam remansisset . Seclusa etiam hac Ammiani traditione , non alibi porta vetus Ostiensis , sive illius viae initium figurari potest , ut suam viam recta prospectet , nec monstrosam in sui initio obliquitatem , contra id quod in aliis omnibus observamus , in patente praefertim , & libero spatio , praeferebat .

Se-

^a P. Victoris de Regionibus Urbis , *Lib. 1 , colum. 46 , Tom. 11*
Theſauri Antiquitatum Romanarum
^a Joanne Georgio Graevio congesti .

Trajecti ad Rhen. 1696. *in fol.*

^b Sexti Rufi De Regionibus Urbis
Lib. 1 , ubi supra colum. 35.

Septizonii quoque situs, cujus reliquiae, patrum nostrorum memoria inter Caelium, & Palatinum videbantur, non parum ad id conferre videtur; quia nimirum Septimius Severus, ut de eo Spartianus^a ait, *Cum illud faceret, nihil aliud cogitavit, quam ut ex Africa venientibus suum opus occurreret.* Atqui ab Africa advenientibus paullo post ingressum portae, ex qua via Ostiensis, si hic statuatur, incipiebat, Septizonium etiam minus cogitantibus necessario occurrebat. Quod si ea inter Aventinum, & Tiberim fuisset, longo jam circuitu, & non sine itineris duce quaerendum foret, ratioque per Spartianum adducta omnino cessasset. Cur autem viam Ostiensem, ex Africa adventantibus uti propriam, & praecipuam nominaverim, in promptu ratio est; quia scilicet haec via, omnium brevissima, utpote recta, itinerantibus erat, postquam ad Ostia Tiberina appulerant; sexdecim nempe miliarium, cum Antonino^b, & Tabula Peutingeriana^c, cumque ipsa veritate, quam mensura per me pluries, atque uniformiter acta corroboravit. Nam Portuensis ad dexteram Tiberis ripam secus flumen adaperata, suis flexibus aliam III miliaribus superans; optime enim Antoninus^d XIX miliaria a Roma in Portum enumerat; ad solam mercium subvectionem, & ad onerarias naves adverso flumine per boves trahendas inserviebat, ut ex Procopio^e colligitur. Cujus singulare de hac via dictum, & viae ipsius certis-

V

sima

^a Aelii Spartiani, Severus Imperator, pag. 73, lit. D. Parisiis 1620, in fol.

^b Antonini Augusti Itinerarium, pag. 301, cura Petri Wesselingii. Amstelædami 1735, in 4.

^c Peutingeriana Tabula Itineraria ex Bibliotheca Vindobonensi accura-

te exscripta, & a Francisco Christophoro de Scheyb edita, Segmentum V. Vindobonae 1753, in fol.

^d Ubi supra pag. 300.

^e Procopii Caesariensis De Bello Gothico Lib. I, Cap. XXVI, pag. 376, lit. C, Tom. I. Parisiis 1662, in fol.

*Ostiensis
porta non
est eade-
cum Trige-
mina. Ali-
qua de Na-
vali, &
Emporio dis-
seruntur.*

sima per me observata, & in Charta Topographica, *Tab. I*, fideliter reddita vestigia, devium ad praesens Tiberis iter, quatenus a via stabili, & permanenti recedit, & ubi olim ejus alveus fuerit, atque ubi propterea ad evitanda nuperae subvectionis pericula, quae ad hunc Alexandri vicum, frequentibus naufragiis infamem, quam maxima sunt, illum duci oporteret, egregie demonstrant.

Portam igitur Trigeminam cum Ostiensi synonymam, ut communiter tenent, minime fuisse, optime meo judicio Nardinus^a ostendit; inutiliter tamen addit ex Victore, & Rufo, qui nil tale dicunt, eam inutilem remansisse. Nam omnibus aliis portis veteribus intra moenia Aureliani conclusis, id commune fuit. Quod potius Trigemina cum Navali eadem fuerit, angustia situs, unius tantum portae capacis, inter Aventinum, & Tiberim, suadere videtur. Fuisse enim *Ad Aventinum*, & *prima Urbis moenia* Navale, adversus Ligorii^b, Panvinii^c, & aliorum sententiam, firmiter probat P. Alexander Donatus^d. Et ut Navali Emporium conjunctum fuisse convenit, ita prorsus postquam Aventini crepidines evaseris, plurima illa ad Tiberim rudera, quae hactenus confusa, & dispersa, & propterea inobservata aliis remanserunt, ad unicum aedificium conducere animadvertes. Quae nil aliud, quam hoc quod quaerimus Emporium repraesentare possunt; tum ex horreorum, & porticuum multiplicitate; tum ex horum sensim ad Tiberim incli-

^a Roma Antica di Famiano Nardini, *Lib. 1, Cap. x, pag. 51*. Roma 1704, in 4.

^b Quae de sito Navalis Ligorius disputat, ea forte inter illius MSC. adhuc delitescunt.

^c Onuphrii Panvinii Descriptio Ur-

bis Romae, in *Tom. III Thesauri Antiquitatum Romanarum* a Joanne Georgio Graevio congesti *colum. 257. lit. E. Traject. ad Rhen 1656, in fol.*
^d Alexandri Donati Roma Vetus, ac Recens *Lib. III, Cap. xlii, pag. 334*. Romae 1665, in 4.

clinatione, quae mercibus ipsis e navibus ad horrea subvehendis inservisse videtur; tum ex amplissima area circumquaque ad easdem exponendas, seu ad fabricam, refectionem, vel subvectionem navium expansa; tum demum ex visa atque adnotata per Flaminium Vaccam^a eo in spatio, quod extremos, imoque arcus, & Tiberim interjacet, littoris curvitate, & sinu ad portum constituendum. Sic enim Vaccha in sua ad Simonettum de Anatafisiis, alias per nos allata, Epistola. „Ad eum locum, qui nunc *Cesarina* dicitur, quoniam „ ad Caesarinorum pertinet familiam, superiori anno „ quasdam croceas columnas Tiberi subvectas, in „ ejusque ripa projectas, memini ibi fuisse reper- „ tas. Ibi quoque conspiciuntur multa fragmenta,

V 2

„ mar-

^a Hoc Flaminii Vacchae testimonium, vulgari oratione, quam ille scribendo adhibuit, ita a Fabretto proferebatur; & quidem, opinor, juxta ipsum autographum, cujus mihi conferendi facultatem fecit Horatius Orlandus, vir sane egregius, multisque literis, atque in re antiquaria exercitissimus, qui eo portitur. „ Mi ricordo l'anno passato „ appresso al loco dove si chiama la „ Cesarina, perchè è di Casa Cesarina (ita & hodie) vi furono „ trovate certe colonne gialle, le „ quali condotte per il Tevere, erano state scaricate in quel loco sopra la ripa, e si veggono ivi molti „ pezzi di mischio abozzati, li quali per li tempi avanti sono stati „ trovarsi in quel loco, ma sono pieni di brutte macchie, e circondati da durissimi calcedoni, ed è la „ causa, che sono ancora in quel loco rimasti; si vedono sopra terra „ muti a modo di Magazeni, e nella ripa del Tevere si vede il seno „ del Porto. „ Hoc vero Flaminii Vacchae testimonium quum confer-

rem cum iis, quae Romae anno 1704 ad calcem Famiani Nardini hac inscriptione „ Memorie di Vacchie Antichità trovate in diversi „ luoghi della Città di Roma scritte „ da Flaminio Vacca nell'anno 1594. typis sunt commissa, continuo intellexi male cum eo ab impressoribus esse actum. In hoc enim uno alia ex illorum ingenio sunt eversa, alia obtruncata. At iniquius quoque cum eo egit Ridolphinus de Venutis, qui eadem illa dum in sua „ Roma Antica, anno 1741, in 8. recuderetur, ipsum de iis scribentem inducit, quae, eo jam vita functo, forte evenerant, quaeque certe in nostro MSC. non reperiuntur. Haec autem sunt, quae profert pag. 225, ubi aliqua obtrudit de ecclesia s. Georgii, ejusdemque generis sunt ea omnia, quae interjacent usque eodem oratio ad s. Petrum, & Marcellinum convertatur. Neque sane inesse poterant. Vaccha enim testatur, se anno 1594 scribere; illa vero ad tempora Gregorii XV, qui Pontificatum gerere cepit anno 1621, ibi spectare dicuntur.

DISSER-
TATIO
TERTIA

„ marmorea, & quidem discoloribus signis, & vix exa-
 „ sciata, quae praeteritis temporibus eo loci sunt in-
 „ venta; at quum deformibus maculis sint plena, & du-
 „ rissimis lapidibus circumdata, quos Itali dicunt *Cal-*
 „ *cedonj*, hinc quoque factum, ut ibi adhuc relinqueren-
 „ tur. Super terram etiamnum murorum rudera visun-
 „ tur, quae promptuariorum exhibent rationem; atque
 „ in ipsa Tiberis ripa ipsius quoque portus conspicitur
 „ sinus. „ Intra quorum ruderum ambitum, lapidem
 illum extasse puto cum hac nautica lege;

QVICQVID . VSVARIVM . INVEHITVR
ANSARIVM . NON DEBET

Quem Fulvius ^a, in Tiberis ripa sub Aventino refert
inventum; uti certe extat adhuc basis bipedalis alti-
tudinis intra nostri emporii fines annis superioribus
extracta, cum sequenti epigrammate;

S I L V A N O
S A C R
ANTEROS. CAES
HORREARIVS
CHORTIS. III
D. D. A. L

Ad cuius latus dexterum patera, ad sinistrum Iupus;
huic numini, prout & Marti apud Romanos facer, in-
sculptus conspicitur; extititque ara illa, in Vineae olim
Marcelli ex nobilibus de Capisucchis reperta, cuius
duplicem inscriptionem refert Gruterus ^b.

NVM:

^a Andreae Fulvii Sabini De Urbis
Antiquitatibus Lib. IV, pag. 322,
num. 25, ubi de Navalibus. Romae
1545, in 8.

^b Jani Gruteri Corpus Inscriptio-
num Part. 1, Tom. 1, pag. LXXV,
num. 1, 2. Amstelædami 1707, in folio

NVM . DOM . AVG
S A C R V M
GENIO . CONSERVATO
RI . HORREORVM . GAL
BIANORVM
M . LORINVS
FORTVNATVS
MAGISTER
S . P . D . D .

NVM . DOM . AVG
S A C R V M
FORTVNAE . CONSER
VATRICI . HORREOR
GALBIANORVM
M . LORINVS . FORTVNA
TVS . MAGISTER
S . P . D . D .

Alia denique parva basis ibidem in vinea huic emporio ad meridiem contigua asservatur, quae, sive ex aedibus Pomponii Laeti, ubi Mazochius apud Gruterum eam observavit, hic redijt; sive alia ab eadem est, ex duplici illa epigraphe, & emblematibus; ad haec forsitan emporii publica horrea, ex magistris inscriptis, referenda venit.

Retro.

L . DVNIVS . APELLA
C . ANNIVS . TYRANNUS
MAG . PRIM
FORT . HORR DD

C . ANNIVS . TYRANNVS MAG .
ET . L . DVNIVS . APELLA . PRIM
FOR HORE DD

E latere dextero clavus; e laevo
globus, parera, urceolus,

Duo cornu copiae cum frugibus
& vomere decussatim posita.

Opus igitur insigne, & in tanta sui vetustate novum, non una, simplicique delineatione comprehendere, sed divisim in ichnographia, & orrographia exhibitum, minute, partiteque explicare decrevi. *Tab. IV, V, VI.* Post quae, ad vicos in militaribus, & praecipuis viis, qui continentia Romae aedificia claudebant, investigandos revertar.

XVI. Ardeatina via sui vici rudera, non quidem ita certa, & copiosa, non contemnenda tamen ostendit, eo in loco, ubi ab Appia, cum qua eo usque ferre juncta processit, jam divertere incipit, in recenti via, quae Appiam cum Ardeatina connectit sub Metellae

In via Ardeatina con
sistentia e
ranilica sub
Metellae se
pulchro, ad
adem s. Ur
bani, inter
quae circus
Gallieni.

a Ibi, pag. lxxvi, num. 10. Edit. citat.

DISSECTIO
TATIO
TERTIA

tellae sepulchro. Ista aedificiorum congeries alia pro-
pemodum contingit, quae ab Appia laevorsum usque
ad sancti Urbani aedem dispersa jacent, inter quae
Circus, quem ex nummis, & ex magis recenti stru-
ctura, non Caracallae, sed Gallieni fuisse, doctiores
judicant.

In Appia
via pagus
Camoena-
rum, ad Camo-
enas, &
Statuarii.

XVII. Appia, uti aliarum viarum celeberrima, pri-
mo pagum istum habuit, cui nomen Camoenarum
fortasse inerat, si Nardino^a credimus; postea alium lu-
culentissimum ultra v lapidem ad laevam nata fuit,
in loco, cui a multiplicitate forsan statuarum, & or-
namentorum, adhuc *Statuarii* nomen inhaeret, suo
praetorio, templo, amphitheatro, circo, aliisque
nobilissimis membris prae caeteris insignito. Alius
ad eandem viam Urbi proximior pagus, (ad Camoe-
nas vocabimus) tum reliquo ornatu cum isto certa-
bat, tum illius aemulatione, proprium ductum ha-
buit, qui ab arcubus Claudiae, aquam desumpsit.
Permanent enim adhuc rei vestigia, ex puteo ad caput
ductus, numero 19 *Tab. I*, crusta undique oppleto,
per quem aqua ad novum hunc ductum descendebat;
ex arcubus, qui vallem prope fontem aquae Saluta-
ris tractu pedum ecce transmittunt; & ex specu ejus-
dem aquae, rursus intra ipsos pagi fines etiam nunc
in vinea Cortesia, conspicuo.

In Latina
via pagus
Lemonius,
& qui nunc
dicitur Sette-
tebassi.

XVIII. Duplicem quoque vicum Latina via exhi-
bet; alterum paullo ultra iv lapidem, ad piscinas, ut
credimus, aquarum Marciae, Juliae, ac Tepulae;
qui forsan *Lemonius Pagus* fuerit; alterum omnium
maximum, decem stadiis ultra promotum, in loco *Di*
Settebassi. Huic ad occidentem villa alicujus Impe-
ratoris; tantam enim conjecturam rudera non dedi-
gnan-

^a Roma Antica di Famiano Nardini *Lib. 11I, Cap. 11I, pag. 82, & seq.*
ROMA 1704, in 4.

gnantur; cum statione, & cellis praetorianorum, ut porticus, balnea, aliaque ornamenta fideam, obtenditur. Ad cuius usum, ductus peculiaris, opere arcuato passibus de constans, ab Anienis Novae arcubus derivatus fuit.

XIX. Ad Praenestina, hinc inde circa templum rotundum, quod *Torre Schiava* nostrates nuncupant, vici ornatissimi vestigia plurima remanent.

XX. Ad lacvam Praenestinae Collatina erat ex Frontino^a, non quidem, ut notat Holstenius^b, a Praenestina ad v lapidem incipiens, vel post dictum templum *Di Torre Schiava*, ubi recens divertigium; sed propriam servans ab Urbe Collatiam usque straturam, ut mea fide te pro nunc credere volo. Holstenius enim, neque ejus ductum, neque terminum observavit; si namque observasset, Collatiam, ut nos ad rudera illa *Del Castellaccio* (quod vetus Castrum Osae, sive Losae fuit, pluries in Bullario Casinensi^c in censum venerabilis monasterii s. Pauli de Urbe relatum) non vero Gabios, milliario procul a via Praenestina, temere, inconstanterque insuper collocasset^d. Fuisse enim Gabios in ipsa via, tam Strabo^e, quam Dionysius^f a Cluverio^g relati expresse probant; idemque

Hol-

DISSERTATIO
TERTIA

In Praenestina, vici rudera ad Torre Schiava.

Collatina via cursus; situs castris Collatinae sive Osae, et Gabiorum. Holstenius emendatur.

^a Art. v, pag. 21, ver. 2. Edit. citat.

^b Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Philippi Cluverii Annotario-nes, pag. 102, & seq. Romae 1666, in 8.

^c Bullarium Casinense Tom. 1, select. per Cornelium Margarinum, Constitut. xxi, pag. 26, colum. 1. Constitut. xxv, pag. 32, colum. 1. Constitut. xxx, pag. 35, colum. 2. Venetiis 1650, in fol. Tom. 11, Constitut. cv, pag. 139, colum. 2. Constitut. ccxi, pag. 218, colum. 1. Constitut. cclxxii, pag. 282, co-

lum. 1. Tuderti 1670, in fol.

^d Lucas Holstenius ubi supra pag. 199. Edit. cit.

^e Strabonis Rerum Geographicarum Lib. v, Italia, pag. 363, lit. B. Tom. 1. Amstelredami 1607, in fol.

^f Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum Lib. iv, pag. 242, num. lxxxii, Tom. 1. Oxoniae 1704, in fol.

^g Philippi Cluverii Italiae Antiquae Lib. 111, Cap. iv, pag. 554, Tom. 11. Lugduni Batavorum 1624, in fol.

DISSERTATIO
TERTIA

Holstenius^a, ad viam Praenestinam Gabios admittit.

Corrigendus est autem, dum Castellum, D. Juliani ad Osam fluviolum fuisse credit, & pro nostro Osaе castro accipit^b. Nam verius, S. Juliani parietinae, nomenque, sesquimilliaro circiter ultra, trans castrum *Di Castiglione*, Tibur versus, longiusque adhuc a Praenestina remanent, ut opportuniori loco ostendam.

In Collatina via ut nullus pagus recensatur, qui factum fuerit. Fabricius carpiatur.

Ideo tamen nullus ad Collatinam vicus apparet, vel quia ad dictum vicum in Praenestina, cui ibi proxima est, pertinebat; vel quia non inter vias praecipuas, sed inter viatria computanda erat, tanquam solis pedibus viii, & unciiis iv in latum patens, nec sollemnem viatum consularium mensuram, ut plurimum pedum xiv, & unciarum iv adaequans. Quapropter Plinius^c, in ostendenda aquae Virginis origine, quae ad eam nascitur, Praenestinam, uti celebriorem, & vere militarem viam, & ab ejus octavo lapide diverticulum duorum millium passuum indicavit; quod tamen idem esse cum viii lapide viae Collatinae, de quo Frontinus^d, ex nostra charta videbis. *Tab. I.* Quam parum autem (ut adversus illaudatum auctorem iterum exclamem) nostra haec loca intellexit Georgius Fabricius^e, dum Collatinam hanc viam *Extra portam ejusdem nominis Collatiam ducere, & post exiguum spacium incidere in Salariam* dixit, totis duabus viis, Tiburtina, & Nomentana intermediis!

^a Lucae Holstenii in Abrahami Ortelii Thesaurum Geographicum Annotationes, pag. 35, Verb. Burranus Iacus. Romae 1666, in 8.

^b Idem Lucas Holstenius in Annotationibus ad Italiam Antiquam Philippi Cluverii, pag. 131, & pag. 199. Edit. cit.

^c C. Plinii Naturalis Historiae, Lib. xxxi, Cap. 111, Sect. xxv,

pag. 792, ver. 6, Tom. iv in usum Delphini. Parisiis 1685, in 4.

^d Arr. x, pag. 46, ver. 3. Edit. citat.

^e Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae Cap. v, colum. 410, lit. A. In Thesauo Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto Tom. 111. Traject. ad Rhen. &c. 1696, in fol.

XXI. Tiburtina, & Nomentana, quia ad latera, Castrum Praetorii prodibant, ut portae ipsae, unde emittebantur, hodie clausae, & vetera utriusque viae rudera evincunt, hoc ipsum loco pagi, vel vici pro suo quaque termino habuit apud Plinium, verbis mox recensendis^a.

XXII. In Salaria non dubito quin suus pagus extiterit, sed frustra me illum conquisivisse fateor, quia forsitan, ut Lucanus^b de Illo deplorat

. . . tota teguntur

Pergama dumetis, etiam periere ruinae.

Campus Martius cum minori, totus & integer ad Flaminiam, & Triumphalem expansus, nostrae ibi extramuranae Romae ambitum claudebat.

XXIII. De Urbis strictae sumptae magnitudine primum; mox de impercepto adhuc mensurae genere, a Foro ad singulas Portas; demum de obscuriori adhuc, ad extrema tectorum, haec Plinius^c. *Moenia ejus collegere ambitu Imperatoribus Censoribusque Vespasianus, anno conditae DCCCXXVI pass. XIII. M. CC. Completa montes VII, ipsa dividitur in Regiones quatuordecim, compita Larium CLXV. Ejusdem spatium mensura currente a milliario, in capite Romani Fori statuto, ad singulas Portas . . . efficit passuum per directum XXX. M. DCCCLXV. Ad extrema vero tectorum cum castris Praetoriis ab eodem milliario per vicus omnium viarum, mensura colligit paullo amplius septuaginta millia passuum.*

Missis itaque pro nunc duobus primis mensurae generibus, tertium hoc *A Milliario Aureo ad extrema*

X

ma

^a Infra num. XXIII.

^b M. Annaei Lucani Civilis Belli Lib. IX, ver. 968, pag. 476. Amstelædami 1669, in 5.

^c C. Plinii Naturalis Historiae Lib. III, Cap. V, Sect. IX, pag. 331, ver. 7. Tom. I in usum Delphin. Parisiis 1685, in 4.

DISSERTATIO
TERTIA

In Tiburtina, & Nomentana loco pagi Castrum Praetorium; in Salaria nullum vestigium; in Flaminia vero, & Triumphali Martius uterque Campus.

Urbis dimensiones ex Plinio.

Dimensio a Milliario Aureo ad extrema tecto-

DISSERTATIO
TERTIA

*Forum, &
Castra Prae-
toria.*

ma tectorum, & Castra Praetoria, per vicos omnium viarum, egregie nostro systemati respondet, ut ex subjecta synopsi, ruditer, & ad simplicem rei captum instituta, deprehendere poteris.

A Milliario Aureo per viam Ostiensem, circuito vico Alexandri, & rursus per eandem ad Forum passus 7500

A Milliario Aureo per viam Ardeatinam, circuito vico, & rursus per eandem ad Forum passus 7500

A Milliario Aureo per viam Appiam, circuito pago Camoenarum, & rursus per eandem ad Forum passus 7500

A Milliario Aureo per viam Latinam, circuito pago forsan Lemonio, & rursus per eandem ad Forum passus 11000

A Milliario Aureo per viam Labicanam, circuito pago, & rursus per eandem ad Forum passus 7000

A Milliario Aureo per viam Praenestinam, circuito pago, & rursus per eandem ad Forum passus 8000

A Milliario Aureo per viam Tiburtinam, circuito Castro Praetorio, & rursus per eandem ad Forum passus 3000

A Milliario Aureo per viam Nomentanam, circuito Castro Praetorio, & rursus per eandem ad Forum passus 3000

A Milliario Aureo per viam Salariam, circuito pago incertae positionis, rursusque per eandem ad Forum passus 7000

A Milliario Aureo per viam Flaminiam, circuito

cuito Martio Campo, & rursus per eandem ad
Forum passus

6000

A Milliario Aureo per viam Triumphalem,
circuito Campo Minori, & rursus per eandem
ad Forum passus

3000

70500

DISSER-
TATIO
TERTIA

XXIV. Vicos illos extimos, numero 8, & 10 *Tab. I*,
ad Latinam, & Appiam, consulto in expendendis Plin-
nii verbis omisimus; quia nempe credimus, eos post
Plinii aetatem auctos fuisse, & aliorum; qui fere in
orbem dispositi sunt, seriem interrupisse. Rudioris
siquidem saeculi opus redolent, tam aquaeductus,
quos in utriusque vici usum extructos videmus, quam
praecipuum hujus ad Latinam Praetorium, in quo
primum retractionem murorum, directo scilicet late-
re interno, exteriori vero sensim resupino, quam ho-
die *A scarpa* vocant, inter antiqua monumenta obser-
vavi; quamvis vetustioris inventi fuisse non ignorem
istam, quam Vitruvius^a vocat *Structurae proclinationem*.
Certum tamen est, eos pagos tempore Procopii jam
extitisse. Tantam enim, tamque splendidam
aedificiorum molem post derelictam Romanam rem,
& Imperii sedem ad Orientem translatam, quisnam
excitasset? Et influxus posteriorum duorum aquae-
ductuum excepisse, ut hinc; quatenus etiam non ul-
tra processerint; eos Romam intrasse concludamus.
Haec ad Plinium, insolentia certe, & quae aliquibus
audacia videbuntur; sed quae propius fortasse ad ejus
sententiam accedunt; ac nemini animadversam, cer-
tissimam quamvis, ex loco ipso comprobationem se-
cum afferunt.

X 2

Dio-

^a M. Vitruvii Pollionis *De Architectura Lib. vi, Cap. xi, pag. 248.* Lug-
duni 1552, in 4.

*Duo pagin
fundo Ser-
reballi post
Plinii tem-
pora extru-
cti.*

DISSE-
RATIO
TERTIA

De Urbis
amplitudi-
ne Diony-
sij, & Plinii
testimoniū
qua ratione
intelligen-
da. Nardi-
nus falli-
tur.

XXV. Dionysii autem verba, ita continentium ho-
rum aedificorum ambitum circumscribunt. *Sed omnia
suburbia, quae longe lateque patent, penitus immunita
& hostium incursionibus obnoxia sunt, ita ut illi facil-
lime in suam potestatem ea redigere possint. Et si quis
haec aspiciens Romae amplitudinem inde velit colligere,
procul dubio falletur, neque certum ullum signum habe-
bit, quo dignoscat quousque Urbs progrediatur, & ubi
Urbs esse desinat; adeo cum Urbanis aedificiis ipsa su-
burbia nexu quodam perpetuo cohaerent, & hominibus
haec spectantibus urbis in infinitam longitudinem porre-
ctae speciem & opinionem praebeant^a. Haec inquam,
Dionysii verba hyperbolice, procul dubio, prolata,
ut & alia Plinii^b, *Expatiantia tecta multas addidere
Urbes*, vix posse ultra nostros designatos fines proten-
di arguet, quicumque terminum Ambarvalium Sacro-
rum, & ipsius Agri Romani, intra v, vel vi lapidem
cum Strabone^c ad locum *Festi*, recognoscere cogi-
tur. Extra nostram vero, quam *Romae* dedimus, ex-
tensionem, Nardinus^d ipsam quodammodo *Urbanam*
porrigere videtur, qui locis primae Regionis, a Ru-
fo, & Victore descriptis, & eorum ambitu pedum XIII
M. non immutato, aedem Fortunae Muliebris, quae pe-
des XX M. per rectum; IV nempe milliaria ab Urbe via
Latina distabat, & Fossas Cluiliās ad V lapidem via
Appia, *Quarum, cum re, nomen quoque Livii tem-
pore, ita enim ille^e, Vetustate abolevit, comprehen-
dere**

^a Dionysii Halicarnassensis Anti-
quitatum Romanarum *Lib. IV, pag.*
210, ver. 8. Tom. 1. Oxoniae 1704,
in fol.

^b Ubi supra *pag. 332, ver. 11.*

^c Strabonis Rerum Geographica-
rum *Lib. V, pag. 351, lit. C. Tom. 1.*
Amstelædami 1707, in fol.

^d Roma Antica di Paniano Nardi-
ni *Lib. 111, Cap. 1, pag. 74. Roma*
1704, in 4.

^e T. Livii *Lib. 1, Cap. XXIII T.*
Hostilii bellum cum Albanis Tom. 1,
pag. 57, ver. 22, in usum Delphini.
Parisiis 1679, in 4.

dere voluit, ut Panvinii^a libertatem, non quidem ita effraenatam, negligenter imitaretur.

En itaque, ut unde digressa fuit oratio redeat, spatium extra Urbem, intra quod nonnulli ex aquaeductibus per Procopium enumeratis, suas aquas deferrebant, quod Romae nomine appellare, a Latina proprietate, & ab ipso Juris-Consultorum rigore non est alienum. Addamus pro coronide, Frontinum quoque, Romam, ut nos, extra urbem agnovisse. Nam quamvis Aquas, *Quae in urbem Romam influunt*^b, se enarraturum praemittat; Alstetina tamen inter has comprehendit, quam *Tutam extra Urbem* consumi, aperte infra profitetur^c; in Transiberina tamen regione^d, & non in Campo Martio, ut Ligorius audacissimus ille stipes in Paradoxis intellexit, ibi, „ Alstetina aqua, quae ex lacu Alstetino promanat, ac juxta viam Claudiam ducitur, „ lacum in Campo Martio, teste Frontino, efformabat. „ Illum Annotationibus Celsi Cittadini^f, ita corrigo „ Iste, quos nunquam scriptores legemat, ut qui literas latinas ne a limine quidem salutaverit, ad illius ingenium ut loquantur, persum.

DISSERTATIO
TERTIA

Frontinus
Roma extra
Urbem
agnovit. Li-
gorius car-
pitur.

a Onuphrii Panvinii Descriptio Urbis Romae *colum.* 284. In Thesuro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* 111. Traject. ad Rhen. &c. 1696, in fol.

b *Artic.* 111, pag. 4, ver. 9. Edit. citat.

c *Art.* LXXXV, pag. 154, ver. 11. Edit. citat.

d *Art.* XI, pag. 47, ver. 7. Edit. citat.

e Pirro Ligori Paradoxe. Venezia 1553, in 8. „ In quibus de aqua „ Alstetina pag. 39 haec leguntur. „ L'Alstetino fonte pigliandosi dal lago Alstetino per la via Claudia, fa-

ceva fontana nel Campo Marzo come ne dimostra Frontino.

f Floravantes Martinellus in sua Roma ex Ethnica sacra, Romae impressa 1653, in 8, aliqua ex MSC. Celsi Cittadini adnotata, & quidem pag. 424, inter quae pag. 429, haec leguntur „ Costui fa dire a suo mo- „ do gli Autori, li quali non aveva „ mai letto, che non intendeva il „ latino. Frontino non parla ivi di „ Campo Marzo, ma dice che l'Al- „ stetina faceva capo nella Nauma- „ chia, intendendo di quella di Ce- „ sare, che era a s. Cosmato, e non „ di quella che era sotto il Pincio.

DISSER-
TATIO
TERTIA

„ summam injuriam compellit . Frontinus profecto
„ de Campo Martio non cogitabat , ac tantum affir-
„ mat , Alsietinam in Naumachiam se exonerare ;
„ atque eam Naumachiam intelligebat , quae erat
„ ad s. Cosmatem , non vero quae Pincio monti
„ suberat . „

Victoris ,
et Notitiae
aquae in
xiv Proco-
pii ductus
immitun-
tur . Hercu-
lanea ductu
Anienis No-
vae ageba-
tur . Ligo-
rius irride-
tur .

XXVI. Superest modo, Victoris, ac Notitiae aquas omnes, ut nos praestatu-
ros promissimus, in istos xiv Procopii aquaeductus absorbendas immittere. Et qui-
dem quatuor prioribus Appiae, Marciae, Virgini, ac Claudiae, suis cuique ductus assignatus est.

Quinta Herculanea in Anienis Novae ductum reci-
piebatur ex Frontino^a. *Jungitur ei, Anieni Novae, Rivus Herculaneus, oriens eadem via ad milliarium xxxviii e regione fontium Claudiae trans flumen viam-
que, natura purissimus, sed mixtus gratiam sui splendoris amittit.* Et proinde forsan a Victore loco Anienis Novae, quae ibi deficit, post Claudiam recensita fuit. Hercu-
laneus etiam Rivus is dicebatur in Urbe, per quem pars aquae Marciae post hortos Pallantianos dejicie-
bat se per Caelium, ut ait Frontinus^b, non tamen ab adjuncto sibi Herculaneo illo Rivo in Tiburtinis (qui enim id fieri poterat?) nomine sumpto, ut P. Do-
nato^c excidit. Quapropter, propius, nec ex fonte petito nomine, ita in Urbe ramus hic Marciae vocari potuit. Si vero inter haec spinosiora, animum sua-
vitate Ligorii hilarare libet, audi ipsum^d, ita magi-
stran-

^a Art. xv, pag. 57, ver. 3. Edit. citat.

^b Art. xix, pag. 69, ver. 1, & seq. Edit. cit.

^c Alexandri Donati Roma Vetus ac Recens Lib. 111, Cap. xviii, pag. 408. Romae 1665, in 4.

^d Ex Pyrihi Ligorii MSC. Colle-

aneis de Aquaeductibus haec sunt deprompta. Ibi enim scribitur. *Aqua Herculanea.* „ Fu polla nell'Acque- „ dotto dell'acqua Vergine, da „ Claudio Imperatore, e fu cagione „ che l'acqua Vergine perdette la „ sua nobiltà, come fa una vergine „ coirrotta dal maschio: laonde co-

strantem,, Virginis ductu aqua Herculanea agebat-
tur, atque in eum a Claudio Imperatore fuit im-
missa; ex eoque factum, ut Virginis pretium, ac
decus sit imminutum non aliter, ac illius virgi-
nis, quae virum sit passa. Itaque, Plinio^a teste,
ut aquae Virgini sua restitueretur integritas, ora-
culi jussu ab eo, veluti vir, rivus Herculaneus se-
motus est.,, Ride nunc (si mala bilis non praeval-
let, ut mecum adversus hunc nugatorem quandoque
fieri sentio) temerariam hominis fiduciam, & adver-
sus reprehensores securitatem.

XXVII. Sexta Tepula, & septima Darnata, du-
ctus proprios, & cognomines habebant. Octava Tra-
jana, ut in Prima Dissertatione^b probavimus, a Sa-
batino agro ad summum Janiculum, & Transiberi-
nam Regionem deducta fuit. Falsus est igitur Ful-
vius^c, qui vult, eam occasione restitutionis aquae-
ductus, Trajanam vocatam fuisse, & de illa nummum
cum fonte, quem expendimus^d intelligi. Nec enim
repugnat huic nostrae sententiae, mentio aquae Tra-
janae in tubo plumbeo ad Aventinum versus portam
D. Pauli reperto, & ita inscripto.

*Tepula,
Damnata,
Trajana,
suos habens
ductus. Ful-
vius rejici-
tur.*

AQVA. TRAJANA. Q. ANICIVS. Q. V. ANTONIAN.

CVR. THERMARVM. VARIANARVM^e

Quia longe facilius, ac probabilius videtur, aquam
e proximo Janiculo in Aventinum per pontem Aemi-
lium

,, me dice Plinio, super oracolo toli-
,, to il rivo maschio dall'acqua Ver-
,, gine, per ritornarla alla sua pu-
,, rità.

^a C. Plinii Naturalis Historiae Lib.
xxx1, Cap. 111, Sect. xxv, pag. 792,
vers. 7, Tom. 1v, in usum Delphini.
Paris1s 1685, in 4.

^b Prima Dissertatio numer. xvii,
pag. 39, & 41, & seq. num. xx, pag. 45.

^c Andreae Fulvii Sabini De Urbis
Antiquitatibus Lib. 111, pag. 185.
Romae 1545, in 8.

^d Dissertatione Prima numer. xx,
pag. 45.

^e Jani Gruteri Corpus Inscriptio-
num Part. 1, Tom. 1, Class. Oseium,
& Locorum Publicorum, pag. clxxxii,
num. 7. Amstelædami 1707, in fol.

lium transivisse, & ab-ulteriore in citeriorem ripam, communicata ductuum utilitate, per fistulas devenisse; ut e contra, e Roma trans Tiberim aquae perducebantur, teste Frontino^a, solitae, ut cum Statio^b loquar,

. . . *audaci transcurrere flumina plumbo;*

potius quam absque alicujus veteris scriptoris auctoritate, Marciam Aventino per Trajanum restitutam somniare. Frontini^c etenim verba illa, *Quibus, colibus, nunc plures aquae, & in primis Marcia reddita, amplo opere a Caelio in Aventinum usque perducitur*, ab hisce aliis immediate sequentibus declarantur, *Sentit hanc curam Imperatoris piissimi Nervae Principis sui Regina & domina Orbis in dies*, quibus Nerva pater, & non Trajanus, perductionis auctor designatur. Nec praeterea possunt ad Trajanum referri, quia is tempore quo Frontinus scripsit, hoc est, *Inter initia suae administrationis*, ut in Prooemio^d, sive *Nerva Imperatore*, cui opus nuncupat, *III & Virginio Rufo III. Consulibus*^e, nondum plene Imperium adeptus erat; tantum abest ut aquam deduxerit, & nummum v sui consulatu insignitum in memoriam facti percusserit, ut alibi^f reprehendimus. Quod etiam si verum foret, hoc factum nummo cum fonte signari non meruisset; nec propterea nomen *Marciae* a tubulo abolendum erat, ut *Trajanae* substitueretur; cum praecipue ad aquas distinguendas earundem nomina

^a *Artic. XI, pag. 48, ver. 4. Artic. XX, pag. 74, & seq. ver. 4. Edit. citat.*

^b C. Papinii Statii Sylvarum *Lib. 3, Syl. 111, ver. 67, pag. 63, in usum Delphini Tom. 1. Lutetiae Parisiorum 1685, in 4.*

^c *Art. LXXXVII, pag. 156, ver. 7,*

& Art. LXXXVIII, pag. 156, ver. 13. Edit. citat.

^d *Art. 11, pag. 4, ver. 5. Edit. citat.*

^e *Art. CII, pag. 187, ver. 1. Edit. citat.*

^f *Dissertatio Prima num. XX, pag. 45 & num. XXI, pag. 46.*

mina in fistulis adnotari solitum esset, ut videmus AQV. MAR. itemque ANIO. VET. in aliis tubulis per Gruterum^a subjectis contineri.

Aqua haec Trajana, ut cursim supra^b ex Procopio tetigi, moletrinis olim in clivo Janiculi addicta legitur, ad quod munus longo tandem postliminio reversam videmus, adeo *Nihil sub sole novum, nec valet quisquam dicere, ecce hoc recens est*, ut Sacrae habent Paginae^c. Ita enim de hoc Procopius^d τοῦτου δὲ ἀντικρὺ τοῦ χώρου, ἐκτὸς τοῦ Τιβερίδ^e, λόφον τινα' μέγαν ξυμβαίνει εἶναι, ἐνθα δὴ οἱ τὴ πόλεως μύλωνες ἐκ παλαιοῦ πάντες πεποιήνται. ἅτε ὕδατος ἐνταῦθα πολλοῦ δὲ μὴ τοῦ ὀχέτ^e ἀγνοῦμένου ἐς τὴν τοῦ λόφου ὑπερβολήν. ἐς τὸ κατάντες δὲ ξὺν ῥύμῃ μεγάλῃ ἐσθένδε ἰόντ^e. *E regione, trans Tiberim, magnus collis eminent, ibique omnes Urbis moletrinae jam inde olim extructae sunt: quippe magna aquae vis per alveum struētilem ad collis verticem deducit, inde vehementi cum impetu in declive labitur.* Usū itaque vetustissimum hujus Trajanae aquae resumptum mirari, & culpāre, ut ab aliquibus fieri audimus, desinant tandem; nam mihi potius in votis semper fuit, Tiberim ab isto impedimento vacuum cernere. Quae enim Belisarius, necessitate dictante, incisus videlicet per Gothos in Urbis obsidione aquaeductibus, adinvenit, ut Procopius^e subdit, cur ea cessante, maxima cum deformitate ob occupatum alveum, nec minori incommodo, ex interrupto inter supernatē, & infernatē rivum commercio, per damna, atque pericula perdurare patiamur? Etenim, non solum,

*Trajana
aqua mole-
trinis resli-
tuta; in-
commoda,
quae ex iis
in alveo flu-
minis; ea-
rumque for-
ma a Beli-
sario exco-
gitata.*

Y

pri-

^a Ubi supra num. 8, & 9.

^b Dissertatio Tertia num. 1, pag. 129.

^c Biblia Sacra *Lit.* Ecclesiastes Cap. 1, ver. 10, Tom. 1, pag. 461. Parisiis 1706, in fol.

^d Procopii Caesariensis De Bello Gothico *Lib.* 1, Cap. xix, pag. 352, *lit.* B. Tom. 1. Parisiis 1662, in fol.

^e Procopius ubi supra.

privatis jacturis instruimur, impendia fluviatilium ejusmodi molarum, utilitatem vincere; nam iis semel absumptis, vel in praeceps, ut non raro accidit, excrecente flumine raptis, aliae non sufficiuntur; sed publica hinc inundationum Urbis damna plurimum augeri (alias etenim causas concurrere abnuo) ex geometricis demonstrationibus patet. Retardato enim aquae cursu per ingentes illas, quibus ripae alligantur, moles, (Pilas Staffilarias Holstenius^a in peculiari sub hoc titulo Dissertatione vocat) sequitur aquae mensuram augeri, quae e contra sublatis impedimentis majorem velocitatem acquireret, unde elevatio cessaret, ut concludit P. Castellius^b. Illud pejus in hisce moletrinis accidit, quod in occupandis Tiberis ripis, novo invento, & non ex Belisarii imitatione peccatum fuit. Non enim Belisarius pilis staffilariis ripam impediit, sed prorsus innoxio molimine, ut verbis Procopii^c describam, *Pro ponte (sub Janiculo), quem moenibus commissum dicebam modo, aptatis funibus, & ab utraque fluminis ripa validissime tentis, binos lembos colligavit, bipedali inter utrumque relicto spatio, qua majori impetu & pontis fornice aqua decurrebat. Tum duabus molis utrique lembo impositis, in medio machinam, qua molarum volvi solent, suspendit. Alios continenter lenunculos ad eorum rationem, qui pone erant, connexuit, ac machinas eodem modo immisit: quae omnes ordine, profluentis aquae vi, circumactae, appositae sibi molas cie-*
bant, & quantum Urbi opus erat molebant.

No-

^a Lucae Holstenii Dissertatio de Pila Staffilari. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto Tom. IV, colum. 1503. Traject. ad Rhen. &c. 1697, in fol.

^b D. Benedetto. Castelli Monacho Casinense Della Misura dell'Acque Correnti Corollario XVI, Appendice IX, pag. 36. Roma 1628, in 4.

^c Procopius ubi supra pag. 360. lit. C.

XXVIII. Nonam Anniam, sive, ut habet novus Victor, Amniam, ab Ania sive Anienis, quae ab ipso amne petebatur, dici potuisse cum Pancirollo^a assentimur; ne alias aquaeductum extantem Victorem omis-
sisse, & alium incertum per errorem reposuisse dica-
mus. Modo, ingeniosae huic Pancirolli solutioni,
laudem ex deterrimae, ac monstrosae interpretatio-
nis comparatione conciliemus, „ Aqua Annia ex
„ Trajana promanabat, eaque per diversa Urbana
„ loca, Antonino Pio, & Marco Aurelio imperatori-
„ bus, fuit a Lucio Annio Vero censore erogata „,
Ligorium^b hunc esse jam sine me agnovisti. Quis enim
alius paucissimis verbis tot ineptias concludere sciret?

XXIX. Decima Alsia, sive Alstetina, quae & Au-
gusta, est ipsa Alstetina, cui Frontinus^c quoque Au-
gustae nomen tribuit, *Quae ratio moverit Augustum,*
pervidentissimum principem, producendi Alstetinam
Aquam, quae vocatur Augusta, non satis perspicio, nul-
lius gratiae, immo & parum salubrem.

Hoc etiam Augustae nomen ad alium fontem per-
tinebat, quo Augustus, ut in ejus Breviario, in lapi-
de Ancyrano apud Gruterum^d. AQVAM. QVAE.
MARCIA. APPELLATVR. DVPLICAVI. FON-
TE. NOVO. IN. RIVVM. EJVS. IMMISSO, qui
postea modo in Marciam, modo in Claudiam deriva-

Y 2

batur,

DISSER-
TATIO
TERTIA

*Annia ea-
dem cum A-
nienis. Pan-
cirollus com-
mendatus,
& Ligorius
exhibitus.*

*Alsia est
ipsa Alste-
tina, quae
& Augusta.
Nardinus,
& Angelo-
nius dece-
pi.*

^a G. Pancirolli Descriptio Urbis
Romae, in Epilogo Rerum Insi-
gnium, colum. 352, lin. D. In The-
sauro Antiquitatum Romanarum a
Joanne Georgio Graevio congesto,
Tom. III. Traject. ad Rhen. &c.
1696, in fol.

^b Haec quoque adhuc jacent in Pyr-
rhi Ligorii MSC. collectaneis jam
commemoratis, in quibus ita legitur.

„ L'acqua Annia fu dedotta dall'ac-

„ qua Trajana in diversi luoghi di
„ Roma da Lucio Annio Vero Cen-
„ sore, nell' imperio d'Antonino
„ Pio, e di Marco Aurelio.

^c Art. IV, pag. 13, ver. 1; Art. XI,
pag. 47, ver. 7. Edit. cit.

^d Jani Gruteri Corpus Inscriptio-
num Part. I, Tom. I, Claf. Caesa-
rum, Imperatorumque, pag. CCXXXII,
Tab. IV, Series 1. Amstelædamii
1707, in fol.

batur, ut ex Frontino ^a in nostra secunda Dissertatione observavimus ^b. Imo, & aquae Virgini ab Agrippa tributum fuisse, Dio scribit ^c. *Aquam, quae Virgo vocabatur, propriis sumptibus Agrippa in Urbem adduxit, Augustamque nominavit*. Quod tamen non ita certum est, quin tutius asseri possit, Dionem alterum pro altero, Virginem scilicet pro Appia, quae in eodemmet agro Lucullano oriebatur accepisse, dum Virginem in nomen Augustae transisse, primus, solusque dixit. Neque enim id tacuisset Frontinus, qui potius causam deceptionis Dionis indicat; ait enim, aquae, quae Augusta vocata fuit, ramum in supplementum Appiae adhibitum ^d, quamvis sub aliqua lacuna, quae ex iis quae subdit ^e declaratur. Unde ne a Frontino, tempore proximiori, & ratione sui muneris diligentiori, ac fideliori scriptore discedamus, Augustae nomen ad ramum Appiae relegemus, qui *Via Praenestina ad miliarium vi, Diverticulo sinistrorsus ...*, ita Frontinus ^f, *accipit fontem, cujus Ductus usque ad Gemellas efficit rivo subterraneo passus vi millia ccclxxx*. Huic ramo Augustae, cognomen *Alfietinae* perperam additum reperiri, ex glossemate, quod in Frontini contextum irrepsit, bene observat Nardinus ^g. Sed non aeque feliciter Frontinum corrigit, ubi *Intra Spem Veterem*, hoc est apud portam Majorem, aquam Appiam pervenire potuisse negat ^h. Nam si ea ratione mo-

vetur

^a Art. XII, pag. 48, ver. II. & Art. XIV, pag. 53, ver. 5. Edit. cit.

^b Dissertatio Secunda num. VI, pagin. 73, & seq.

^c Cassii Dionis Coccejani Historiae Romanae Lib. LIV, Caesar Augustus, num. 11, pag. 742. ver. I. Tom. I. Hamburgi 1750, in fol.

^d Art. V, pag. 20, ver. I. Edit. cit.

^e Art. LXV, pag. 115, ver. 5. Edit. citat.

^f Art. V, pag. 21, ver. 2. Edit. cit.
^g Roma Antica di Famiano Nardini Lib. VII, Cap. IV, pag. 512. Roma 1704, in fol.

^h Nardinus ibi non in ea versatur sententia, ut arbitretur aquam Appiam nequivisse ad portam, quae Major

vetur (nullam enim affert) quasi illuc usque Appia ascendere non valuerit; inutilis ea est, quia Frontinus locum qua pertransibat ductus, non ejus altitudinem definit; & dum illum ubique, praeter quam ad portam Capenam, subterraneum fuisse dixit, nihil absurdi est, eundem, modo sub collibus profundius, modo sub planitie, levius depressum considerare.

Hoc idem Augustae nomen etiam ad Marciam abusive traxit Angelonius ^a, „ Quum enim „ Agrippa „ suo aere Marciam aquam jam deperditam in Urbem perduxisset; quae sane melior, & purior ex „ omnibus, quae hoc tempore in ea sunt, Augustam „ ex Augusti nomine dixit. „ Sed ex auctoribus nobis, imo & sibi ipsi ignotis, nisi deceptum fuisse dicamus in acceptione Marciae, pro Virgine, quam; Dionem ^b sequutus, Augustam vocasse potuit. Quamquam neque haec fultura ejus sententiam satis firmat, quia Agrippa, ex Frontino ^c, *Virginem . . . collectam Romam perduxit, non vero iterum adduxit*, ut Angelonii verba sonant. .

XXX. Undecima Caerulea, est pars Claudiae, quae *Ex duobus fontibus amplissimis & speciosis, Caerulo . . . & Curtio*, ut ait Frontinus ^d concipiebarur. Duodecima Julia, proprio aquaeductui nomen dedit ex Frontino,

DISSERTATIO
TERTIA

Caerulea est pars Claudiae. Julia ductui suo nomen fecit. Ligerius deceptus.

jor appellatur, conscendere; sed tantum docet ex imperitia artificiorum ita per dimissiora loca fuisse perductam, ut omnium aquarum esset humillima; quinimo, quum id ferrent fontes, antiquitati irascitur, quo in Exquilias, quae nulla aquarum copia irrigabantur, non perduxerit.

^a Francesco Ange'oni Historia Augusta. Ottavio Augusto, pag. 11. num. 9. „ Cujus haec sunt ipsa ver-

„ ba „ Nè minore fu l'opera, che fra le molte, e ben grandi, fece Agrippa, riconducendo a propria spece entro Roma l'acqua Marzia già perduta, e la migliore, e la più purgata, che di presente vi sia, e chiamata Augusta. Roma 1641, in fol.

^b Ubi supra.

^c Art. x, pag. 45, ver. 1. Edit. cit.

^d Art. xiv, pag. 52. ver. 9. Edit. citat.

tino^a, postea insignita titulo *Venocis* a Ligorio^b, qui ab homine aquam repiciente, ad aquam, nec quidem eandem, cognomentum transtulit. *C. enim Plautio ... ob inquisitas aquae Appiae venas Venocis cognomen datum est*, ut habet Frontinus^c. Cumque alioqui, proprie loquendo, venox, *Venae indagatorem* sonet, tale nomen aquae ipsi, quae indagatur, & perquiritur attribueretur, vere Ligorianum esse videtur.

*Argentianae arcubus, qui Algidum spectant ferebatur. De Algido, Tusculano, Albano, ac Labicano agro differitur. Kircherius, et Gronovius cul-
pantur.*

XXXI. Decimotertio Argentianae nomen congrue re poterit ductui illi ad viam Tusculanam, quod Algidum rectissime respicit, ut nostra charta ostendit *Tab. I.* nulli certe alii aquae, ni nostra arrideat conjectura, aequae bene applicandum. Algidum enim montem, illum fuisse dicimus, qui post Tusculum ad laevam Latinae viae non uno vertice protenditur, Praeneste, & Orientem aestivum versus, cui hodie s. Sylvestri coenobium, & *Rocca Priora* insident. Dividebat enim tam Algidum, quam Tusculum, quod in eodem dorso erat, ab Albano monte vallis illa intermedia, in qua Castrum Molariae rudera visuntur. Nam Latina via, cujus pluries vestigia recognovi, ad latera Tusculani, & Algidi montis, & vallis jam dictae a laeva imminens ducebatur, ut ex sequenti Strabonis^d loco a Cluverio^e inter tot, hujus, & aliorum auctorum dicta quae cumulat, non animadverso, innotescit, *Εὐδοτέρῳ δὲ τῆς κατ' αὐτὰς ὀρεινῆς, ἄλλη ῥᾷχis ἐστὶ, μεταξὺ αὐλῶνα καταλείπουσα τὴν κατὰ Ἀλγίδον ὑψηλὴν μέχρι τῆς Ἀλβανῆς ὄρεος ἐπὶ ταύτης δὴ τὸ Τούσκλον ἴδρυται.*

Intra

^a *Art. ix, pag. 39. ver. 4. Edit. citat.*

^b In MSC. collectaneis de Aqueductibus.

^c *Art. v, pag. 14, ver. 6. Edit. cit.*

^d Strabonis *Rerum Geographica-*

tum Lib. v, pag. 265, lit. B. Tom. I. Amstelædami 1607, in fol.

^e Philippi Cluverii *Italiae Antiquae Lib. II, Cap. 11, pag. 941, Tom. II. Lugduni Batavorum 1624, in fol.*

Intra montana ad quae eae, Tibur scilicet, & Praeneste, sunt conditae, aliud porrigitur montanum, & sublimè dorsum, convallem relinquens inter Algidum & Albanum montem. Eo in dorso Tusculum collocatum est. Id etiam optime comprobatur ex descripto per Livium^a Hannibalis itinere. Hannibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem, Ferentinatēque, & Anagninum agrum in Labicanum venit; inde Algidum Tusculum petiit. Nam a Labicano agro (hoc est, cum Holstenio^b, juxta Columnam oppidum) si per Algidum Tusculum petiit; en Algidum, uti & Tusculum, & Labicum cum toto suo agro, ad idem viae Latinae laevum latus, ut praetendimus. Quibus enim ad dextram viae Latinae, valle illa intermedia, in eodem cum monte Albano, hodie Cavo nuncupato, continuatoque vertice Algidum esse dicitur; ut P. Kircherius^c, iis iter hoc Hannibalis non rectum, ut properantis, sed in orbem, uti otio abundantis concipitur. Verum optimus P. Kircherius alium errorem in hujus excusationem fortasse adducet, nempe situm Labici ad oppidum Valmontonis, ut paullo postea se ostensurum promittit, a quo transitus sub suo Algidum ad Tusculum dabatur. Quo tamen assumpto uti non potest, quia infra^d, promissi immemor, in via Praenestina atque in loco ubi nunc oppidum Zagarolo, urgentibus rationibus Labicum manere imperat. Quo etiam admisso, & Labico a dextra suae viae Labicanae ad dextram Praenestinae trans-

^a T. Livii *Lib. xxvi, Cap. ix.* Hannibal moenia Urbis contemplatur, pag. 325, ver. 19, in usum Delphini Tom. II. Parisiis 1679, in 4.

^b Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Philippi Cluverii Annotationes pag. 124. Romae 1666, in 8.

^c Athanasii Kircheri *Vetus & Novum Latium Lib. II, Part. I, Cap. 111, pag. 37, & Part. II, Cap. iv, pag. 71, Amstelædami 1671, in fol.*

^d Ubi supra *Part. IV, Cap. II, pag. 120. Edit. cit.*

translato, adhuc iter Hannibalis ad sinistram Latinae per Algidum fuerit; unde Algidi dorsum cum Tusculano non vero cum Albano monte continuari recte ex Strabone^a percepimus. Utque aliquid de vero Labici situ, ultra Holstenii^b auctoritatem, illud ad oppidum Columnnam reponentis, degustemus; afferam hic e meis ad opus quod meditor de agro Suburbano adversariis, exemplar sequentis lapidis ibi nuper reperti; & in muro vineae de Lazarinis hodie infixi; ex quo, nedum ipse veteris oppidi situs patet; sed insuper, cur eadem milliariorum xv distantia, quam Strabo^c Labico attribuit, Antoninus in Itinerario^d, & Tabula Peutingeriana^e AD QVINTANAS adnotent, manifestum sit. Iidem enim

D . M
PARTHENIO . ARCARIO
REI . PVBLICAE
LAVICANORVM
QVINTANENSIVM^f

ex hoc perquam insigni in marmore, LAVICANI, ac QVINTANENSES, ut illis tandem P. Athanasius Kircherius^g sedem certam, & mansuram statuatur.

Quid

^a Ex nupero testimonio prolato.

^b Ubi supra.

^c Strabonis Rerum Geographicarum Lib. v, Italia, pag. 362, lit. B. Tom. 1. Amstelædami 1707, in fol.

^d Antonini Augusti Itinerarium, Lavicana, pag. 304. Curante Petro Wesselingio. Amstelædami 1735, in 4.

^e Peutingeriana Tabula Itineraria, Segmentum v. Cura Francisci Christophori de Scheyb. Vindobonae 1757, in fol.

^f Hanc eandem inscriptionem ede-

bat quoque Fabrettus Cap. vii suarum Inscriptionum Antiquarum pag. 540, colum. 2, num. 385. Romae 1699, in fol. Eodem vero in Capite, pag. 499, colum. 1, numer. 31, aliam posuerat inscriptionem, quae de agris Quintanensibus erat. Ea vero est ejusmodi

Ex prediis Quintanensib

Agathyrsus Aug Lib

^g Athanasii Kircheri Verus, & Novum Latium, Lib. 11, Part. 10, Cap. 11, pag. 110, colum. 1. Amstelædami 1671, in fol.

Quid tandem agemus de Gronovio^a, qui locum praecallatum Livii, integrum quidem, & rectum, se emendare jactans, mire haec omnia agit, ut deinde pro *Algido*, *Pedum*, nedum Livio^b, sed Silio^c contradicente, nullaue similitudine reponat? O quam foecundam dicteriorum, & scommatum segetem colligeret hinc tot probris dilaceratus Marcus ille Meibomius, unde suum antagonistam^d vicissim impeteret, & *Pedo* isti tam inopportuno oppederet! Nos equidem talibus parcentes, te, aliosque succincte monebimus, in tribus gravissimis Gronovium falli. Primo in stricta ubique acceptione τοῦ *Algidi* pro oppidulo cognomine, ad radices sui montis in via Latina jacente;

Z

quod

a Jacobi Gronovii Epistolae in quibus multa Titi Livii loca geographica emendantur &c. *Epist.* Willelmo Goetio, pag. 28. Amstelædami 1678, in 8. Sex epistolas ad aliquos doctri-
 na praestantes viros scripserat Jacobus Gronovius, quibus geographica quaedam Titi Livii loca emendare studuerat. His literis a Fabretto perlectis, & ea praesertim quae ad Goesium est data, ipsi quae in ea praecipiuntur de oppido *Algido*, & de Tusculano, Labicano, Albanoque agro videbantur a veritate omnino aliena. Quocirca contra illius praeceptionem non multa, sed asperere, & subru-
 Rice Fabrettus hoc in loco agere, & docere coepit. Hinc litterarium dissidium inter Gronovium, & Fabretum exarsit. Gronovius enim aequè inurbane agendo reposuit opusculo, qui inscribitur „Jacobi Gronovii „Responsio ad Cavillationes R-
 „phaelis Fabretti. Lugduni Bat-
 „avorum 1685, in 8. „Quo quidem opusculo quum bilis Fabretto vehementius exarsisset, factum est, ut respondendo scommatibus & distec-
 riis vel multis Gronovium impeteret,

ret, in eamque rem comparaverit libellum, quem inscripsit „Jasithef „ad Grunnovium Apologema, in „ejusque Titivilitia, sive Sannia „de Tito Livio Animadversiones. „Neapoli apud Novellum de Bonis „1686, in 4. „

b T. Livii *Lib. xxvi, Cap. ix* Annibal moenia Urbis contemplatur, pag. 325, ver. 16, Tom. II in usum Delphini. Parisiis 1679, in 4.

c C. Sillii Italici De Bello Punico Secundo *Lib. xii, pag. 410, ver. 534*, ex Christophori Cellarii recensione. Lipsiae 1695, in 12.

d Librum, quem inscripserat de Fabrica Triremium, Amstelædami ediderat Marcus Meibomius. Hic Liber quum ad Constantinum Opellum esset perlatus, ab eoque, ut ipse scribit, suam sententiam amicus per epistolam sciscitaretur, Opellius rescribendo acri stilo Meibomium dilaceravit. Utriusque lucubratio reperitur *colum. 569, & 685* in Thesaurò Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom. xii. Lugd. Batavor. &c. 1699, in fol.*

quod tamen idem Livius, omnibus in locis^a per Gronovium^a allatis, non de ipso oppido Algidi intelligi permittit, sed de monte aut dorso ejusdem, non modicam extensionem habente; itaut haud temere a Silio^b in eadem itineris Hannibalici descriptione pluralitatis nomine vocetur

. . . nec amoena retentant

Algida : 77

Tot enim, poetica praesertim figura loquendi; Silio poetae montes, quot vertices unius licet montis videri potuerunt. Fallitur iterum Gronovius^c, dum insulse quoad alios ex Strabonis^d, ut credit, sed male explicati sententia; perridicule vero quoad nos, quibus magis quam Gronovio domus sua, loca isthaec nota sunt, inter Albanum hinc montem, & Tusculi inde, atque Algidi juga, vallem illam profundam, & per plura passuum millia protensam, aperiri inficiatur; & gigantea machinatione vallem claudit, & continente tractu ab urbe Tusculo ab Albanum montem aggerem stupendum, ut minus, xxv stadiorum, per otium ducit; & tamen ex Strabone ipso non obscure disjunctio utriusque verticis, convalle mediante, colligitur, iis verbis, praedictis proximis, *συνεχῆ δ' ἐστὶ καὶ τὰ τῷ Ἀλβανῷ ὄρει ὑποπιπτοντα*. Huic, Tusculo, continenter adjacent partes ad Albanum montem inclinantes. Fallitur^e demum, dum locum Strabonis, de derivatione viae Latinae, alias^f expensum, *Incipit Latina a via Appia ad sinistram, ab ea prope Romam deflectens, ac super montem Tusculanum trans-*

^a Ubi supra pag. 24, & seq.

^b Ubi supra, ver. 536, & seq.

^c Ubi supra pag. 26.

^d Strabonis Rerum Geographicarum Lib. v, pag. 365, lit. C, Tom. I.

Amstelædami 1707, in fol.

^e Ubi supra pag. 27.

^f Dissertatio Prima numer. XII, pag. 220.

transit inter Tusculum urbem ac montem Albanum^a, ut ad suam thesim accomodet, grammatice, sicque de transcensu verticis Tusculani interpretatur; quod nos πραγματικῇ ἀληθείᾳ, de ea, quam diximus, sublimi ad latera collis Tusculani viae Latinae conscensione exponimus, & loco ipso adjuvante opiniosis hujusmodi ostendemus.

XXXII. Romanis aquaeductibus Ciminiam aquam, quae P. Victoris decimaquarta est, quomodo applicare possimus, ne mente quidem concipere scirem, nisi eandem cum Sabatina conjungendo, ut summo viro Fulvio Ursino placuisse vidi, in margine Aldini codicis anno MDXII^x Venetiis impressi; cujus mihi eruditione, vitaeque genere eximius Abbas Michael Angelus Riccius copiam fecit; ubi *Ciminia*, vel *Sabatina*, proprio chirographo adnotavit. Non quod Ciminum lacum, alium a Sabate non agnoscam, tam apud Strabonem^b, quam apud Silium^c, in locis a Cluverio^d al-
latis; sed quia, vel locorum vicinitas Victorem, & auctorem Notitiae, saeculo non admodum erudito, fefellit; vel saltus Cimini amplitudo, a T. Livio^e summo-
pere magnificata, Sabatium quoque lacum comprehendebat.

Pancirollus^f denominationem deducit a *Cyminia*

Z 2

Syl-

^a Strabonis Rerum Geographicarum Lib. v, pag. 362, lit. A. Tom. 1. Edit. cit.

^b Strabo ubi supra pag. 346, & seq. lit. B.

^c C. Silii Italici De Bello Punico Secundo Lib. vii, pag. 251, ver. 492. Lipsiae 1695, in 12.

^d Philippi Cluverii Italiae Antiquae Lib. 11, Cap. 111, pag. 560, Tom. 1. Lugduni Batavorum 1624, in fol.

^e T. Livii Lib. ix, Cap. xxxvi Ciminia Silva intrata, pag. 776, ver. 20, in usum Delphini Tom. 11. Parisiis 1632, in 4.

^f Guidi Pancirolli Descriptio Urbis Romae in Epilogo Rerum insignium, §. Aquae, colum. 384, numer. 12. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto Tom. 111. Traject. ad Rhén. &c. 1696, in fol.

*Ciminia
eadem cum
Sabatina.
Pancirollus
deceptus.*

DISSER-
TATIO
TERTIA

Sylva prope agrum Tusculanum, de qua Plinius^a. Unde eandem esse potuisse cum Argentiana, in spem crecti fuimus; sed clarissimum virum defectu interpunctionis sui codicis lapsum credimus; quae enim tanquam diversis locis posita Plinius separat, iste divisionis nota sublata, forte conjunxit. Haec namque sunt Plinii verba, Ad aras Mucias in Vejente, & apud Tusculanum, & in silva Ciminia loca sunt, in quibus in terram depacta non extrahuntur.

Sabatina
in Alstetina
nam immista.

XXXIII. Decimamquintam Sabatinam, eam aquam fuisse conjicimus ex Frontino^b, quae ex ipso Sabate lacu derivata, in Alstetinam circa Carejas immittebatur. Textus cum aliquo levi mendo ita se habet. *Alstetinae conceptionis modus nec in Commentariis adscriptus est, nec in re praesenti certus inveniri potuit; cum ex Lacu Alstetino, & deinde circa Carejas ex Sabatino, quantum Aquarii temperaverunt, habet non plus quinaris duobus millibus.*

Aurelia eadem ac Trajana. Septimiana ad Thermas Severianas acta. Nardinus notatus.

XXXIV. Decimasexta Aurelia, eadem ac Trajana dicenda est; quia Trajana ista longo spatio secus viam Aureliam Romam deferebatur, ut jam ostendimus^c. Decimamseptimam Septimianam, a principali aliquo ductu ad novos usus tractam, & denominatam putat Nardinus.

^a C. Plinii Naturalis Historiae Lib. 11, Cap. xcvi, Sect. xcvi 11, pag. 242, ver. 19, in usum Delphini Tom. 1. Parisiis 1685, in 4. At hic Plinius non scribit Ciminiam Silvam esse ad agrum Tusculanum; sed tantum in Ciminia silva loca quaedam esse, in quibus quae in terram sunt depacta non extrahuntur. Cognoscimus vero ex Livii testimonio, nuper prolato, Ciminiam silvam in Etruria esse statuendam, & quidem prope Viterbium. Canit etiam Virgilius Lib. vii, ver. 697. Et Cimini cum

monte Lacus, qui mons, quique lacus postulat contextus, ut sint quem dicimus Monte di Viterbo, & Lago di Ronciglione.

^b Art. lxxi, pag. 128, ver. 3. Edit. cit. Ita quidem ex codice, quo Fabrettus utebatur. At a Poleno hic locus ita emendatur, Cum ex Lacu Alstetino, & deinde circa Carejas ex Sabatino, quantum Aquarii temperaverunt, haec. Alstetina, erogat Quinarias CCCLXXXII.

^c Dissertatione prima numer. xix, pag. 44, & seq.

dinus^a. Sed nos minutam hujusmodi enumerationem secundarum, caducarumque, ut ita dicam, aquarum a Victore excludimus; cum cæterae omnes, vel proprios aquaeductus habuerint, vel proprium naëtae nomen, eorum pars magna fuerint. Vanitatis enim notam merito incurrisset, qui aquae ex propinquo castello deductae, nomen suum relinquere cogitasset.

Thermas Severianas a Septimio Severo nuncupatas, ut Spartianus^b refert, in prima Regione portae Capenae, quae longe extra Urbem, comprehenso Almonae fluviolo, & vico Camoenarum exporrigebatur, Victor^c, & Notitia^d concorditer describunt. Unde conjectare licet, aquam hanc ex nostris, quae ab Appiae dorso versus hanc Regionem ferebatur, Septimianam, quam quaerimus, forsitan dictam. Quod eo probabilius se habet, quo illum tantum ductum sine nomine, & sine auctore ex praemissis comperimus.

XXXV. Decimaoctava Severiana (postquam synonymia Victorem abundare vidimus) alio nomine eandem aquam sive Septimii Severi, sive Severi Alexandri, significare potuit. Decimamnonam Antoninianam aquam Marciae ductui accessisse, ostendit inscriptio quam in Prima Dissertatione attulimus^e, ad arcum, sub quo olim via Collatina indubie transibat, hodie viae recenti Tiburtinae (nam vetus ad meridionale

DISSER
TATIO
TERTIA

Severiana eadem cum aqua Septimii Severi, vel Severi Alexandri. Antoniniana ductui Marciae accessit. Kircherius deceptus.

latus

^a Roma Antica di Pamiano Nardini Lib. viII, Cap. IV, pag. 519. Roma 1704, in 4.

^b Aelii Spartiani, Severus Imperator, pag. 71, li. D. Inter Historiae Augustae Scriptores. Parisius 1620, in fol.

^c P. Victoris de Regionibus Urbis Romae Liber. Prima Regio column. 27, li. C. In Thesaurio Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Grae-

vio congesto, Tom. II. Traject. ad Rhen. &c. 1696, in fol.

^d Descriptio Urbis Romae, incerto Auctore, qui vixit sub Honorio, aut Valentiniano II, Regio I, pag. 128, edita cum Notitia Dignitatum Imperii a Philippo Labbaeo, Parisiis 1651, in 12.

^e Dissertatione Prima num. viII, pag. 17.

latus Castrî Praetorii, ut diximus, protenditur) inservientem.

P. Athanasius Kircherius^a, auctorem hujusce perductionis, & inscriptionis facit M. Aurelium Antoninum Antonini Pii filium; qui etiam Antonini Pii inscriptionem de relictis Claudiae, & Anienis Novae ductibus ad portam Majorem citat^b. Sed cave ab utroque dicto, nam tertia inscriptio ad portam Majorem, quam de Antonino vult intelligi, est T. Vespasiani, in hanc sententiam exsculpta.

IMP. T. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVGV.
STVS. PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC
POTESTATE. X. IMPERATOR. XVII. PATER. PA.
TRIAE. CENSOR. COS. VIII
AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDV.
CTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA

A. DIVO. VESPASIANO. PATRE. SVO. VREI. RESTITVTAS. CVM
A. CAPITE. AQVARVM. A. SOLO. VETVSTATE. DILAPSAE
ESSENT. NOVA. FORMA. REDVCENDAS. SVA. IMPENSA
CVRAVIT

Alia vero in arcu ad viam Collatinam, procul dubio ad Caracallam Severi filium pertinet. Commune equidem utrique nomen M. AVRELII. ANTONINI cum adjectis titulis PII. FELICIS. AVG. PARTHICI. MAXIMI fuit; sed titulus BRITANNICI. MAXIMI Caracallae unice convenit. Et ita similibus prorsus titulis honestatur in sequenti inscriptione, apud Gruterum.

IMP.

^a Athanasii Kircheri Vetus, & Novum Latium Lib. IV, Part. II, Cap. VII, pag. 208. Amstelædami 1671, in fol.

^b Ubi supra Lib. II, Part. I, Cap. I, pag. 31. Edit. cit.

^c Jani Gruteri Corpus Inscriptionum Tom. I, Part. I, Class. Operum Publicorum, pag. CCI, num. 4. Amstelædami 1697, in fol. Ubi in secundo versu non Antoninus, ut Fabricius, sed legitur Antonius.

IMP. CAESAR. M. AVRE
 LIVS. ANTONINVS. PIVS. FE
 LIX. AVG. PARTHICVS. MAX
 BRITANNICVS. MAX. P. M. P. P
 COS. III. DES. IIII.
 VIAM. INVNDATIONE. AQVAE
 IN TERRVPTAM. RESTITVIT

In qua, consulatus quarti designatio praeterea in Antoninum Pii filium non cadit; nam is tertio tantum consul reperitur, & eo anno, quo obitus ejus contigit, quoque tertio pariter consul inscribitur in nummis apud Occonem ^a sub TRIB. POT. XXXIII. Nondum designatio in annum sequentem assumi poterat, cum haec nonnisi ad finem vergente anno usurpetur; ipse autem mense Martio diem clausit, ut ex Dionis ^b excerptis, & communiter ex Fastis notum est. Brevi, adeo tritum hoc est ex frequentia nummorum cum hoc *Britannici* titulo, quorum apud Occonem ^c ultra XL videbis; ut apud eruditos, Caracalla Britannici nomine signari soleat, quo a Pii filio, & Heliogabalo distinguatur. Si vero postules, unde Antoniniana, haec aqua a rivo Appiae deduci potuerit, & quomodo per opus arcuatum ad hippodromum Caracallae in via Appia, & inde rursus per Latinam in thermas Antonianas deveniret, ut *ὁ πάλιν* Ligorius ^d intrepide firmat,

ni-

^a Imperatorum Romanorum Numismata ab Adolfo Occone congesta, illustrata a Francisco Medicobarbo Birago, & expurgata a Philippo Argelano, pag. 205, & seq. Mediolani 1750, in fol.

^b Dionis Historiae Romanae Lib.

XXXI, M. Anton. Philos. XVII, pag. 1157, ver. 23, Tom. II. Amburgae 1752, in fol.

^c Ubi supra.

^d In MSC. Collectaneis de Aquaeductibus.

DISSER-
TATIO
TERTIA

*Alexan-
drina pri-
mum a Se-
vero Ale-
xandro per-
ducta, dein-
de a Sixto
v. Anio No-
vus, & Ve-
tus inter
Frontinia-
nos ductus
recensetur.
Albudina
est pars Cla-
udiae. Cra-
bra eadem
cum Dam-
nata.*

*Setina ea-
dem quae
Alfietina;
Aufseja ac
Marcia.*

• • • • • *nihil plus agas,*

Quam si des operam, ut cum ratione insanias^a;

XXXVI. Vigesima. De Alexandrina aqua, inte-gram nostram Dissertationem perlegere poteris; quae, ni fallimur, evincit, hanc eandem esse aquam, proprio ductu, atque insigni opere arcuato a Severo Alexandro Caesare, & postea a Sixto v pontifice maximo, alio quamvis itinere, Romam devectam. Ex quatuor sequentibus, quae in novo Victoris^b codice reperiuntur. Vigesima prima Anio Novus, & Vigesima secunda Anio Vetus, sunt ex ipsis ix ductibus Frontinianis. Vigesima tertia Albudina Claudia pars fuit, ut ex Frontini^c sequentibus verbis patet, *Accipit, Claudia, & cum fontem qui vocatur Albudinus, tantae bonitatis, ut Marciae quoque adjutorio, quotiens opus est, ita sufficiat, ut adjectione sui nihil ex qualitate ejus mutet.* Vigesima quarta Crabra demum eadem cum Damnata fuit, ut supra^d plene ratiocinati sumus.

XXXVII. Notitia Imperii^e nil novi affert ultra jam dicta, praeter nomen nescio cujus aquae Setinae, quam satis bona conjectura Nardinus^f opinatur errore alicujus imperiti librarii, diviso Alfietinae nomine confictam, *Alfiam, & Setinam, pro Alfietina reponendo; aliudque, Aufsejae, quae vetus Marciae appella-*
tio

^a P. Terentii Afri, Eunueus *Ast.* 1, *Scen.* 1, ver. 18, pag. 237, *Tom.* 1. Hagae-Comitum 1726, in 4.

^b Juxta Codicem, quem novum Fabrettus dicit, enumerantur quatuor, & viginti aquae apud P. Victorem de Regionibus Urbis, qui *Tom.* 111, & *colum.* 51 editus est in suo Thesavo Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio. Trajecti. ad Rhen. &c. 1696, in fol.

^c *Art.* xiv, pag. 73, ver. 2. Edit. cit.

^d Dissertatione Tertia numer. xi, pag. 144.

^e Descriptio Urbis Romae, incerto Auctore, qui vixit sub Honorio, aut Valentiniano 111, pag. 145, edita cum Notitia Dignitatum Imperii Romani a Philippo Labbaeo. Parisiis 1651, in 12.

^f Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* viiii, *Cap.* xv, pag. 520. Roma 1704, in 4.

tio fuit, juxta Plinium^a, *Vocabatur haec, Marcia, quondam Aufeja, fons autem ipse Pitonia.*

XXXVIII. Non indictae abibunt, nonnullae, quae adhuc e vetustate remanere creduntur, subterraneae prorsus aquarum Formae; altera inter ecclesias sanctae Anastasiae in Circo, & s. Georgii in Velabro se ostendens, & statim in Cloacae Maximae specum ibi proximum illabens; altera sub aedibus Grimanorum ad Quirinaleni; tertia denique non longe fluens, in puteo pharmacopolii sub signo Regis Mithridatis, in via B. Virginis Constantinopolitanae, quam eandem esse dicunt cum ea, quae ad plateam Ulmi sub officina tinctoria visitur, & incerto exitu versus Occidentem, & Tiberim fertur. Omnes autem istas, tamquam Romanae in his ductibus magnificentiae subdititium opus, a familia aquaeductuum, de quibus loquimur, submovendas censemus; tum ex modica, eaque inconstanti qua instruuntur aquae copia, quam incongruum est e longinquo advectam opinari, dum aquosum, herbidumque solum circa Urbem, atque in ipsa Urbe, neque aquarum inopem experimur; & plana praesertim sub collibus loca, venis etiam cessantibus, percolata, & penetrante aqua pluvia, frequenter in hac caeli temperie decidua, variis laticibus scattere, minime mirum esse potest; tum etiam ex humili, atque abjecta structura, prae illa quam in nostris aquaeductibus suspicimus; unde propius est, ut rivos hosce, inglorio humore latentes repere sinas, quam quod eisdem

Aliqua de aquis, quae in ipso Urbe solo e-rumpunt. Nardinus, & Ligorius reprehensi.

A 2

des

^a C. Plinii Naturalis Historiae Lib. xxxi, Cap. iiii, Sect. xxiv, pag. 791, vers. 10, in usum Delphini Tom. iv. Parisiis 1685, in 4. Caeterum de

aqua Aufeja in prolata Urbis Romae Descriptione, ne hilum quidem, etsi Fabrettus in ea fuisse recensitam innuere videtur.

. *des nominis hujus honorem* ^a.

Si quid enim ex antiquo jactant, non propterea ad praecipuas aquas referendae sunt, sed ad urbanos fontes, olim Urbem, vel suburbia irrorantes, de quibus Galenum, meminisse vidimus ^b. Ex horum numero Petronia aqua in Campo Martio fuit, de qua ita Festus ^c. *Petronia amnis est in Tiberim profluens quam magistratus auspicato transeunt, cum in campo quid agere volunt, quod genus auspicii perenne vocatur. Amnem autem feminine antiqui enunciabant.* Itemque Mercurii aqua prope portam Capenam (decursui ejus, quae sub sancta Anastasia, ex nostra de porta Capena traditione, proxima) Ovidio ^d memorata,

Est aqua Mercurii portae vicina Capenae:

Si juvat expertis credere; numen habet.

Vel demum Juturnae, Pici & Fauni, aut Lupercalis fons, aliaeve, quas Nardinus ^e congerit.

Delicolum nostrum Ligorius ^f, ut cum eo Dissertationem, simulque librum jucunde claudamus, invisio, seu invito Festo, Petroniae amni cursum, atque etymon, ita dare voluit, „ Petronia, & Petronius dicitur fons, sive fluentum, qui in Tiberim se immit-
tit; atque is putatur, qui ad radices Palatini col-
lis

^a Q. Horatii Flacci Satirarum Lib. 3, Sat. 1v, ver. 44, pag. 548, Tom. II in usum Delphini. Parisiis 1691, in 4.

^b Dissertatione Secunda, num. xvi, pag. 100.

^c Sexii Pompei Festi de Significatione Verborum Lib. xiv, pag. 351, ver. 10, in usum Delphini. Lutetiae Parisiorum 1681, in 4.

^d P. Ovidii Nasonis Fastorum Lib. v, pag. 644, ver. 13, in usum Delphini Tom. I. Lugduni 1689, in 4.

^e Roma Antica di Famiano Nardini

Lib. viii, Cap. iv, pag. 511. Romae 1704, in 4.

^f In Collectaneis MSC. lit. P. „ Petronia, & Petronio. E' nome di „ fonte, e di picciolo fiume, che „ corre nel Tevere; e si stima, che „ sia quel rivo bello, e chiaro, che „ viene dalle radici del colle Palatino, e si dice la fonte di s. Giorgio, dalla chiesa vicina, che vi è „ edificata. Fu detta Petronia dal „ nascere sotto della pietra. „

„ lis emergit; diciturque ex proxima ecclesia fons
 „ s. Georgii. Appellatur autem Petronia, quoniam
 „ ad petram erumpebat. „ Alibi, ut inventiunculis
 abundabat, *Fontem istum ad s. Georgium, putavit
 esse fontem Euripi, qui in Circo maximo fluebat*, si
 Holstenio^a illum referenti credimus; nam ubi hoc di-
 cat, in tanta ejus librorum farragine perquirere, ope-
 rae pretium esse minime duxi; quasi tenuis haec ve-
 nula, fossae decem pedibus profundae, totidem la-
 tae, ut Dionysius^b eam describit, milliarisque pro-
 pemodum spatii implendae, sufficere posset; dum
 Agrippae euripo, cui ipsa nomen dedit, cccclx qui-
 narias aquae Virginis datas legimus in Frontino^c.

Nardinus^d ex eodem Ligorio affert, aquam fontis
 ad plateam Matthaejorum, aereis puerorum, testudi-
 num, & delphinum signis spectandi, ab Augusto ad
 usum alterius euripi ad circum Flaminium olim de-
 ductam. Sed hujus deceptio evidens est; nam Ligo-
 rium non de aqua illius fontis, quae in summo salien-
 te Sixtina, seu Felix; in quatuor autem minoribus
 fistulis ex ore delphinorum prodeuntibus, Virgo est;
 sed de alia quam diximus sub officina tinctoris, aedi-
 bus Matthaejis ex alio latere occidentali, via tantum
 dirimente proxima, loquutum fuisse, quolibet pigno-
 re certaverim. Hujus enim gratia, quae antiqua, nec
 injuria, creditur, suum quoque euripum excogitasse
 Ligorium, verisimile est; cur enim huic obstet Nardi-
 ni observatio, circum videlicet Flaminium nullo eu-
 ripo

A a 2

ripo

 DISSERTATIO
 TERTIA

^a Lucae Holstenii Annotationes in
 Abrahami Ortelii Thesaurum Geogra-
 phicum, Ver. Juturna, pag. 101.
 Romae 1666, in 8.

^b Dionysii Halicarnassensis Anti-
 quitatum Romanarum Lib. 111, pag.
 192. num. LXVIII, ver. 15, Tom. 1,

Oxoniae 1704, in fol.

^c Art. LXXXIV, pag. 154, ver. 9.
 Edit. citat.

^d Roma Antica di Farniano Nardi-
 ni, Lib. VI, Cap. II, pag. 331. Ro-
 ma 1704, in 4.

ripo circumdatum reperiri? Nec enim, juxta vetus adagium, haec curat Hippoclidides; non adeo, inquam, morosus, & de veritate anxius est Ligorius, qui se solum sibi sufficere semper professus est, ut secum summo jure agere debeamus. Matthaejum autem fontem xxxvi pedibus aqua hac Fullonica sublimiorem, non incognitas aquas, sed Virginem, & Felicem, ut diximus, fundere, turpiter ac pueriliter Nardinus ignoravit, qui dum alterum carpere credit, sibi ipsi turbas, & lites concivit; iterumque^a in easdem tenebras recidisse videtur, dubitans adhuc, an aqua fontis Matthaejorum, Petronia dicenda sit; quod cordato homini, harum praesertim rerum studiis vacanti, ne quidem in mentem cadere debuisset.

Obe jam satis est, obe libelle,
 proluxa lectione lassus, occines mihi cum Martiale tuo^b. Rivos ergo claudere tempus est, totaque, quam ad dicendum abundanter sumpsi-mus, aqua exhausta, tandem ex fori lege sileamus. Tu amice longum vale. Dabam ex Museo, v. Kalendas Octobris. AERA CHRISTI MDCLXXIX.

INDEX

- ^a Ubi supra Cap. VII, pag. 365. pag. 248, in usum Delphini. Parisiis
^b M. Val. Martialis Epigrammatum Lib. IV, Epigram. XCI, ver. 1, 1680, in 4.

INDEX RERUM.

A

Academia Experimentalis
Romae Dis. I. num. xlii.
pag. 30.

Actus duplicati mensura Dis. II.
xvii. 107.

Aedilitas M. Agrippae Dis. II.
xvii. 103. Quando contige-
rit *ibid.* 105.

Agger Servii Tullii Dis. II.
131. Ad eundem portae tres
ibid. An idem cum aggere
Tarquinii *ibi*, v, 135. A Tar-
quinio perfectus *ibid. vide*
Interaggeres Porta.

Agonenfis Porta Dis. II. 1v.
134.

Agri Romani terminus. Dis. II.
xxv. 164.

Agrippa M. Ductus restituit
Dis. I. xiv. 32. Obitus Dis. II.
xvii. 104. Non est usus no-
mine Vipsanii *ibid.* 106. Ejus
Aedilitas *vid.* Aedilitas. An
aquam Marciam restituerit,
eamque Augustam vocaverit
Dis. II. xxix. 171.

Albana Vallis sublata Dis. II.
xxx. 178.

Albanus Mons Dis. I. xii. 23.
Dis. II. xxx. 175.

Albini L. pietas Dis. I. xviii. 44.
De ea in marmore encomium
ibid.

Albudina Aqua Dis. II. xxxvi.
184. Pars Claudia *ibid.*

Alexander Augustus aquam per-
duxit Dis. I. v. 14. Nummus
cum thermis, & fonte *ibi* vi.

14. An cum sinu Bajano *ibid.*
Ejus & Mammaeae matris
sepulchrum *ibi* xlii. 30, &
xxlii. 47. An in via Labica-
na *ibid.* 48. De eo relatio *ibid.*
Ejusdem amplitudo *ibid.* 50.
Species hodie *ibid.* Suum
aquaeductum prospiciens *ibi-*
dem. Coenotaphium *ibid.* An
perduxerit aquam, quae ad
portam s. Sebastiani *ibi* xvi.
39. An ad illius thermas aqua
a porta s. Sebastiani ferri po-
tuerit *ibid.* An aquam in Ja-
niculum perduxerit *ibid.* 40.
Nymphaeum *ibid.* Ejus aedi-
ficia extantia *ibi* xxlii, 47.
Ejus thermae, earumque,
vestigia *ibid.* Coenotaphium
ibid. 50.

Alexandri Vicus in via Ostiensis
Dis. II. xv. 151. Prope eum
Tiberis a veteri cursu devius
ibid. 153.

Alexandrina Aqua. Putei ad ter-
rae egestionem Dis. I, II. 8.
Ductus lateritius in parte ex-
teriori *ibid.* Spiramina in
summo specu *ibid.* Species,
& dimensio partium *ibid.* 9.
Piscinae species *ibid.* Recens
abusus, & refectiones variae
ibi II. 9. Crustae crassities
ibid. 10. Obliquitas ductus
ibi iv. 10. Ejus elatio alicubi
ibid. 11. Origo *ibi* v. 12.
Ejus acquisitiones *ibid.* For-
san a recentibus aquae Feli-
cis diversae *ibid.* & xxiv.
50. Eam Alexander Severus
per-

- perduxit Dis. I. v. 14. & Dis. 111. ix. 145. & *ibi* xxxvi. 184. Ductus *ibid.* 14. & xii. 147. Nymphaeum, sive Lymphaeum. Dis. I. xvii. 40. Unica, an duplex aqua *ibid.* Libra, & altitudo *ibi* xxi. 46. Ad laevam Praenestinae *ibi* xxiv. 51.
- Argentiana Aqua Dis. 111. ix. 141. *ibi* xiii. 149. *ibi* xxxi. 174.
- Algidi Montis situs Dis. 111. xxxi. 174. & *seq.* & 177.
- Algidum Oppidum Dis. I. xii. 23. & Dis. 111. xxxi. 177.
- Almo Fluvius Dis. 111. xi. 144. An idem cum Crabra *ibid.*
- Alia Aqua Dis. 111. ix. 141. xxviii. 171. An ab Alia Urbe *ibi* xi. 148.
- Alfietinae Aquae origo Dis. I. v. 13. Dis. 111. ix. 141. & xxviii. 171. Augusta olim vocata *ibi* xxix. 171. An bene hodie Paula vocetur Dis. I. xvii. 40. Dis. 111. vi. 74. vii. 75. Humillima aquarum Urbis Dis. I. xvii. 40. Ejus ductus Dis. 111. xi. 142. Partim in topho excavatus *ibid.* 145. Ubi erogaretur *ibi* xxv. 165. Extra Urbem tota consumebatur *ibid.* Sabatinam recipiebat *ibi* xxxiii. 180.
- Alfietinus Lacus Dis. I. v. 13. Dis. 111. xxxiii. 180.
- Altitudo Ductuum quid apud Frontinum Dis. 111. xi. 145. & *seq.*
- Ambarvalia Sacra Dis. 111. xxv. 164.
- Ambitus Urbis civitati Athenarum equalis Dis. 111. vi. 136. & 137. *ibi* xxiii. 161.
- Amnia, sive Annia aqua Dis. 111. ix. 141. *ibi* xxviii. 171. An Trajanae pars *ibidem.* Ad sanctae Anastasiae in Circo *ibi* xxxviii. 185. & *seq.*
- Ancus Marcius. An aquam Marciam ducere instituerit. Dis. I. xxv. 118. & *seq.*
- Ancyranum Marmor Dis. 111. xxix. 171.
- Anio Novus. Origo Dis. I. v. 13. *ibi* vii. 15. Dis. 111. vi. 71. Dis. 111. xxxvi. 184. Ductus Dis. I. vii. 15. Dis. 111. xi. 142. Super arcibus Claudiae ad portam Majorem. Dis. I. vii. 15. *ibi* viii. 16. Dis. 111. xii. 147. Longe altior procul ab Urbe *ibid.* Libra, seu altitudo Dis. I. viii. 16. In eo crusta alteri Anioni similis *ibi* xiii. 30. Varians secundum tempora *ibid.* 31. Piscina Dis. 111. xxxiii. 114. Cum Claudia in Urbe confundebar Dis. 111. viii. 140.
- Anio Vetus. Quando deductus; quae operis arcuati, & substructionis longitudo, & aquae origo. Dis. I. v. 12. & *seq.* Ductus *ibi* xii. 22. Derivatio prope Urbem, ejusque incognita piscina, & libra, atque altitudo. *ibi* xii. 29. et *seq.* Inter novem ductus Frontinianos recensetur. Dis. 111. xi. 142. xxxvi. 184.
- Annia Aqua vide Amnia.
- Anfarium Dis. 111. xv. 156.

Antoniniana Aqua. Disf. I. VIII. 16. Disf. II. IX. 141. *ibi* xxxv. 131.

Antoninus Caracalla *vide* Caracalla.

Antoninus Pii Filius. An ejus vel Caracallae sit inscriptio ad portam s. Laurentii Disf. II. xxxv. 182. An Claudia, & Anienis Novae ductus refecerit *ibid.* Tertio tantum Consul. *ibid.*

Aphrodisium. An ad turrinam s. Laurentii Disf. II. VI. 70.

Appia aqua. Origo Disf. I. V. 12. Disf. II. XXIX. 172. Ductus fere totus subterraneus Disf. I. V. 12. *ibi* XII. 23. 25. Disf. II. XI. 142. *ibi* xxvi. 166. Substructio, & opus arcuatum Disf. I. XII. 22. & *seq.* Nuper detectus *ibid.* 23. 25. XIV. 32. Libra, & altitudo *ibid.* Mensura ex Frontino, ejusque species *ibid.* Disf. II. XI. 145. & *seq.* An ad recentem portam s. Sebastiani ascendere potuerit Disf. I. XII. 22. An supra portam Capenam *ibid.* 25. An per Sixtum V. Urbi restituta Disf. II. VI. 74. An eadem cum Crabra Disf. II. XI. 145. An eadem cum Claudia. *ibi* XII. 148. Ex ramo Augustae suppleta *ibi* XXIX. 172.

Appia via. Ad ipsam vicus, seu pagus, forsan Camoenarum Disf. II. XV. 158. Ad ejus usum aquaeductus *ibid.* Alius ulterior vicus, & recentior, & a Romanis continentibus aedificiis exclu-

dendus *ibid.* & XXIV. 163.

Ad ejus usum suus erat aquaeductus *ibi* XII. 147.

Aqua. Plures aquae in unum specum corrivatae Disf. I. XXII. 47. Earum humilis perductio Disf. II. X. 87. Ipsarum salubritas serpente expressa *ibi* XII. 91. Quaecumque ex castellis deducendae *ibi* XXIV. 116. Aquarum veterum numerus Disf. II. I. 129. Aquae quot *ibi* IX. 141. Aquae dividendae ratio ex lapide *ibi* XI. 144. Aquarum nomina fistulis inscripta *ibi* XXVII. 168, & *seq.* Aliquarum extra praecipuos ductus enumeratio *ibi* XXXVIII. 185. & *seq.*

Aquaeductus ad portam s. Sebastiani Disf. I. XII. 21. An Appiae aquae *ibid.* An Anionis veteris *ibi* XII. 29. & *seq.* An specus Octavianus *ibid.* Ejus libra, & altitudo, & substructio *ibid.* An ad usum thermarum Alexandri *ibi* XVI. 39. Aquaeductus per jugera mensurandi ratio Disf. II. XVII. 107. Quot tempore Procopii Disf. II. I. 129. In viarum transitu ornatiores *ibi* IV. 134. Inter maxime miranda Romanae Urbis *ibi* VII. 138. Quot tempore Frontini, & Plinii *ibi* VIII. 140. & XI. 142. Quot post Frontinum *ibi* IX. 140. & *seq.* An omnes ex cocto latere *ibi* XI. 145. Quod altitudo, & profunditas aquaeductuum *ibid.* Alius aquaeductus ad viam

- viam Appiam ; ejus iter , derivatio ; & an aquae Septimianae , vel Severianae ; & an Claudiam , an vero Anienem novam pertulerit *ibi* xii. 147. An autem Appiam *ibid.* 148. An a Lucrino lacu *ibid.* Alius aquaeductus sub via Tusculana , & forsân aquae Algentianae *ibi* xiii. 149. Alius inter Latinam , & Appiam , derivatio , ejusque aqua ad pagum Camoenarum *ibi* xvii. 158. Alius tandem ad vicum ulteriorem in Latina , ejusque derivatio *ibi* xviii. 159.
- Aquarius Dis. ii. xii. 90. & *seq.*
- Aquoreus Fons , & an Roma profundior Dis. iii. xii. 148.
- Arcus ad portam Majorem cuiusnam aquae Dis. i. vii. 15.
- Arcus Neroniani *ibi* ix. 17. Claudiaë partem ducebant *ibid.* Arcus Caelimontani a Severo , & Caracalla resecti , cuius rei extat inscriptio , & iidem sunt cum Neronianis *ibid.* 18. Lateritii erant *ibi* x. 18. & *seq.* Arcus Gallieni ; arcus ad s. Eusebium tendentes cuius aquae ; & an in eadem libra cum Caelimontanis *ibi* xi. 20. Arcus ad portam s. Sebastiani an portae Capenae *ibi* xii. 22. Arcus stillans , & arcus veteres *ibid.* 25. Arcus ad portam s. Sebastiani est humori impenetrabilis *ibid.* 26. Arcus Drusi via Appia , & ad portam s. Sebastiani , cuius opus fuerit *ibi* xv. 33. 35. 37. An castellum vocari possit , uti & arcus ad viam Collatinam *ibid.* 34. Species arcus Drusi , ejusque cum nummo similitudo *ibid.* Erectus ab Augusto *ibid.* Arcus Trajani via Appia , & L. Veri *ibid.* 35. Arcus Augusti apud Ariminum *ibid.* An Vitruvii opus *ibid.* Arcus ad viam Collatinam *ibid.* 36. In eo fastigium , & corona abrasa , obliquis angulis erectus , ejusque species *ibid.* An arcus ad portam s. Sebastiani spectaverit ad Trajanum *ibi* xvi. 39. Arcus Trajani in via Appia cum triplici fornice *ibid.* Arcus de Ferrata Dis. ii. vi. 70. Arcus Ruviani *ibid.* 71. Arcus ductuum ubi vias interfecant ornatiores Dis. iii. iv. 134. Male pro portis accepti *ibid.* An inscriptio , quae est in arcu ad viam Collatinam pertineat ad Caracallam , vel ad Pii filium *ibi* xxxv. 182.
- Ardeatinae Viae vicus Dis. iii. xvi. 157.
- Aricia an in continentibus Romae aedificiis Dis. iii. xiv. 150.
- Arsulae an Carseoli Dis. ii. vi. 69. *ibi* viii. 80. & *seq.* S. Maria in Arfulis *ibi* xvi. 98.
- Astallius Camillus laudatus Dis. ii. xxi. 112.
- Astu an in Athenarum ambitu comprehensus Dis. iii. vi. 137.
- Athenarum Urbis amplitudo Romae

- mae aequalis Dis. 111. vi. 137.
- Aufeja aqua. Dis. 111. xxxvii. 184. & seq.
- Augusta Aqua. Quae sit ejus a rivo Marciae distantia, & quae origo, & an hodie Augusta dicatur Dis. 11. v. & seq. 69. Dis. 111. viii. 141. Est infra fontes Claudiae Dis. 11. v. 69. Duplex forsan, atque ab Antonino Augusto sic vocata *ibi* vi. 73. Duplex item fons *ibi* xviii. 110. In Claudiae, & Marciae supplementum Dis. 111. xxix. 171. Augusta alia Appiae pars, & an ejus nomine Virgo sit appellata, *ibid.* 172. Hujus fontes *ibid.* Haec vocatur quoque Alisietina *ibid.* Et an Marcia possit merito Augusta appellari *ibid.* 173.
- Augustae, seu Austae castrum. 111. vi. 70. Quando constructum *ibid.* 71. & seq.
- Augustus erexit arcum in via Appia, & rivos aquarum omnium refecit Dis. 1. xv. 34. 37. Ariminensem item arcum erexit *ibid.* 35. Quo anno Augusti nomine fuerit insignitus; vias item omnes refici curavit *ibid.* An ductum aquae ad Janiculum refecerit Dis. 11. vi. 74. Ejus ad ductum Marciae memoria *ibi* xvii. 101. Aquam Marciam duplicavit Dis. 111. xxix. 171.
- Aurelia Aqua. Dis. 111. ix. 141. Eadem ac Trajana *ibi* xxxiv. 180.
- Aurelia Porta Dis. 1. v. 15. Ubi ex Procopio *ibi* xvi. 41. Duplex forsan. *ibi* xviii. 42. & seq.
- Aurelia Via Dis. 1. xvii. 41. Secus formam Trajanam ductus *ibi* xviii. 43. Ad eam Ecclesia s. Pancratii *ibi* xviii. 43. Duplex, Vetus, & Nova *ibid.* Veteris in Urbe vestigia *ibid.* Per eandem Vestalium Caere iter *ibid.* Novae processus *ibi* xix. 45.
- Austa fons an vetus Augusta Dis. 11. v. 69. *vide* Augusta.

B

- Belifarius Molas fluviatiles in Urbe adinvenit Dis. 111. xxvii. 169.
- Bivium Appiae & Latinae extra Urbem Dis. 1. xii. 23. Dis. 111. xxxi. 178. Viae Valeriae, & Sublacensis Dis. 11. viii. 76.
- Britannici Titulus Caracallae proprius Dis. 111. xxxv. 182.
- Bullarum scriptores in enunciatis suggestis a partibus decepti Dis. 11. vi. 73.
- Burrani Lacus Dis. 11. ix. 81

C

- Caere Urbs via Aurelia adi- tur Dis. 1. xvi. 43.
- Caerulea Aqua Dis. 111. viii. 141. Claudiae pars *ibi* xxx. 173.
- Caeruleus alter e Claudiae fontibus Dis. 1. vii. 15. An hodie sit lacus sanctae Luciae Dis. 11. v. 69. An a Curtio distingui possit *ibi* ix. 86.
- B b Cia-

- Cianeus vocatus *ibi* x1. 88.
 An ab Appio Claudio deductus Dif. II. x11. 148.
- Calices ad eandem libram, collocandi Dif. II. xxiv. 117.
- Callyphea Nympha Difs. II. xiv. 94.
- Camelus Franciscus laudatus Dif. I. xv. 36.
- Camoenarum Pagus via Appia Dif. II. xvii. 158. Ad ejus usum aquaeductus *ibid.*
- Campestres, & Sulevae tres Dif. II. xv. 95. & *seq.*
- Campus Martius continentibus aedificiis comprehendebatur Dif. II. xxii. 161.
- Campus Minor. Dif. II. xxii. 161.
- Capena Porta. An ad arcum, s. Sebastiani Dif. I. xii. 22. An viam Latinam emitteret *ibid.* 23. Verus ejus situs *ibid.* Ibi, ubi arcus stillans, humida, ac madida dicta *ibid.* 25. Martis templo proxima *ibid.* 27.
- Caracalla Arcus Neronianos refecit Dif. I. ix. 18. An ejus vel Gallieni sit circus ad viam Appiam Dif. II. xvi. 159. An ejus vel Antonini Pii filii sit inscriptio ad arcum viae Collatinae. *Ibi* xxxv. 182. Britannici titulo distinguitur. *ibid.*
- Carejae Dif. II. xxxiii. 180.
- Carfeoli an ubi hodie Arfulae Dif. II. ix. 80. Ab Urbe distantia *ibid.* An ubi *le Celle di Carfoli ibid.* 81.
- Castellarius aquae Claudiae Dif. II. x1. 88. Aquae Marciae *ibi* xxv. 119.
- Castellum apud s. Eusebium an aquae Marciae, & an a Trajano excitatum, & quot specus ostendat Dif. I. x1. 20. & *seq.* Quid sit, & an arcus ad portam s. Sebastiani, & ad viam Collatinam sint Castella *ibi* xv. 34. Castellum aquae Paulae *ibi* xix. 45. Aquae Felicis *ibi* xxiv. 51. Ex Castellis erat aqua deducenda Dif. II. xxiv. 116, & *seq.*
- Castra Praetoria inter vias Tiburtinam, & Nomentanam Dif. II. xix. 110. Continentibus aedificiis comprehensa *ibi* xxii. 113.
- Cataracta, seu emissarium Crabrae Dif. II. x1. 143.
- Ciminia Aqua Dif. II. ix. 141. x1. 144. An eadem cum Sabatina *ibid.*
- Ciminia Sylva. Ejus amplitudo. Dif. II. x1. 144. An in Tusculano *ibid.* & *seq.*
- Ciminus Lacus Dif. II. x1. 144.
- Circus ad Appiam cujus opus Dif. II. xvi. 157. Alius in ulteriori pago ad eandem viam *ibi* xvii. 158.
- Claudia Aqua. Origo Dif. I. v. 13. vii. 15. Difs. III. viii. 141. x1. 144. Marmore effigiata Dif. II. x1. 87. 89. Cum Aniene Nova mixta Dif. II. viii. 140. An eadem ac Appia *ibi* xii. 148. Ejus pars ad Castellum s. Eusebii deducta Dif. I. x1. 20. Ipsius ibi libra *ibid.* Alia pars per arcus Neronianos *ibi* xii. 30. Ductus quo agebatur *ibi* vii. 15. Dif. II.

11. VII. 81. Dis. 111. xxvi.
 166. Ad portam Majorem ,
 illiusque libra , & altitudo
 Dis. 1. VIII. 16. Ex lapide
 quadrato, ejusque species *ibi*
 x. 18 , & *seq.* Dis. 111. xi.
 145. Piscina Dis. 11. xxiii.
 114.
 Claudia Via Dis. 1. v. 13.
 Claudius Appius . An aquam
 ex Caerulo fonte deduxerit .
 Dis. 111. xii. 148.
 Claudius Titus Caesar . An ar-
 cum Drusi erexerit Dis. 1.
 xv. 37. An aquam Appii
 Claudii ex fonte Caerulo au-
 xerit . Dis. 111. xii. 148.
 Clivus Martii. Dis. 1. xii. 26.
 & *seq.* Qua occasione depres-
 sus *ibi* xv. 34.
 Caelimontani Arcus *vide* Ar-
 cus , & Claudia aqua .
 Cluilia Fossa, *vide* Fossa Cluilia.
 Coenotaphium Drusi apud Rhe-
 num . Dissertatio 1. xv. 17.
 Alexandri *ibi* xxiii. 50.
 Collatiae situs Dis. 111. xx.
 159.
 Collatina Via . Initium a porta
 Viminali , & ad laevam Pre-
 nestinae, nullusque ad eam vi-
 cus , & ipsius angustia . Dis.
 1. v. 13. Dis. 111. xix. xx.
 159. & *seq.* xxiv. 163.
 Collatinus lapis rubens Dis. 1.
 1v. 11.
 Collina Porta . Ubi Dis. 111.
 111. 131. Aegonensis, five
 Agonensis dicta *ibi* 1v. 134.
 Ex ea Salaria , & Nomenta-
 na via *ibid.*
 Columna Oppidum olim Labi-
 cum Dis. 1. 111. 12. Dis. 111.
 xxxi. 176.
 Columna Milliaria lapidis 1. in
 via Appia Dis. 1. xii. 24. La-
 pidis xlii. in via Valeria Dis. 11.
 viii. 79. Lapidis xxxviii.
 diverticuli a Valeria in Subla-
 centem *ibid.* Unde numeran-
 da *ibid.* 80. Lapidis xxxviii.
 via Sublacensi *ibid.* 84. Un-
 dis mersa *ibi* ix. 86.
 Columnis viae distinctae a quo
 Dis. 111. viii. 76.
 Concurfus Ductuum ad portam
 Majorem . Dis. 1. viii. 16.
 Sub Aventino Dissertatio 1.
 xiv. 31.
 Congius Farnesianus . An pe-
 dis mensuram referat. Dis. 11.
 1v. 65.
 Constantii Augusti obeliscus
 Dis. 111. xv. 151.
 Consules non nisi ad finem ver-
 gente anno designabantur .
 Dis. 111. xxxv. 183.
 Continentia aedificia Romae no-
 mine comprehensa . Dis. 111.
 xiv. 150. Eorum extensio
ibid. , & *seq.* Hyperbolica ,
 & emphatica de ea locutio
ibi xxv. 164.
 Corona pura in fastigiis . Dis. 1.
 xv. 35. Non immediate epistyl-
 io imponenda *ibid.* Corona-
 rum, & vittarum promiscuus
 usus . Dis. 111. xv. 96.
 Correctiones , & suppletiones
 veterum monumentorum ple-
 rumque damnosae . Dis. 11.
 xii. 91.
 Crabra Aqua . Alexandrino
 aquaeductu hodie abutitur .
 Dis. 1. 111. 9. Dissertatio 111. 1.
 129. Ejus aquaeductus . Dis.
 111. xi. 145. Ab Agrippa
 B b 2 emis-

emissa *ibid.* Antiquitatis ad
eum vestigia *ibid.* Specus sub-
terraneus *ibid.* Venis Juliae,
& Tepulae hodie aucta *ibid.*
Illius dispensandae modus
ibid. 144. De ea forsan lapis
ibid. Eadem cum Damnata
ibid., & xxxvi. 184. Male
cum Almone confusa *ibi*
xi. 144. & *seq.* Itemque
cum Appia *ibid.*

Cruſta Alexandrinae aquae, &
Marciae. Dif. i. 111. 10. A-
nionis utriusque ſimilis, *ibi*
x111. 30. Anionis Novi va-
rians, *ibid.* 31.

Curator Lymphaei. Dif. i. xvi. 11.
40. & *seq.*

Curtius Fons. Alter ex fontibus
Claudiae. Dif. i. vii. 15. An aqua Serena. Dif. 11.
111. 61. An a Caeruleo di-
ſtingui poſſit, *ibi* ix. 86.

Cyaneae undae, & an ſint Cae-
ruleus. Dif. 11. xi. 88.

D

Damnata Aqua. An eadem
ac Crabra, & ejus du-
ctus. Dif. 111. i. 129. ix.
141. xi. 143. *ibid.* 144. *ibi*
xxvii. 167. *ibi* xxxvi. 184.
Denticuli ſub mutulis male col-
locantur. Dif. i. xv. 35.

Drufi Fons. Dif. 11. xvi. 98.

Diverticulum a Latina in Labi-
canam. Dif. i. x111. 30. A
Valeria in Sublacenſem. Dif-
fert. 11. vii. 78. Hujus a
Tibure diſtantia *ibid.* Ab Ur-
be diſtantia *ibid.* Diverticu-
lorum lapides a praecipuis
viis ad minus praecipuas nu-

merabantur *ibi* ix. 83. Di-
verticulus a Sublacenſi ad
fontes Claudiae *ibid.* 85.

Dodrantis pedis Romani cum
recenti palmo proportio.

Dif. 11. 111. 60.

Drufi Arcus *vide* Arcus, &
Coenotaphium.

Ductus. Concurſus ipſorum,
vide Concurſus, & Altitudo.

E

E Miſſarium, ſeu Cataracta
Crabrae. Dif. 111. xi.
143.

Emporium. Ubi Dif. 111. xv.
154. Ejus horrea *ibid.* Porti-
cus in Tiberim *ibid.* In eo lex
nautica *ibid.* 156. Ejus ſpe-
cies *ibi* 157.

Eſquilina Porta. Ubi Dif. i.
x111. 29. Dif. 111. 111. 131.
& *seq.* Ex ea viae Prenesti-
na & Labicana *ibi* iv. 133.
An clauſa tempore Strabonis
ibi v. 135.

Eumenides tres. Dif. 11. xv.
97.

Eunica Nympha Dif. 11. x111.
93.

Euripi Circi maximi aqua Dif.
111. xxxviii. 187. Circi Fla-
minii *ibid.*

Extrema Tectorum *vide* Teſta.

F

F Abius Cajus unde dictus
Venox. Dif. 111. xxx.
173.

Falſci an iidem ſint ac Flaſco-
nenſes. Dif. 11. vi. 71.

Faſtigii Anguſtia in arcibus Dru-
ſi, & in eo qui ad Ariminum,
quae-

quaeque sit ejus proportio ex Vitruvio emendata . Dif. I. xv. 35. & seq.

Fatae tres . Dif. II. xv. 97.

Felix Aqua . Unde dicta Dif. I.

I. 6. Ejus ductus Alexandrino elatior *ibi* xxI. 46. Illius

altitudo ad portam Majorum *ibid.* Origo, & acquisitiones,

& an ad lacum Regillum, atque eadem cum veteri Alexandrina, illiusque

castellum *ibi*. xxiv. 50. & seq. An ad sinistram Praenestinae *ibid.* 51. & seq. An Ap-

piam, & Marciam recipiat. Dif. II. vi. 74. An eadem

cum Virgine. *ibid.* 75. Hodie quandoque turbatur. Dif. II.

I. 129. Ejus ductus ab Alexandrino est diversus *ibi* xII.

148.

Fenestrae laterales ad arcum Drusi . Dif. I. xv. 36.

Festi locus agri Romani terminus . Dif. II. xxv. 164.

Figlinarum signa . Dif. I. v. 13. xxIII. 47. Dif. II. xx. 111.

Fistulae . Ad eandem libram erant collocandae . Dif. II.

xxiv. 117. Intra quod spatium ampliari non possent,

ibid. 118. Nominibus aquarum suarum inscribebantur .

Dif. II. xxvII. 169.

Flaminia Via . Difs. II. xII.

93.

Flaconenses an sint Falisci. Dif. II. vi. 73.

Fons in nummis aquaeductum significat Dif. I. v. 14. xx.

45. Aquarum Urbanarum, plures fontes . Dissert. II.

xxxvII. 186.

Forma Trajana Difs. I. xvII.

41. An forma *della Mola* sit Marciae fons . Dif. II. v. 69.

Forma pro ichnographia apud Agrarios scriptores *ibi* xvII.

109.

Fortuna . Horreorum Fortuna Difs. II. xv. 156. Fortuna

Muliebris templum an in Prima Regione *ibi* xxv. 164.

Fossa Cluilia an in Prima Regione Dif. II. xxv. 164.

Fucinus Lacus . An fluvium cognominem habuerit, & an

Marcia cum plumbeis fistulis pertransiverit . Dif. II. xIx.

110.

G

Gabinus Lacus . Dif. I. I. 6. Dif. II. ix. 81.

Gabii an bene collocati ad castrum s. Juliani . Difs. II.

xx. 159.

Gallienus . Ejusdem arcus in Exquilis . Dif. I. xI. 20. An

fuerit auctor circi ad viam Appiam . Dif. II. xvi. 157.

Gemelli Locus apud Urbem . Dif. II. xxix. 172.

Genius Conservator horreorum . Dif. II. xv. 156.

Georgius s. Ejus ecclesia ad divitulum Valeriae in Sublacensem . Dif. II. viII. 76.

Adeundem in Velabro aqua.

Dif. II. xxxvII. 185.

Gorgones tres . Dif. II. xv. 97.

Graccus Cajus . Viarum iterendarum ratio ab ipso instituta Dif. II. viII. 76. Eadem

de culumnis milliariis distribuendis *ibid.*

Grae-

Graecae tres . Dis. II. xv. 97.
 Gratiae . Ipsarum cum Nym-
 phis consortium, remissive .
 Dis. II. xii. 93. Gratiis tribus
 quarta adulatorie addita ex
 marmore *ibi* xiv. 95.
 Gregorius Magnus s. Diploma
 Sublacense . Dis. II. vi. 71.

H

H Annibalis iter a Labico
 Tusculum per Algidum.
 Dis. III. xxxi. 175.

Harpyae tres Dis. II. xv. 97.
 Herculeana Aqua . Dis. II. ix.
 141. Ejus origo, *ibi* xxvi. 166.
 Anienis novae pars *ibid.* Lo-
 co illius per Victorem forsan
 sumpta *ibid.* An Virginis pars
ibid.

Herculaneus Rivus in Urbe .
 Dis. I. xii. 25. xiii. 30. Dis.
 II. xxvi. 166. Ad fontem
 Virginis . Dis. II. I. 129.
 Alius in Tiburtinis, *ibi* xxvi.
 166.

Herculis ac Silvani communis
 cultus . Dis. II. xii. 92. Pol-
 lentis titulus utrique commu-
 nis *ibid.*

Herculeon, seu Nymphaea .
 Dis. II. xii. 91.

Hesperides tres. Dis. II. xv. 97.
 Hippocrenides Nymphae. Dis.
 II. xiii. 93.

Honorius Augustus . Ejus for-
 san inscriptio ad Marciam .
 Dis. II. xvi. 98. De aqua
 Claudia lex *ibid.* Honorii, &
 Theodosii inscriptionum for-
 mula, *Salvois DD. NN. ibid.*

Horrea in Emporio . Dis. II.
 xv. 154. & *seq.* Horrea Gal-
 biana *ibid.* 156.

Horrearius . Dis. III. xv. 156.
 Horti Pallantiani . Dis. I. ix.
 17. xii. 25. Aliniani *ibi* xiii.
 29. & *seq.*

I

I Asis Nympha . Dis. II. xiv.
 94.

Inscriptionum ad aquas perti-
 nentium formula. Dis. II. xvii.
 101. 107.

Inter Aggeres porta . Dis. III.
 II. 132.

Johannes Evangelista . Quae
 ratio in illius passione expli-
 canda sit maxime ineunda .
 Dis. I. xii. 28. Ejus vita,
 Prochoro tributa, est apocri-
 pha *ibid.*

Jonides Nynphae . Dis. II. xiv.
 94.

Jugerum . Per jugera quae es-
 set aquaeductus mensurandi
 ratio . Dis. II. xvii. 107. Ju-
 geri longitudo *ibid.*

Julia Aqua . Origo, ac per
 Marciae arcus delata. Dis. I. v.
 13. Dis. II. xvii. 102. & *seq.*
 Disert. II. I. ix. 141. xxx.
 173. & *seq.* Ejus ductus.
 Dis. I. viii. 15. & *seq.* Dis.
 II. xi. 142, & *seq.* xxx. 173.
 & *seq.* Ejus libra, altitudo,
 ac capacitas ad portam Majo-
 rem, & ad arcum viae Colla-
 tinae Dis. I. viii. 16. An ad ca-
 stellum s. Eusebii *ibi* xi. 21.
 & *seq.* Piscina Tepulae com-
 munis Dis. II. xx. 111. & *seq.*
 Ab Urbe remotior alia Mar-
 ciae *ibi* xxii. 113. Cum Tepu-
 la olim confusa . Dis. II. viii.
 140. In Crabram hodiae in-
 ter-

tercepta *ibi* xi. 143. Illius ductus est modicae capacitatis *ibi* xi. 145. Perperam Venox appellata *ibi* xxx. 173. & seq.

Julianus s. Illius castellum. Dis. 111. xx. 160.

Juturnae Aqua . Dis. 111. xxxviii. 186.

L

L L. notarum explicatio. Dis. 11. xv. 96.

Labicana Via . Dis. 1. 1. 6. Per eam hodie itur Praeneste *ibi*. xxiv. 52. A porta Esquilina egreditur. Dis. 111. 1v. 133.

Labicani sunt iidem ac Quintanenses. Dis. 111. xxxi. 176. & seq.

Labicum an fuerit ubi *Valmanrone*, vel Zagarolo Dis. 111. xxxi. 175. Ejus verus situs statuitur *ibid*. 167.

Labiena Porta Dis. 1. xxiii. 50.

Lacus *Di Santa Lucia* an Cae- ruleus fons. Dis. 11. v. 69. Olim Augustae fons. *ibi*. xviii. 110.

Lacuum Sublacensium vestigia . Dis. 11. vi. 71. & seq. Quando- dam eversum *ibid*.

Lateres cum Figlinae signis . Dis. 1. xxi. 47.

Lateritium opus Vitruvio probatum Dis. 1. x. 19.

Latina Porta . Apud veteres de ea nulla mentio . Dis. 1. xii. 27. & seq.

Latina Via . Dis. 1. 111. 13. Ejus ab Appia divertigium *ibi*. xii. 23. Ad eam vicus, forsan Lemonius . Dis. 111. xviii. 158.

Alius ulterior *ibid*. Ad eum Aqueductus *ibid*. 159. Ejusdem viae ductus inter Algidum, & Albanum montem *ibi*. xxxi. 175. Tusculum non transcedebat. *ibid*. 178. & seq.

Laurentinae Viae ab Ostiensi divertigium . Dis. 111. xv. 151.

Laurentum . An sit ad turrin- s. Laurentii . Dis. 11. vi. 70.

Lemonia Tribus. Dis. 1. xii. 24.

Lemonius Pagus via Latina . Dis. 1. xii. 24. Dis. 11. xx. 111. Dis. 111. xviii. 158.

Lex Nautica ad Emporium . Dis. 111. xv. 156.

Libra Aquarum . Quid apud Frontinum. Dis. 111. xi. 145. & seq.

Librandi imperitiae apud veteres exemplum . Dis. 11. x. 87.

Liviae Augustae luctus de Druso filio . Dis. 1. xv. 37.

Longi Muri . An in Athenarum ambitu comprehendendi . Dis. 111. vi. 137.

Losae, sive Osaе castrum . Dis. 111. xx. 159.

Lucrinus Lacus . Dis. 111. xii. 148. An ejus aqua supra Claudiam attolli potuerit *ibid*.

Lupercalis Fons . Dissert. 111. xxxviii. 186.

Lupus Silvano, ac Marti sacer . Dis. 111. xv. 156.

M

M Airae tres . Dis. 11. xv. 95.

Magistri Primi . Dis. 111. xv. 156. & seq.

Malis Nympha . Dis. II. XIII.
93.

Mamaeae & Alexandri sepul-
chrum . *vide* Alexander .

Marcia Aqua. Ejus crusta. Dis. I.

II. 10. Illius origo *ibi* v. 13.

Dis. II. v. 68. *ibi* XIX. 110.

Dis. II. 1x. 141. Ductus ,
qui prope Urbem, operi Six-
ti V. cessit . Dis. I. VIII.

15. Dis. II. XI. 142. *ibi*

XXVI. 166. Ipsius species .

Dis. I. VIII. 16. Libra , &
altitudo ad portam Majorem

ibid. Per Caracallam, & Ti-

tum relictus *ibid.* & *seq.* An

ipsius castellum sit ad s. Euse-

bium , & an Aventino per

Trajanum reddita *ibi* XI. 20.

Dis. II. XXVII. 168. Supra

portam Capenam excurre-

bat . Dis. I. XII. 25. Ejus

pars per Caelium se deicie-

bat *ibi* XIII. 30. Rivus Hercu-

laneus vocata *ibid.* Illius du-

ctus nuper sub Aventino

reperitus *ibi* XIV. 31. An

ipsius fons sit ad formam

Della Mola Dis. II. v. 69. Est

statuendus infra fontes Clau-

diae *ibid.* & x. 86. An resti-

tuta Urbi per Sixtum V. *ibi*

VII. 75. Quae sit nostra sen-

tentia de illius origine *ibi* x.

86. Quomodo a capite Clau-

diae libram aequet *ibid.* In-

scriptioni, quae Honorium

praefert, forte cura de aqua

Marcia suscepta occasionem

praebuit *ibi* XVI. 98. Ea est

omnium clarissima, ac Dir-

ces fonti aequata *ibid.* &

seq. Ad illius rivum Augulli

aedificium *ibi* XVII. 101. Ejus

erogatio ad Viminalem por-

tam *ibi* XVII. 108. Illius du-

ctui, quae a Frontino tribua-

tur longitudo *ibid.* An Fuci-

num Lacum transierit *ibi*

XIX. 110. Ubi esset ejus pisci-

na, & quae illius species *ibi*

XX. 111. & XXII. 113. Ex ea

in adjutorium Tepulae qui-

narie XII. erogabantur *ibid.*

An ab Anco Marcio deduci

ceperit, & a quo sit denomi-

nata, ejusque nummus *ibi*

XXV. 118. An Martia, vel

Marcia dicenda *ibid.* 119.

Illius ductus ex lapide qua-

drato comparatus. Dis. II.

XI. 145. Duplicata ab Augu-

sto *ibi* XXIX. 171. Et an ab il-

lius nomine Augusta sit voca-

ta *ibid.* 173.

Mars . Illi duo templa erant sa-

cra, alterum in Urbe, alte-

rum ad portam Capenam .

Dis. I. XII. 27. Ipsi sacer erat

Lupus . Dis. II. XV. 156. *vi-*

de Clivus Martis .

Martius Campus continentibus

aedificiis comprehendebatur.

Dis. III. XXII. 161.

Matronae Vacallinae tres .

Dis. II. XV. 95.

Matthaeorum Plateae fons cu-

jus aquae . Dis. II. XXXVIII.

187.

Maximis de Fabritius, & Jo-

hannes Baptista, ac Petrus

laudantur . Dis. II. IX. 85.

Mensura Ductuum per jugera.

Dis. II. XVII. 107. Cur de ea

Frontinus siluerit *ibid.* 109.

Alia per formas a Frontino

usurpata *ibid.* Men-

- Mensura Milliaria , qua recentiores utuntur , cum sit fallax , restituitur . Dis. II. II. 60. & seq. A portis , non a Milliario aureo incipiebat . Dis. II. II. 130.
- Mensura Urbis Romae corrigenda . Dis. II. VI. 138. Ea-que triplex ; idest per Ambitum Moeniorum ; a Capite fori ad Portas ; & ad extrema Testorum *ibi* xxiii. 161. Expenditur dimensio a Milliario Aureo ad Extrema Testorum *ibid.* & seq. *vide* Congius .
- Mensurandi itineris ratio . Dis. II. VIII. 78. & seq. *vide* Actus .
- Mercurii Aqua . Dissert. II. xxxviii. 186.
- Metellae Sepulcrum in via Appia . Dis. II. XVI. 157.
- Milliaria Mensura *vide* Mensura Milliaria .
- Milliaria sunt a veteri portarum situ computanda . Dis. II. II. 130.
- Milliarii Lapides *vide* Columna Milliarium Aureum . Dis. II. II. 130.
- Minor Campus continentibus aedificiis comprehendebatur . Dis. II. XXII. 161.
- Minervae Medicae Pantheum . Dis. II. IV. 133.
- Moenia Urbis , eorumque ambitus , ac Athenarum magnitudini comparatus . Dis. II. VI. 137. & seq. *ibi* xxiii. 161.
- Moletrinae olim in Janiculo . Dis. II. XXVII. 169.
- Molae Fluviales per Belisarium inventae , quarum recentiores non ita ut veteres sunt innoxiae . Dis. II. XXVII. 169.
- Munychia an in ambitu Athenarum comprehensa . Dis. II. VI. 137.
- Musae tres . Dis. II. XV. 97.
- Mutuli supra denticulos an recte . Dis. I. XV. 35.

N

- Nafoniae Gentis ^r sepulchrum in via Flaminia . Dis. II. XII. 93.
- Navale quo in loco esset Dis. II. XV. 154.
- Navalis Portae qui esset situs . Dis. II. XVI. 154.
- Nautica lex ad Emporium . Dis. II. XV. 156.
- Neronianae Thermae . Dis. I. V. 14.
- Neroniani Arcus *vide* Arcus Neroniani .
- Nomentana Via a porta Collina exibat , ac erat sine vico , ejusque rei causa . Dis. II. IV. 134. *ibi* . XXI. 161.
- Numinibus Mediorum capite aperto fiebat . Dis. II. XII. 91.
- Nummus Alexandri cum thermis , & fonte non bene interpretatus . Dis. I. VI. 14.
- Nummus Claudii cum arcu Drusi , ejusque similitudo cum arcu ad portam s. Sebastiani *ibi* xv. 34. Illius suppletio ex Museo Septalio *ibid.* 37. Nummus Trajani cum fonte an ad Marciam , vel ad Virginem sit referendus.

duſ . Dif. 1. xx. 45. Dif. 111. xxvii. 167. Nummus Sixti V. an ad Virginem ſit referendus . Dif. 11. vii. 75. Alius cum ponte , an pertineat ad reſectionem Janiculenſis pontis *ibid.* Nummus L. Philippi cum aqua Marcia *ibi* xxv. 118. & *ſeq.*

Nuptiae unde dictae Dif. 11. xiv. 95.

Nicheja Nympha . Dif. 11. xiii. 93.

Nymphae . Hac voce propriae aquatiles ſignificantur , ac de earum cum Gratiis conſortio, ipſarumque terna ſimulacra Dif. 11. xii. 90. & *ſeq.* 93. & xiv. 94. Cur Jonides quatuor recenſeantur *ibid.*

Nymphaea Herba unde nata . Dif. 11. xii. 91.

Nimphaeum Alexandri , ſive Lymphaeum . Dif. 1. xvii. 40. De eo inſcriptio *ibid.*

O

O Beluſci Conſtantii inuentio . Dif. 111. xv. 151.

Orciculum an continentibus aedificiis comprehendere-
tur . Dif. 111. xiv. 150.

Oſtaviani Specus , in quo eſſet loco . Dif. 1. xiii. 29. & *ſeq.*

Partem Anionis veteris excipiebat *ibid.* Unde dictus *ibi* xv. 33. & *ſeq.*

Oſae , ſive Loſae caſtrum . Dif. 111. xx. 159.

Oſae Fluvioli fontes . Diſſert. 1. 1. 6.

Oſtia Urbs xvi. lapide ; & an continentibus aedificiis com-

prehenderetur . Diſſer. 111. xiv. 150. & xv. 153.

Oſtienſis Porta . Ejus verus ſitus , & an eadem cum Ter-
gemina . Dif. 111. xv. 151. & 154.

Oſtienſis via . Ex Africa venientibus erat propria . Diſſer. 111. xv. 153. Ad eam vicus Alexandri *ibi* 151.

P

P Agi , ſeu vici circa Urbem , continentium aedificiorum termini , inter quos recenſetur Lenonius via Latina , Vicus Alexandri in via Oſlienſi , & pagus Camoenarum via Appia , eique erat ſuus aquaeductus . Dif. 1. xii. 24. Dif. 11. xx. 111. Dif. 111. xv. 151. *ibi* xvii. xviii. 158.

Palmus Recens excedit dodrantem antiqui pedis , ex quo milliariae meſurae exceſſus prodiſt . Dif. 111. 60.

Pancratius ſ. Ex ipſius nomine dicta eſt una ex Urbanis portis , ejuſque eccleſia in via Aurelia . Dif. 1. vi. 15. *ibi* xvii. 41.

Pantheum Minervae Medicae . Dif. 111. 14. 133. & *ſeq.*

Parcae tres . Dif. 11. xv. 97.

Paula Aqua . An bene Alſietina vocata . Dif. 1. xvii. 40. Ejusdem aquae caſtellum *ibi* xix. 45. . *vide* Trajana Aqua .

Paulus V. aquam Trajanam reſtituit . Dif. 11. vi. 74.

Pedis antiqui meſura , ac de
ea

- ea differentiae . Dif. II. I. I. I. 61. *ibi* IV. 62. Capitolina est exacta *ibid.* & *seq.* An ex variis sepulchralibus monumentis colligatur *ibid.* 64. Ex congio Farnesiano an colligatur , & quodnam sit illius exactum schema *ibid.* 65. & 67.
- Pegasus cum Nymphis . Dif. II. XII. 93.
- Petronia Aqua . Dif. II. XXXVIII. 186. An ad s. Georgium , vel ad fontem Matthaejorum *ibid.* & *seq.*
- Phalaricus Murus an in Athenarum ambitu comprehensus . Dif. II. VI. 137.
- Pici , & Fauni fons . Dif. II. XXXVIII. 186.
- Piconia Fons . Dif. II. XIX. 110. Dif. II. XXXVII. 184.
- Pictae Tabernae quo in loco . Dif. I. XII. 23.
- Pigaea Nympha . Dif. II. XIV. 94.
- Pilae stalfilariae quae dicerentur . Dif. II. XXVII. 170. Inter causas elevationis Tiberis *ibid.*
- Piraeus Portus an in Athenarum ambitu comprehensus . Dif. II. VI. 137.
- Piscinae Limariae . De earum usu in depurandis aquis , ac primum de piscina aquae Alexandrinae , ejusque specie . Dif. I. II. 9. An esset duplex *ibi* XVII. 40. Marciae , Juliae , ac Tepulae , earumque species . Dif. II. XX. 111. Claudiae , & Anionis Novae . Dissert. II. XXXIII. 114. Piscinae conjun-
- ctae *ibi* XXXIII. 114. Erant quae institutae ad modum cuiusque aquae ineundum *ibi* XXIV. 115.
- Piscinae Publicae regio Dif. I. XII. 22.
- Pons Felix in nummo Sixti V. male de Janiculensi intellectus . Dif. II. VII. 75.
- Pons Scutonicus , sive Stratonicus . Dif. II. VIII. 83, & *seq.* An in via Valeria *ibid.*
- Porta inter Majorem , & s. Laurentii cur sit clausa . Dif. II. IV. 133. Alia item inter hanc & Piam *ibid.* 134.
- Porticus inclinatae ab Emporio in Tiberim , earumque species . Difs. II. XV. 155. & 157.
- Portuensis Via olim secus flumen . Dissert. II. XV. 153. Ad onerarias naves trahendas strata *ibid.*
- Portus Tiberis apud Urbem . Dif. II. XV. 155.
- Portus Urbs novendecim millia passus ab Urbe ditans . Dif. II. XV. 153.
- Praefecti Urbis jurisdictio . Dif. II. XIV. 150.
- Praeneste hodie Labicana via aditur . Dif. I. XXIV. 52.
- Praenestina Via hodie infrequens , ejusque nomen vulgo in Labicanam translatum . Dif. I. XXIV. 52. Praenestina ac Labicana via a Porta Esquilina . Difs. II. IV. 133. Ejus verus apud Urbem ductus *ibid.* Ad eam vicus , seu pagus *ibi* XIX. 159.
- Proclinatio structurae quid esset

- set. Dif. II. xxiv. 163.
 Pygmaei Capris insidentes .
 Dif. II. xi. 145.
 Pyramidum auctores obliterati.
 Dif. I. I. 7.

Q

- Q**uintanae, sive ad Quintanas quo in loco . Dif. II. xxxi. 178.
 Quintanenses iidem ac Labicani Dif. II. xxxi. 178.

R

- R**efectio Arcuum Caelimontanorum per Septimium , & Caracallam . Dif. I. ix. 18.
 Refectiones ductus Alexandrini . Dif. I. II. 9.
 Regillus Lacus . Dif. I. I. 6. An illius aqua, quae potui inepta, fuerit a Sixto V. Romani perducta *ibi* xxiv. 51. Quo in loco esset . Dif. II. ix. 82.
 Retractio Murorum , ut dicunt *A scarpa*, ubi observata . Dif. II. xxiv. 163.
 Rivus Herculeus . Alius in Urbe , qui erat pars Marciae ac per Caelium deducebatur . Dif. I. xii. 25. xiii. 30. Alius ad caput aquae Virginis . Dif. II. I. 129. Alius in Tiburtinis & cum priori confusus *ibi* xxvi. 166.
 Roma & Urbs diversimode accipiuntur . Diss. II. xiv. 150. Romae nomine contentia aedificia veniunt *ibid.*
 Ruviani Aedis quo esset in loco . Dif. II. vi. 71.

S

- S**abate Lacus. Dif. II. xxvi 166.
 Sabatina Aqua . Dif. II. ix. 141. xxxiii. 180.
 Sacrum capite aperto quibus numinibus peractum. Dif. II. xii. 91.
 Salaria Porta an viae Salariae nomen fecerit . Dif. II. iv. 134.
 Salaria Via a porta Collina Dif. II. iv. 134. Ad eam vicus incertae positionis *ibi* xxii. 161.
 Salubritas aquarum serpente expressa . Dif. II. xii. 91.
 Salvis DD. NN. Haec formula maxime convenit Honorii , & Theodosii temporibus . Dif. II. xvi. 98.
 Salutaris Aqua . Dif. II. xvi. 158.
 Scutonicus , sive Stratonicus pons an esset in via Valeria . Dif. II. ix. 83. & seq.
 Sebastianus s. Ex ejus nomine dicitur una ex portis urbanis & ad eam ductus . Dif. I. xii. 22. An vetus ibi Capena *ibid.*
 Septimiana Aqua . Ejus forsan ductus . Dif. II. ix. 141. xii. 147. xxxiv. 180. De ea conjectura *ibid.* 181.
 Septimius Severus arcus Neronianos , seu Caelimontanos refecit . Dif. I. ix. 18. Illius Septizonium . Dif. II. xv. 153. Ejusdem Thermae *ibi* xxxiv. 180.
 Septizonii situs . Dif. II. xv. 153.

Sepulchrum Alexandri Severi,
& Mamaeae *vide* Alexander
Severus.

Serena Aqua an fons Curtius.
Dis. II. v. 69. Duplex ejus
rivus eodem nomine *ibi* ix.
85.

Serpens salubritatis aquae ty-
pus. Dis. II. xii. 91.

Servii Agger a Tarquinio per-
fectus. Dis. II. v. 135.

Setina Aqua. Dis. II. ix. 141.
Bona de ea conjectura *ibi*
xxxvii. 184.

Severiana Aqua Dis. II. ix. 141.
xxxv. 181.

Severolius Marcellus laudatus.
Dis. I. ix. 18.

Signini in fundo ductuum crassi-
ties. Dis. I. xiv. 32.

Silvanus una cum Hercule cole-
batur. Dis. II. xii. 92. Dictus
quandoque Pollens, & Va-
lentius *ibid.* Ei lupus erat sa-
cer. Dis. II. xv. 156.

Sinus ad portum sub emporio,
ejusque vestigia. Dis. II.
xv. 155.

Sirenes tres. Dis. II. xv. 97.

Sixtina Aqua *vide* Felix Aqua.

Sixtus V. P. M. Aquam Alex-
andrinam alio itinere perdu-
xit. Dis. II. vi. 74. Utrum
Appiam, an Marciam, an
vero Virginem restituerit
ibi vii. 75. Illius nummus
cum aquaeductu, alius item
cum ponte perperam inter-
pretatus *ibid.*

Somnulae locus ubi olim colu-
mna milliaria lapidis xxxviii.
Dis. II. viii. 79. & *seq.* An
esset ad viam Valeriam *ibid.*
80.

Specus Octavianus, qui partem
Anionis Veteris ferebat. Dis.
I. xiii. 29. & *seq.* Ubi rursus
appareret, & unde dictus *ibi*
xiv. 31. xv. 33. & *seq.*

Spes Vetus locus apud Urbem.
Dis. I. ix. 17. xiii. 29. Dis.
II. xxi. 172.

Staffilariae pilae quae diceren-
tur. Dis. II. xxvii. 170.

Statuarii locus ad viam Appiam,
& curia denominatus. Dis.
II. xviii. 158.

Stratonicus Pons *vide* Scutoni-
cus Pons.

Structurae proclatio quae ef-
fet. Dis. II. xxiv. 163.

Stymphalides tres, Dis. II. xv.
97.

Sublacenſis Via. Dis. I. v. 13.
In ea fontes Claudiae. Dis.
II. v. 68. Ubi a Valeria deri-
vetur *ibi* viii. 76. Est recen-
tior Valeria, & primum a
Nerone strata *ibi* ix. 83.

Sublacenſium lacuum vestigia,
& quando everſi. Dis. II. vi.
71.

Sulevae, & Campeſtres tres.
Dis. II. xv. 95.

Suppletiones, & correctiones
veterum marmorum plerum-
que damnosae. Dis. II. xii.
91.

Supplicia extra portas infligi so-
lita. Dis. I. xii. 28.

Sybillae tres. Dis. II. xv. 97.

Synnallaxis Nympha. Dis. II.
xiv. 94.

T

T Arquinus non construxit
novum aggerem, sed
quem

- quem Servius aedificare caeperat, ipse perfecit. Dis. II. I. v. 135.
- Tecta Extrema. Quam mensuram Urbanam hac expressione proposuerit Plinius explicatur. Dis. II. xx. 111. 161.
- Templum Martis, vide Mars.
- Tepula Aqua. Origo, ac arcubus Marciae innixa. Dis. I. v. 13. Dis. II. xvii. 102. Disfert. II. I. x. 141. Illius Aquaeductus Dis. I. viii. 15. Dis. II. xi. 142. *ibi* xxvii. 167. Idem ductus ad portam Majorem, ejusque libra, & altitudo. Dis. I. viii. 26. Ad arcum viae Collatinae, *ibid.* Illi erat cum Julia communis piscina. Dis. II. xx. 111. Quae piscina erat supra piscinam Marciae, ac quinarias xcii. ab eadem Marcia recipiebat, *ibi* xxii. 113. Cum Julia olim confusa. Dis. II. viii. 140. In Crabram hodie defluit *ibi* xi. 143. Illius ductus est modicae capacitatis *ibid.* 145.
- Tergemina Porta non est eadem cum Ostiensi, sed cum Navali. Dis. II. xv. 154.
- Ternarius Numerus convenit Nymphis. Dis. II. xi. 90 & *seq.* Rusticis numinibus foemini sexus *ibi* xv. 95. Et communiter omnibus sive numinibus, sive monstris ejusdem sexus *ibid.* 97.
- Theodosii, & Honorii temporum formula salvis DD. N. N. Dis. II. xvi. 98.
- Thermae. Aliae Neronianae, aliae Alexandri, de cujus describitur nummo, earumque vestigia indicantur. Dis. I. vi. 14. Aliae Antonianae, *ibi* xiii. 30. An ad usum thermarum Alexandri a porta s. Sebastiani, vel ea, quae est aqua ad Janiculum, ferri potuerit *ibi* xvi. 39. & *seq.* Aliae Severianae Dis. II. xxxiv. 180.
- Tiberis cursus prope vicum Alexandri immutatus. Dis. II. xv. 153. Quo in loco apud Urbem esset in eo portus *ibid.* 155. Ejus navigatio per molas fluviatiles impedita *ibi* xxvii. 169.
- Tiburis a diverticulo Valeriae in Sublacensem distantia. Dis. II. xxix. 173. Item ab Urbe *ibi* xxx. 173.
- Tiburtina Via a porta Viminali. Dis. II. iv. 134. Absque vico, seu pago *ibi* xxi. 161.
- Trajana Aqua, ejusque ductus Dis. I. vi. 15. *ibi* xvii. 41. Dis. II. ix. 141. *ibi* xii. 147. *ibi* xxvii. 167. Erat secus viam Aureliam Dis. I. xix. 45. Nummo significatur *ibi* xx. 45. De eo cur Frontinus si luerit *ibi* xxii. 46. An sit eadem cum Alsetina. Dis. II. vi. 74. Aquae lacus Sabatini hodie immixta, & ut nunc, ita olim molis versandis inferviebat. Dis. II. i. 129. xxvii. 169. An potuerit a Janiculo in Aventinum deduci *ibid.* 167. Ejusque mentio incidit in tubo apud Aventinum reperto *ibidem.* Est eadem cum

cum Aurelia *ibi* xxxiv. 180.
 Trajani an sint trophaea ad castellum s. Eusebii . Dif. 1. xi. 20. Illius arcus in via Appia *ibi* xv. 35. Cum triplici fornice *ibi* xvi. 39.
 Trigemina Porta *vide* Tergetina .
 Tritodines Nymphae . Dif. 11. xiii. 93.
 Triumphalis Via . Dif. 11. xxii. 161.
 Trophaea apud s. Eusebium an Trajano sint tribuenda . Dif. 1. xi. 20.
 Turris s. Laurentii an ubi vetus Laurentum Dif. 11. vi. 70.
 Tusculanus Mons. Dif. 1. xii. 23.
 Tusculum Oppidum Dif. 1. xii. 23.
 Tympani Angustia in arcu Drusi , ejusque nummo . Dif. 1. xv. 35. Itemque in arcu Ariminensi *ibid.* Ejusque proportio emendata *ibid.*

V

V. Acallinehae Matronae tres . Dif. 11. xv. 95.
 Valeria Via . Dif. 1. v. 13. In ea Marciae fontes perquirendi . Dif. 11. v. 68. x. 86. Confusa ab aliquo cum Sublacensi , qua tamen est antiquior , ac ejusdem ideo veterior ductus indigitatur *ibi* vii. 76. , & *seq.* ix. 83.
 Vallis Albana . Dif. 11. xxxi. 178.
 Velum novae nuptae . Dif. 11. xiv. 95.
 Venox C. Fabii cognomen .

Dif. 11. xxx. 173. Juliae aquae perperam tributum , *ibid.*
 Verus L. Ejus arcus ad viam Appiam . Dif. 1. xv. 35.
 Vestalium iter Caere per viam Aureliam , eaque de re marmor . Dif. 1. xviii. 43. & *seq.*
 Viae novae regio . Dif. 1. xiii. 29. & *seq.*
 Viae rectae ducebantur , lapidibusque milliariis distinguebantur . Dif. 11. vii. 76. Quae viarum Consularium , quaeque Viariorum esset latitudo . Dif. 11. xx. 160.
 Vicarius , sive Vikarius Vilici . Dif. 11. xi. 89.
 Vici , seu Pagi circa Urbem continentium aedificiorum , termini Dif. 11. xv. 151. & *seq.*
 Vicus Alexandri via Hostiensis . Dif. 11. xv. 151. Prope eum Tiberis a veteri cursu devius *ibid.* 153.
 Vilicus an simpli , sive dupli LL. scribendus . Dif. 11. xi. 89.
 Viminalis Porta , quo in loco . Dif. 11. xvii. 108. Dif. 11. 131. & *seq.* Ex ea Viae Tiburtina , ac Collatina prodibant *ibi* iv. 134.
 Vipsanii nomine nusquam usus Agrippa . Dif. 11. xvii. 106.
 Virgo Aqua . Illius Origo in Agro Lucullano , ubi & Appia , & non ad oppidum Columnae , & an Augusta vocata fuerit . Dif. 1. i. 7. 11. 12. & *seq.* Dif. 11. ix. 141. xxix. 172. Libra , & altitudo

do. Dif. 1. viii. 16. An eadem cum Felice. Dif. ii. vii. 75. Erogatio *ibi* xvi. 107. Aedificium ad eam purgandam sub Pincio *ibi* xxi. 113. Hodie imminuta. Dif. iii. 1. 129. Ductus, & partim in topho excavatus *ibi* xi. 142. & 145. xxvi. 166. Cur modo ad Praenestinam, modo ad Collatinam viam concipi dicatur *ibi* xx. 160. An Trajana fuerit appellata *ibi* xxvii. 167. Vittarum, & coronarum promiscuus usus. Dif. ii. xv. 96. Urbanarum Aquarum Fontes plures. Dif. iii. xxxviii. 186. Urbs. Ipsius terminatio ante

Aureliani ampliacionem, & illius munitio, ac Athenis aequalis. Difser. i. xii. 23. Dif. iii. ii. 131. v. 136. vi. 137. Ambitus a Plinio propositus forte corrigendus *ibid.* 138.; Dicta ab Urvo, sive ab Orbe, & abs Roma diversimode accepta *ibi* xiv. 150. Mensura per ambitum moeniorum, & a capite fori ad portas, & ad extrema tectorum examinatur *ibi* xxi. 161. & seq.

Z

Z Ophorus inter epistilium, & coronam medius Dif. i. xv. 35.

INDEX TABULARUM

DISSERTATIO PRIMA

<i>Tab. I.</i>	<i>pag. 6.</i>	<i>Tab. V.</i>	<i>pag. 64.</i>
<i>Tab. II.</i>		<i>Tab. VI.</i>	<i>pag. 87.</i>
<i>Tab. III.)</i>	<i>pag. 9.</i>	<i>Tab. VII.</i>	<i>pag. 89.</i>
<i>Tab. IV.)</i>		<i>Dorsum Prænest. & Tuscul. p. 90.</i>	
<i>Tab. V.</i>	<i>pag. 13.</i>	<i>Tab. VIII.</i>	<i>pag. 91.</i>
<i>Tab. VI.</i>		<i>Tab. IX.)</i>	
<i>Tab. VII.)</i>	<i>pag. 16.</i>	<i>Tab. X.)</i>	<i>pag. 92.</i>
<i>Tab. VIII.</i>	<i>pag. 19.</i>	<i>Tab. XI.)</i>	
<i>Tab. IX.</i>	<i>pag. 21.</i>	<i>Tab. XII.</i>	<i>pag. 93.</i>
<i>Tab. X.</i>	<i>pag. 32.</i>	<i>Tab. XIII.</i>	<i>pag. 95.</i>
<i>Tab. XI.</i>	<i>pag. 33.</i>	<i>Tab. XIV.</i>	<i>pag. 96.</i>
<i>Tab. XII.</i>	<i>pag. 34.</i>	<i>Tab. XV.</i>	<i>pag. 111.</i>
<i>Tab. XIII.</i>	<i>pag. 35.</i>	<i>Tab. XVI.</i>	<i>pag. 112.</i>
<i>Tab. XIV.</i>	<i>pag. 36.</i>	<i>Tab. XVII.)</i>	<i>pag. 114.</i>
<i>Tab. XV.</i>	<i>pag. 48.</i>	<i>Tab. XVIII.)</i>	
<i>Tab. XVI.</i>	<i>pag. 50.</i>	<i>Tab. XIX.</i>	<i>pag. 119.</i>

DISSERTATIO TERTIA

DISSERTATIO SECUNDA		<i>Tab. I.</i>	<i>pag. 130.</i>
<i>Tab. I.</i>	<i>pag. 59.</i>	<i>Tab. II.</i>	<i>pag. 133.</i>
<i>Tab. II.</i>		<i>Tab. III.</i>	<i>pag. 144.</i>
<i>Tab. III.)</i>	<i>pag. 61.</i>	<i>Tab. IV.</i>	
<i>Tab. IV.</i>	<i>pag. 62.</i>	<i>Tab. V.)</i>	<i>pag. 157.</i>
		<i>Tab. VI.)</i>	

I M P R I M A T U R,

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro Sac. Palatii Aposto-
lici.

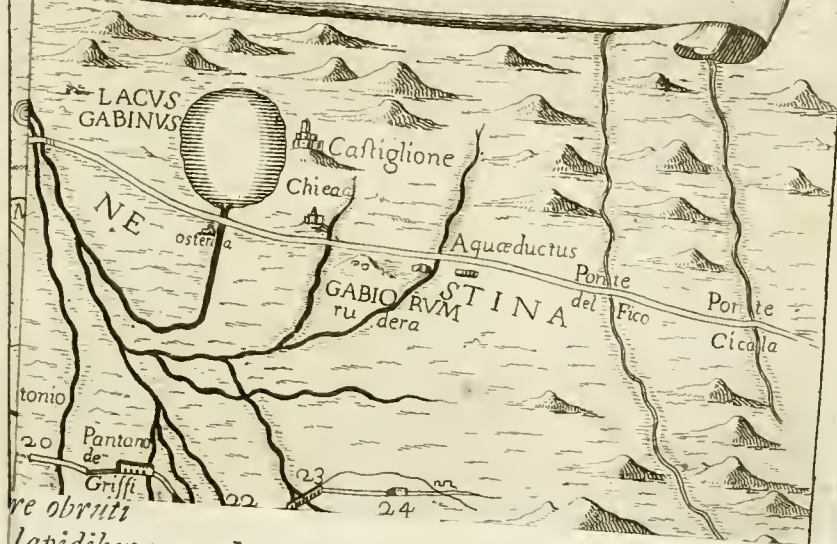
Franc. Xav. Passeri Vicesg.

I M P R I M A T U R,

Fr. Thomas Maria Mamachius Ord. Prædicat. Sacri Palatii
Apostolici Magist.

Dis I. Tab. I.

PARTIS LATII ROMA LABICVM VSQVE
 DESCRIPTIO
 DISSERTATIONE AQVISE ET AQVAEDVCTIBVS
 VETERIS ROMAE PRAEMISSA
 auctore Raph. Fabretto Gasp. f. Vrbinatē

*lapidibus super hoc rivo
 rum III. separatim descripti*

*et longum Rivum subterraneum sub Casale di S. Antonio
 ulgo Procojo di Pantano.*

ductus.

ripta

(ut credimus) portionem deferentis

Vie Latina, fortuna jorsan Muliebris.

Marcia

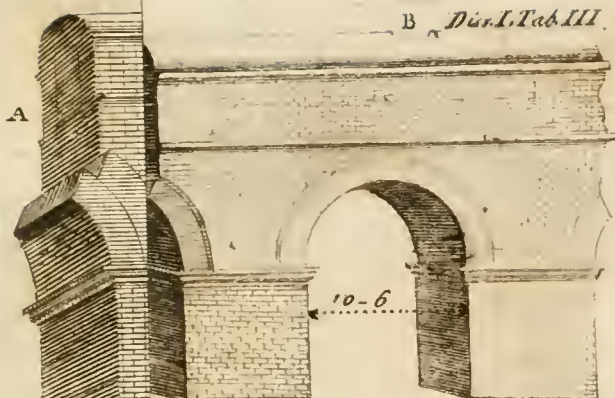
la

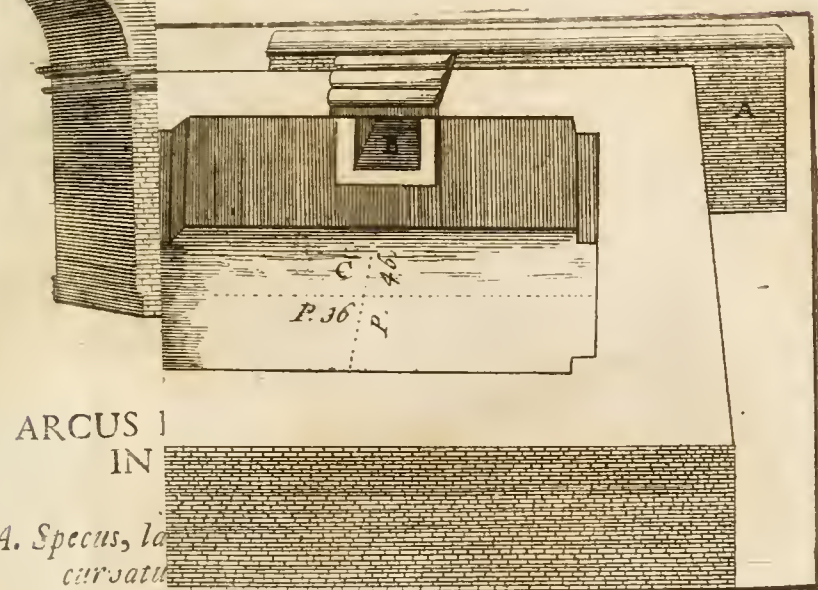
1. Ultima Romam versus substructio Aquaeductus Alexandrini in Vineis Chartusianorum
2. Arcus LII. in Valle d' acqua bollicante
3. Substructio post intersectionem Via Labicane
4. Arcus XCI. omnium altissimi in Valle di Casa Rossa
5. Arcus VII. modicae altitudinis in vallicula sequenti
6. Arcus XVIII. in alia
7. Arcus XVIII. in alia
8. Aquaeductus ex principali sinistrorsum derivatus sub Casa calda
9. Arcus CII. qui duas successivas valles occupant
10. Arcus XXVIII. in valle della Marrana
11. Arcus XXII. in sequenti valle, in gyrum dispositi
12. Arcus L. pariter in gyrum
13. Aquaeductus ex principali dextrorsum derivatus
14. Arcus unicus in medio substructionis pass. XII.

15. Arcus XXVIII. sub Casale di Tor d' Angeli via pranestina propiores
16. Arcus IIII. humiliores, & fuit obruti
17. Arcus unicus ex crassis Gabinis lapidibus super hoc rivo
18. Putei quinque, & indicia aliorum III. separatim descripti
19. Aliis antedictis similis
20. Nona emersio substructionis post longum Rinum subterraneum sub Casale di S. Antonio
21. Arcus LXVII. post Stabulum vulgo Procojo di Pantano
22. Arcus LXII. in media planitie
23. Arcus XLV. primi huius Aquaeductus.
24. Piscina Limaria separatim descripta
25. Vestigia Ductus Anienis veteris (ut credimus) portionem deferentis
26. Rudera Templi ad IV. Lapidem Via Latina, fortuna fortan Muliebris.
27. Piscina, ut credimus, Aquae Marcie
28. Alia Aquarum Juliae, & Tepulae

A

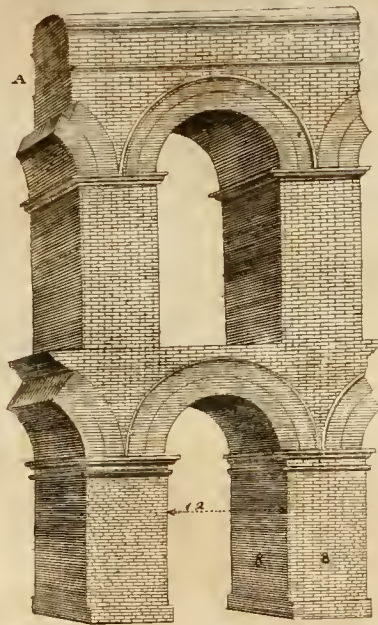

*terrae egestionem, & spiramentum
excavatorum, foraminibus latera-
m dispositis .
latere alternatim compositum est.*

ARCUS I
IN

*A. Specus, la
cursatu
nix ipse
crassa p*

ARCUS DUCTUS ALEXANDRINI
IN PARTE EXTERIORI

A. Specus, latus ped. 11. & semis, altus usque ad
curvaturam fornix ped. 14. & semis. For-
nix ipse ped. 1. unc. 14. Latera hinc inde
crassa ped. 11. unc. 111.

ARCUS EJUSDEM DUCTUS
CUM SPIRAMINIBUS,
ET PUTRIS

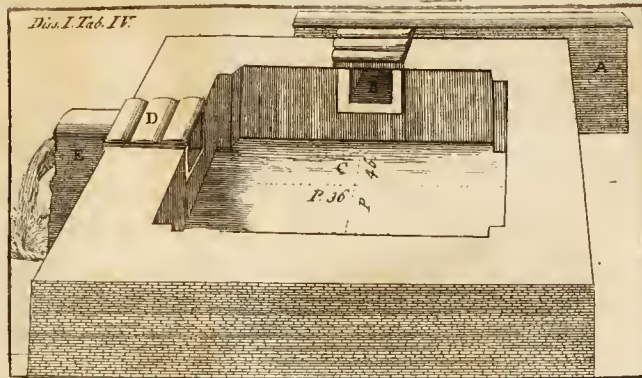
A. Specus latus ped. 11.
unc. viii. Latera ejus-
dem crassitie

B. Spiramina variis in-
tervallis distributa,
patent in quad. p. 11.
& semis.

C. Supercilium lateri-
tium circa lateres ar-
cium

D. Forma Puteorum ad terræ egestionem, & spiramentum
Aque super Ductu excavatorum, foraminibus latera-
libus ad Scansionem dispositis.
Opus eorum ex topbo, & latere alternatim compositum est.

PISCINA LIMARIA DICTI DUCTUS

A. Ductus supernus

B. Ostium ejusdem Ductus

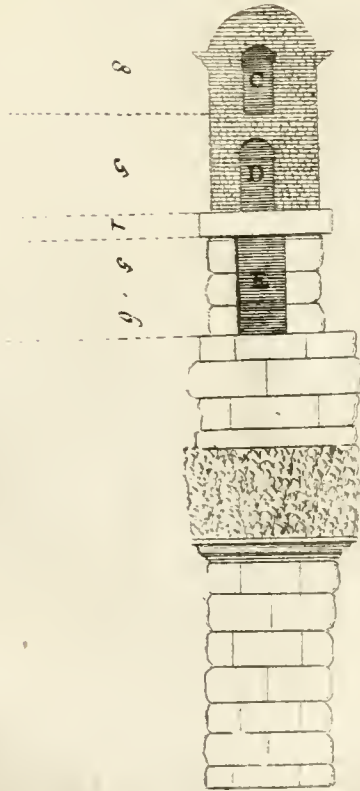
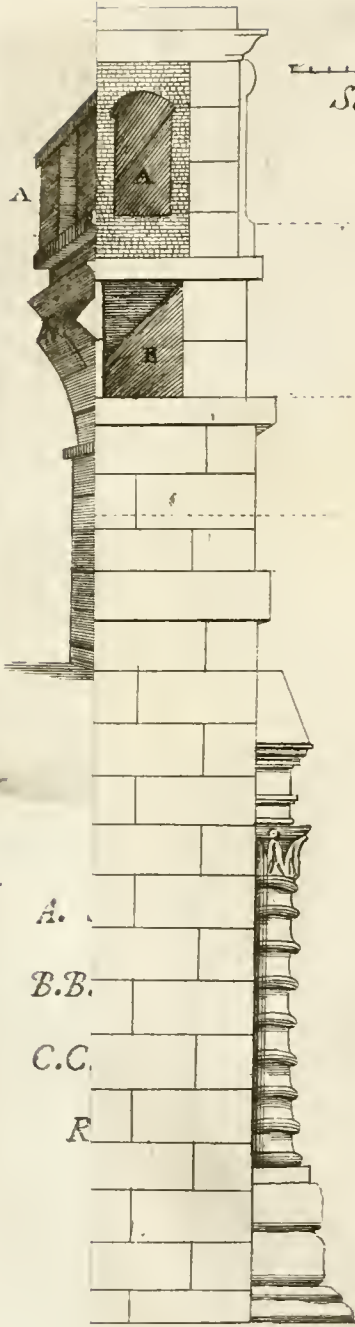
C. Lacus, in quo depuratur
Aqua, quæ per dictum o-
stium ingreditur

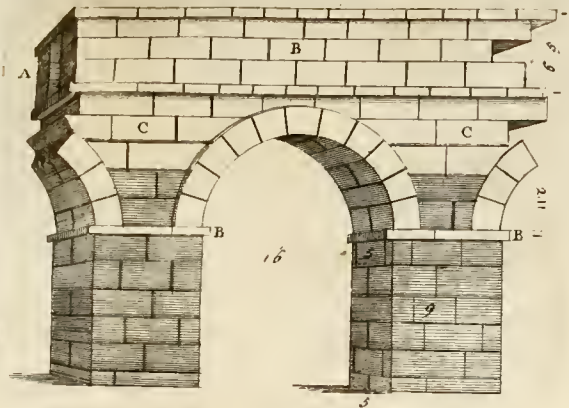
D. Ostium, in quod ingre-
ditur aqua depurata, & per
E. Romam progreditur.

Tab. V.
Diss. I

Scala ped Roman XXV

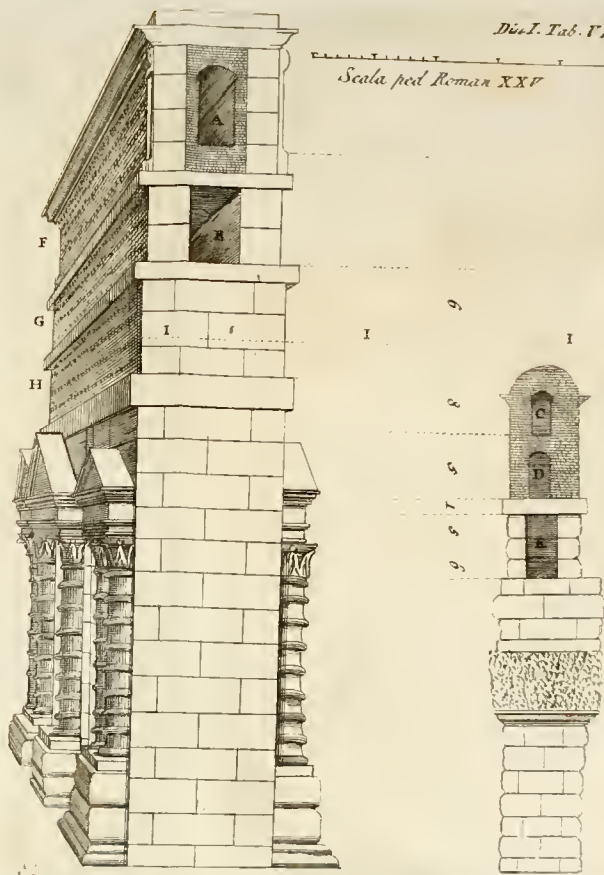
ARCUS IN FUNDO Sette bassi

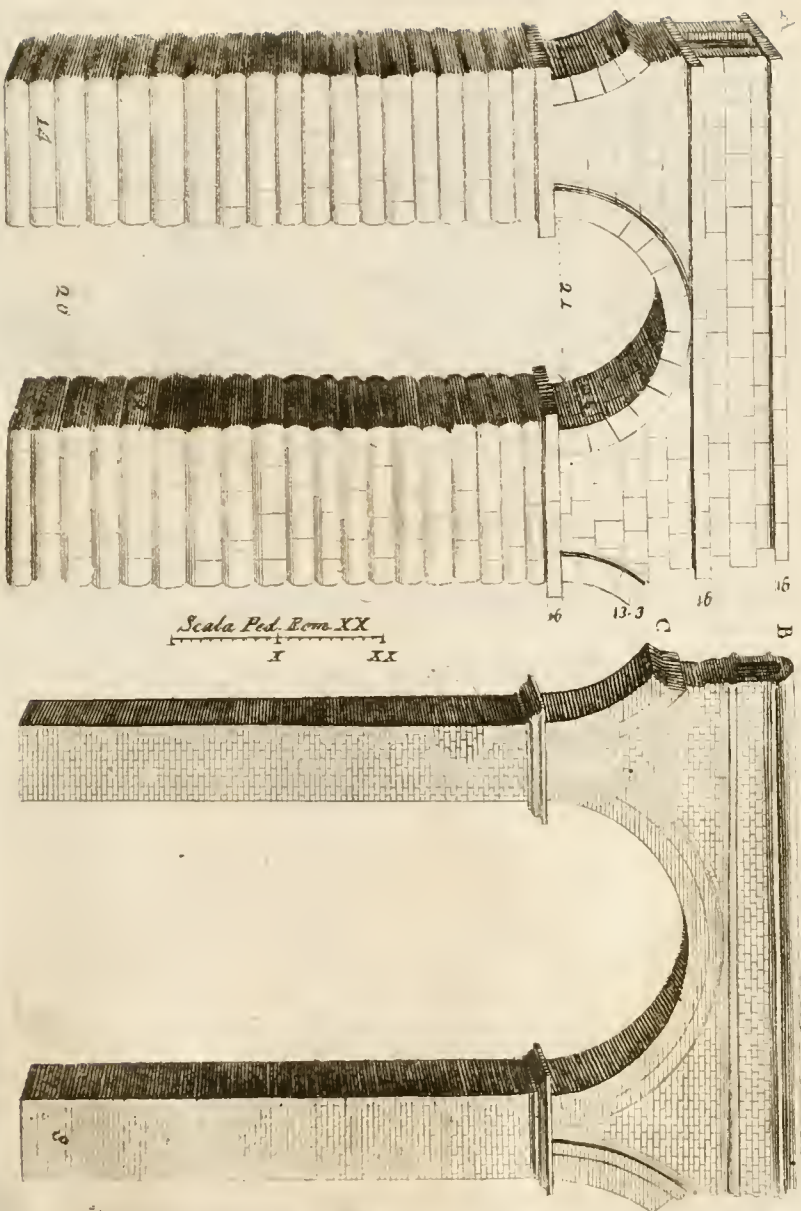
- A. Specus latus ped. 11. & semis, altus ped. v., & semis; Latera hinc inde crassa ped. 1. & unc. 111.
 B.B. Tota specus altitudo, & fascia sub arcibus, constat ex lapide Collatino rubente.
 C.C. Terni lapidum ordines sub specu, ex Tusculano lutei coloris, Sperone nuncupato.
 Reliquum opus ex lapide Gabino subfusco.

SPECUS AQUARUM CLAUDIÆ, ET
 ANIENIS NOVIÆ AD PORTAM MA-
 JOREM, ET INSUPER JULIÆ,
 TEPULÆ, AC MARCIÆ.

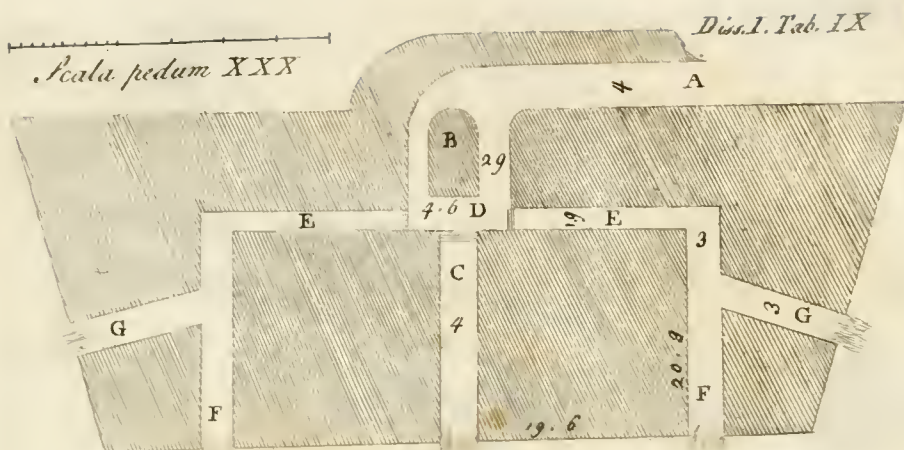
- A. Specus Anienis novæ
 B. Specus Claudie
 C. Specus Julie
 D. Specus Tepulæ
 E. Specus Marcie
 F. Locus Inscriptionis Ti.
 Claudii Cesaris supra
 num. 26. esposita
 G. Locus Inscriptionis Ve-
 spasiani Cesaris in resti-
 tutione hujusmodi Aqua-
 rum.
 H. Locus Inscriptionis Titi
 Cesaris eadem occasione
 appositæ
 I. I. I. Summitas fornicis
 convexi exterioris Aquæ
 Felicis vi. pedibus sub
 fundo Claudie, viii.
 supra fundum Julie

Scala ped Roman XXV

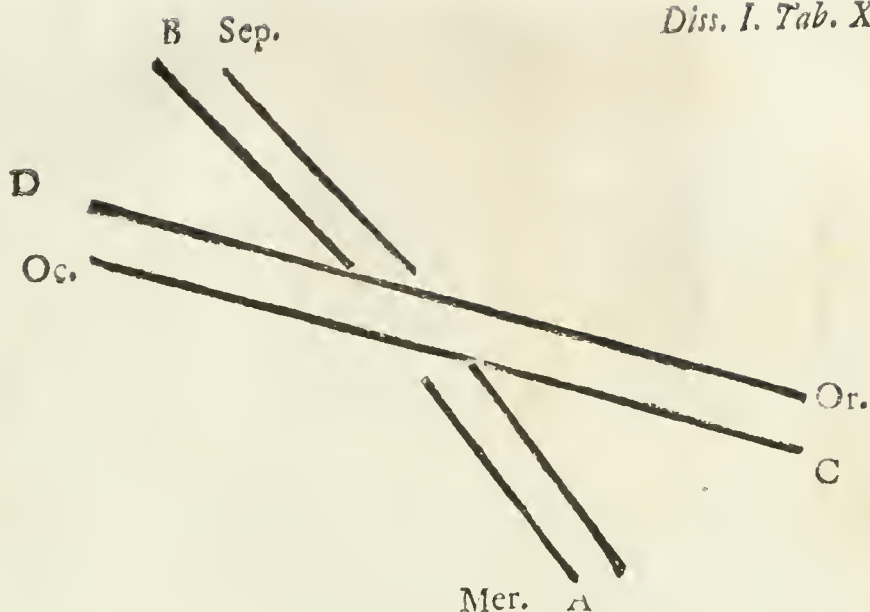

- A. Specus Claudie lat. ped. 1111, unc. 111, alt. ped. VI. latera hinc inde crassa ped. 111.
 B. Specus Dactis Neroniani lat. ped. 11. unc. 1X, alt. usque ad curvaturam fornicis ped. V.
 C semis. Fornix ipse ped. 1, C semis. Latera hinc inde crassa ped. 1. unc. X. C semis.
 C. Lateres arcuum diversa magnitudine, interiores nempe bipedales, exteriores ped. 1. unc. IV.
 Apertura Arcuum ubi amplior est ped. XXVI 1, C semis, minima ped. XVI 1, C semis.
 C inter hæc extrema passim varians pro modo elationis ipsorum.

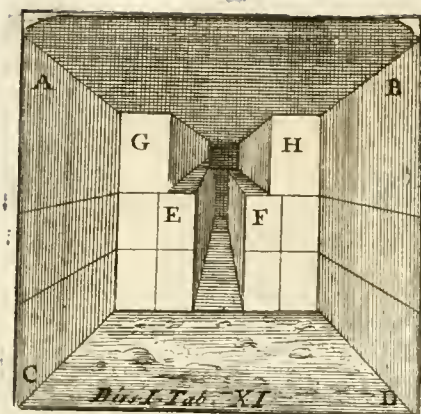

CLAUDIÆ, ET ANIENIS NOVÆ EMISSARIUM

- A.* Specus principalis Ductus, per quem aqua ad Emissarium deferebatur.
- B.* Murus obiectus, ubi primum Aqua impacta in duos alveos se dividebat.
- C.* Ostium medium, per quod aqua e plano D. aliquantum descendens emittebatur.
- EE.* Specus laterales, per quos aquæ portio rursus in FF.
- GG.* binis hinc inde ostiis se dejiciebat.

- A.B. Ductus Anienis Veteris ex parte A. Arcum Drusi per Eurus grad. xii. versus Austrum, ex B. Latus orientale Aventini e diametro respiciens.*
- C. D. Ductus Marciae ex parte C. Rupem meridionalem Caelii, & locum, quem Portae Capenae assignavimus, per Solanum grad. viii. versus Eurus; ex D. medium Aventinum (ubi rursus e regione Templi S. Priscæ subterraneus visitur) e diametro spectans.*

*A. B. C. D. Amplitudo, & forma Spelunca,
ad construendum in ea Aquæductum in ipsa
Rupe excavata.*

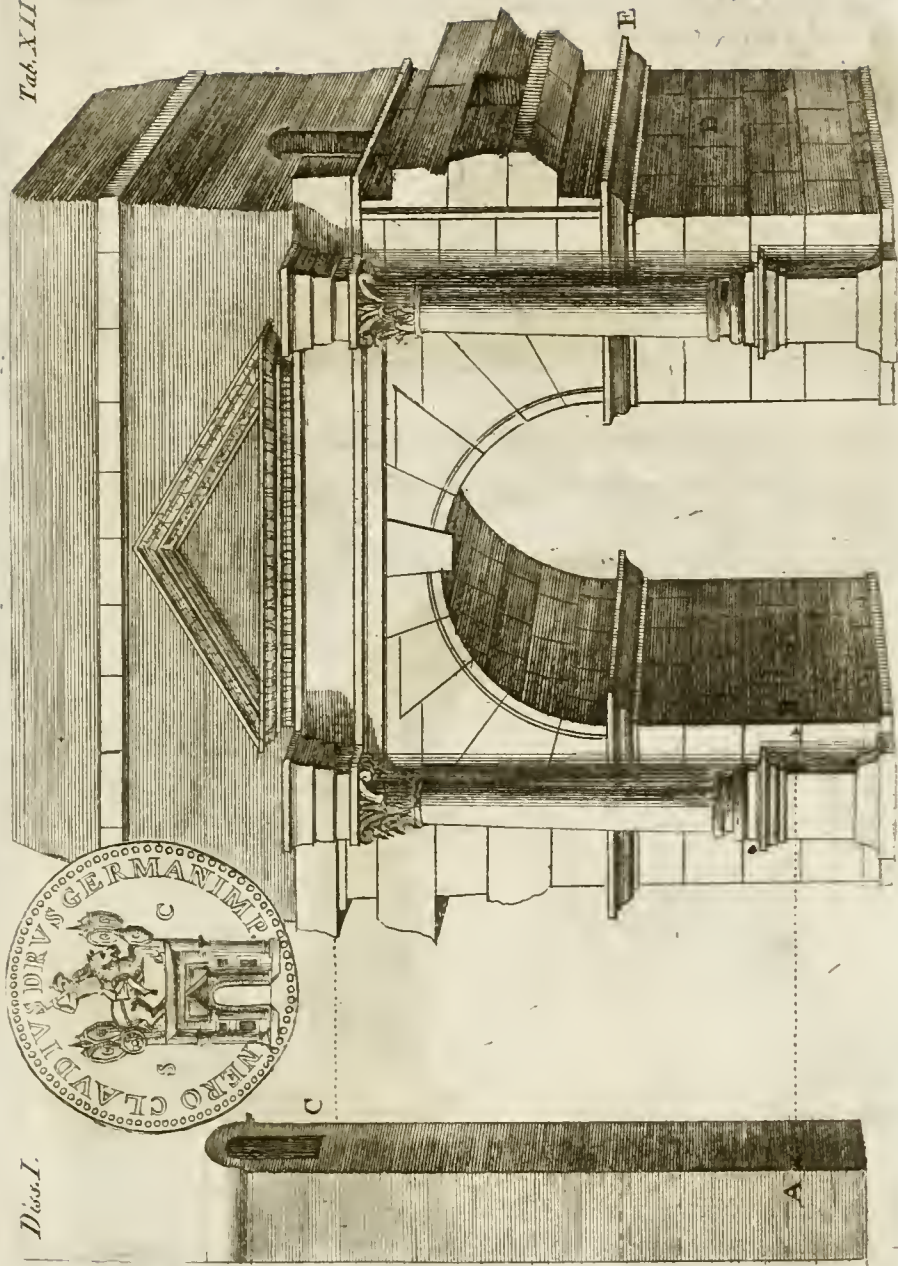
*Altitudo C. A. est ped. v., & semis. Lati-
tudo C. D. altitudini æqualis.*

*Fornix minimum, & vix semipede attollitur;
nec lateribus Ductus innititur, sed vi sua
stat.*

*E. F. G. H. Latera ex lapide Albano, quibus
Rivus arctabatur.*

Latitudo E. F. est ped. 1. unc. 14.

Latitudo G. H. est ped. 11. unc. 8.

C. Specus Aqueductus ad recentem Portam S. Sebastiani, quem Obavianum esse credimus, latus ped. 11., & semis, altus usque ad curvaturam fornicis ped. v. Fornix ipse ped. 1. unc. 111. Latera hinc inde crassa ped. 11. unc. x.

Q. S. SEP. DESIGNAT. OCTAV.
LEBERRIMIS. ITALIAE. VIEIS

Diss. I. Tab. XIII

Prospetus Arcus Augusti apud Ariminum, prout hodie multa sua parte licet obrutus, cernitur. Hunc in refectione
via Flaminia, quam procuravit Augustus, dum reliquas Patribus quibusque opibus suis pubis, refi-
ciendas mandavit extructum fuisse: certissima conjectura monstrat fragmentum Inscriptionis sit IIII Cor., &
VIII. designatore: hoc enim ipso tempore factam recenset Dio Lib. LIII., quo etiam anno AVGVSTVS hoc ti-
tulo a Senatu. & Populo insignitus est, quem in hoc Monumento per in itus res affusa
(Damnosa quid non in nunc aies?) cum integra epigrapha describamus.

- A. A. Ichnographia pilarum.
 B. B. Anguli consimiles, recto minores, graduum scilicet 77.
 C. C. Alii recto majores grad. 103. obliquationi Viæ Collatinæ se-
 se conformantes.
 D. Specus Juliæ.
 E. Specus Tepulæ humilior quum alibi, sed capacitas suppleta per
 ampliationem in latum.
 F. Specus Marcie.
 G. Locus Inscriptionis Antonini Caracallæ, complanatis lapidi-
 bus incisæ supra pag. 17. expositæ.
 H. Locus Inscriptionis T. Caesaris supra eadem pag. 17. expositæ.

Tab. XV
Diss. I.

SEX·CAEC·PRO

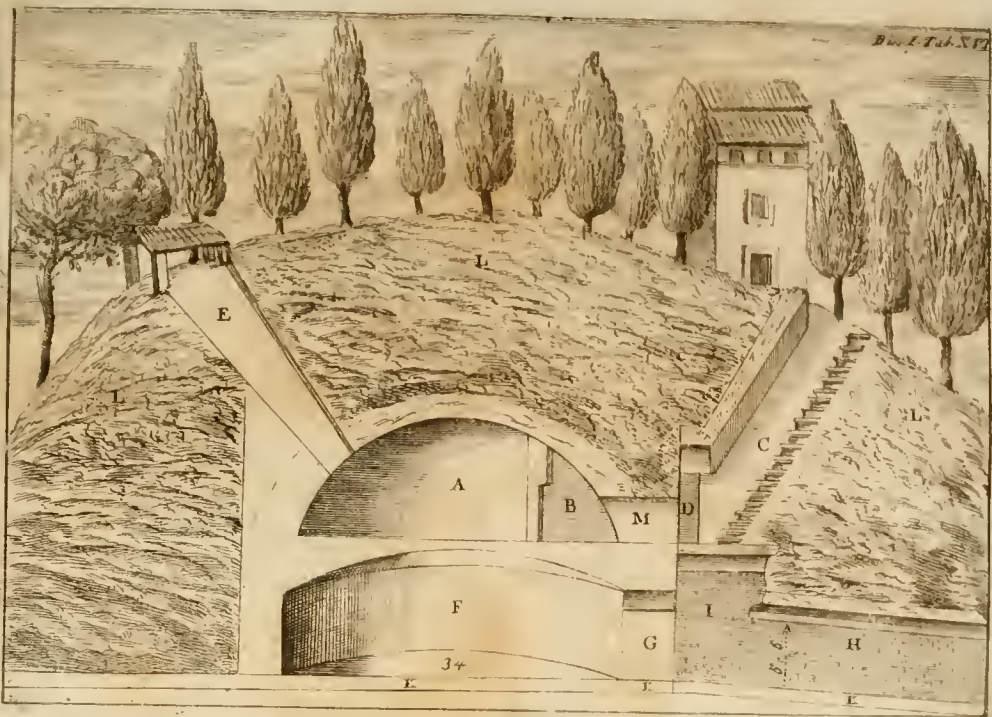
s cras-
incli-
d re-
rtinis
colli-

D . M .

SABIO . CAES . N . S .
VILIC . AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . SIBI . ET . FABIAE
VERECVNDAE . CONIVG
SVAE . CVM . QVA . VIXIT
ANNIS . XXIV . SANCTISSI
MAE . ET LIBERTIS . LIBERTA
BVSQ . EIVS . ET VIKARIS
SVIS . POSTERISQVE . EO
RVM . OMNIVM . IN
PARTE . DIMIDIA . SVA

D . M .

SPORVS . CAES . N . S .
VILIC . AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . SIBI . ET . CLAVDIAE
HERMIONE . CONIVGI
SVAE . SANCTISSIMAE
ET LIBERTIS . LIBERTA
BVSQ . EIVS . ET . VIKARIS
SVIS . POSTERISQVE
EORVM . OMNIVM
IN . PARTE . DIMIDIA . SVA

A. Cella rotunda concamerata; in qua repertum fuit Sarcophagum cum imaginibus Alexandri, & Marcæ, hodie in Capitolio existens.

B. Cellula, per quam ad jam dictum Conditorium parebas introitus mediante porta in M.

C. Scala præceps, unde illatum fuit Sarcophagum per portam M.

D. Murus, post illarum Sarcophagum ante ostium Conditorii elevatum, ut omnis aditus occluderetur.

E. Apertura recens, unde illud detectum fuit.

F. Hypogeum rotundum, depresso concameratione, sub Conditorio.

G. Porta ad idem, lata ped. vi. unc. iii., in muro v. pedes crassitie habente.

H. Cryptoporticus, lata ped. vi. unc. iij. longa ped. lxxx. inclinata in tota ista longitudine ad ped. vi. & semis.

I. Spatium ad eam Cryptoporticus, elatiori fornice, ad requiem superioris Scala sublevantandam.

K. K. K. Travinectum toti ædificio substratum, ex Tiburtinis lapidibus, crassitie ped. i. unc. iij.

L. L. L. Rudera incerti, sed ut ex eorum ingenti acervo colligere est, magnificentissimi, juxta Spartianum, ædificati.

D. M.

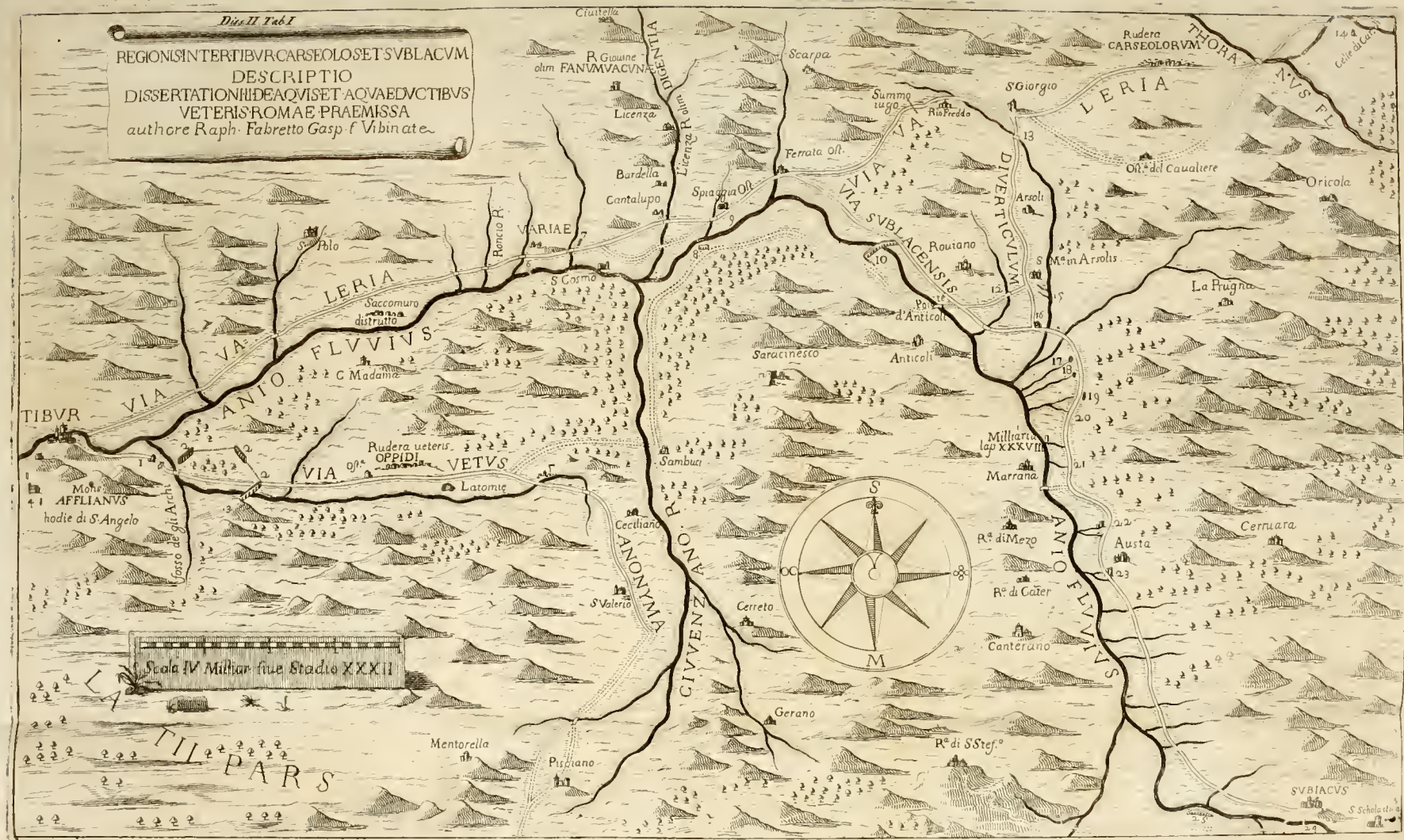
SABBIQ. CAES. N. S.
VILIC. AQVAE. CLAVDIAE
FECIT. SIBI. ET. FABIAE
VERECUNDÆ. CONIVG
SVÆ. CVM. QVA. VIXIT
ANNIS. XXIV. SANCTISSI
MAE. ET. LIBERTIS. LIBERTA
BVSD. EIVS. ET. VIKARIS
SVIS. POSTERISQVE. EO
RVM. OMNIVM. IN
PARTE. DIMIDIA. SVA

D. M.

SPORVS CAES. N. S.
VILIC. AQVAE. CLAVDIAE
FECIT. SIBI. ET. CLAVDIAE
HERMIONE. CONIVGI
SVÆ. SANCTISSIMÆ
ET. LIBERTIS. LIBERTA
BVSD. EIVS. ET. VIKARIS
SVIS. POSTERISQVE
EORVM. OMNIVM
IN. PARTE. DIMIDIA. SVA

d incidentiam dicti Diverticuli a Via Valeria in Sublacensem
 put Aquae sub eisdem emergentis .
 quae Lago di S. Lucia dicta
 nionis Novi ante ejus a Lacu deductionem ad latus montis applicita ,
 quae, Serena vocata
 ariter Serena dicta
 me dicta
 copiosissimis acquisitionibus constans .
 et Austa omnium abundantissimus
 ex quorum altero Anio Novus a Nerva , inscripto Trajani Caes. nomi-
 ni Anionis Novi xx. ped. ipso fulminis alveo altior .

1. Arcus Aquae Claudiae primum occurrens
Sequitur Arcus Anienis Novae, Orientem versus
Sequitur Arcus Marcia in ipso Rivulo
2. 2. 2. Triplex opus arcuatum ejusdem Anienis Novae
3. Locus ubi eadem Aqua ex latere Montis Affliani iterum se ostendentes
4. Specus trium istarum Aquarum, ad latus occidentale Montis Affliani iterum se ostendentes, prope Aedem B. Mariae de Carciano
5. Rudera ingentis aedificii forsitan super Ductu Anienis Novae; inferius ad locum N. 3. emergentis.
6. Pons sub Vicovaro super rudibus veteris Aquaeductus
7. Veteris alterius Aquaeductus e proximis a Septentrionali latere collibus derivati, vestigia
8. Aquaeductus ad latus boreale montis sub Saracinesco
9. Alius prope hospitium la Spiaggia idem forsitan, ac ille qui sub Hospitio della Ferrata in Cella Vinaria visitur
10. Alius Anienem a dextra in lacum sub Rubiano transmittens, & in montem Recta se immergens
11. Locus Somnulae, ubi lapis xxxviii. Diverticuli a Via Valeria in sublacensem repertus fuit.
12. Pons Scutonicus vetusti operis, Holst. Swatonicus dictus.
13. Alius vetusti pariter operis sub S. Giorgio.
14. Columna lapidis xxxxi. prope Cellas.
15. Vena uberrima sub Ecclesia S. Mariae in Arsulis, nobis Fontes Aquae Marcia
16. Memoria Augusti ad incidentiam dicti Diverticuli a Via Valeria in Sublacensem
17. Rudera aedificii ad caput Aquae sub eisdem emergentis.
18. Rudera ad Caput Aquae Lago di S. Lucia dicta
19. Substructio forsitan Anionis Novi ante ejus a Lacu deductionem ad latus montis applicita, & sub ea Caput Aquae, Serena vocata
20. Alius Rivus Aquae pariter Serena dicta
21. Aqua Casa di Lemme dicta
22. Forma della Mola copiosissimis acquisitionibus constans.
23. Rivus sub Castro dell' Austa omnium abundantissimus
24. Vestigia Lacuum, ex quorum altero Anio Novus a Nerva, inscripto Trajani Caes. nomine deductus fuit.
25. Aquaeductus ejusdem Anionis Novi xx. ped. ipso fulminis alveo altior.

DISSERTAT. II. TAB. IV.

Milliare continet pedes 5000.

sive unc. pedales 60000.

$$\begin{array}{r} \overline{9} \mid 6000 \\ 6666 \end{array} \quad 60$$

Divide per unc. 93. hoc est per
dodrantem Pedis

$$\begin{array}{r} 60 \\ 60 \end{array}$$

Fient dodrantes, sive (ex hypo-

$$6$$

thesi Holst.) Palmi $6666\frac{2}{3}$; hoc est canna 666. palmi 6.
uncia palmares 8.

Alia mensura Agrimensorum per Catenas.

Catena continet pal. $57\frac{1}{2}$ h. e. Stajolos 10. quorum quilibet
propterea habet palmos $5\frac{3}{4}$.

Multiplica ergo per 116., ex
tot enim Catenis Milliare

$$\begin{array}{r} 116 \\ 57\frac{1}{2} \end{array}$$

componi volunt) sunt palmi

$$812$$

6670. hoc pacto

$$580$$

hoc est Canna decempalma-

$$58$$

res, sive Passus Senatus 667

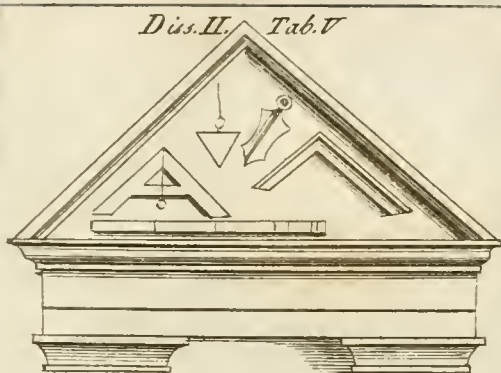
$$\begin{array}{r} \hline 6670 \end{array}$$

T A B. I I.

Palmus unciar. 9. sextular: 1. scri- *uncia 9. — 648*
pulor. 1 $\frac{2}{3}$ reduſtus ad tot trientes *sextula una — 12*
stripulorum ad fractiones fra- *scripulus unus 3*
ctionum vitandas, facit tertias *tertia scripuli 1*
664. hoc pacto *664*
Pes antiquus constat 12. uncis, sive sext. 72. sive scr. 288.
sive tertiis scrip. 864. Multiplica per ped. 5000. (qui sunt
mille passus geometrici) quotiens dat tertias 4320000.
Divide Milliare b. e. tertias 4320000. per suum Palmum,
b. e. tertias 664 *664 1 4320000*
Fient palmi 6506. eum 16. *6506 — 3360*
amplius tertiis, hoc est scripulis *400*
5 $\frac{2}{3}$; quodque idem est, sextula *4000*
1. scripulo 1 $\frac{2}{3}$ ut praediximus. *16*

T A B. I I I.

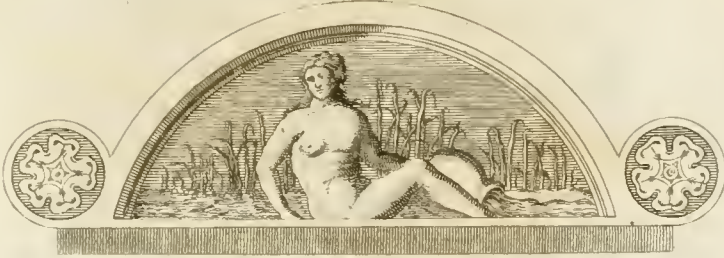
Palmus unciar. 9. $\frac{15}{170}$ re- *Unc. 9. 1530*
duſtus ad tot 170 ^{as} efficit $\frac{1545}{170}$ *15. relique .15*
hoc pacto *1545*
Pes Vetus, b. e. $\frac{2040}{170}$ Mult. per ped. 5000. : quotiens dat $\frac{10200000}{170}$
Divide Milliare, b. e. $\frac{10200000}{170}$ per suum *1545 1 10200000*
Palmum, b. e. per $\frac{1545}{170}$ *6601 9300*
Fient palmi 6601. $\frac{1545}{1545}$ Mult. *.. 300*
numeratorem per unc. 12; & pro- *3000*
ducto per denominatorem diviso, *1455*
fient uncia 11. $\frac{465}{1546}$
Rursus, multiplicato numeratore per minutos 5. (in 5. enim
minutos divisa est Palmi Vncia) & numero producto per
denominatorem diviso, fiunt minuti 1 $\frac{280}{1545}$. Sive diviso utro-
que numero per 15. quo fractio ad minores numeros redu-
catur, fiunt $\frac{52}{103}$, quod pro dimidio min. proxime accipimus.

M·AEBVTIVS·M·L
MACEDO·PATER
M·AEBVTIVS·M·L
CALLISTRATVS·F
V·M·AEBVTIVS·M·L·ER·OS
V·I·V·L·I·A·L·L·BERENICE·F
I·V·L·I·A·L·L·HESVCHIVM
POMPONIA·L·L·SELE·N
CLODIA·O·L·AN·T·IO·CIS^E

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
AND
ZOOLOGY
OF THE
CITY OF LONDON
1871

Diss. II. Tab. VI.

Das. II. Tab. VIII

Diss. II. Tab. IX.

EBIVS EVTYCHE
TVS FECIT
M F A B V

Diss. II. Tab. X

TI·CLAVDIVS·ASCLEPLADES
ET·CAECILIVS·ASCLEPIADES
EXVOTO·NYMFABVS·D·D

C. IULIVS. HELPIDI. E. HORVS. CYRINVS. PATRONVS. SODALICI
CAM. PRIOR. INIULERIT. S. S. ∞. ∞. M. N. CVM. IIS. QVI. TEMPLVM

DECVRIA PRINCIPAL DECVRIA

IMMVNES
SILIBINVS SEN
SILIBINVS IVN
QVINTVS
AVCVPIVS
AMPLIATVS
FILVMENVS

CORINTHV S MASYRIV S

BALERIANV S

& alia
XIV. servilia
nomina

& alia
XIII. servilia
nomina

& alia
XIV. servilia
nomina

DII. SILVANI. POLLENTIS. VOTO. POSVIT. QVI. CVM. IPSE. IN. FABRI
ASOLO. INSTRVXERVNT. DEDICAVERVNTQ. PATRON CLYB LMF

DECVRIA THYMELICI

POLYNICE S FANNIV

S ONESIMV

S

& alia
XV. servilia
nomina

& alia
XIV. servilia
nomina

& alia
XV. servilia
nomina

BIATORES
SAPARDACIVS
FILADELVS
FELICISSIMVS

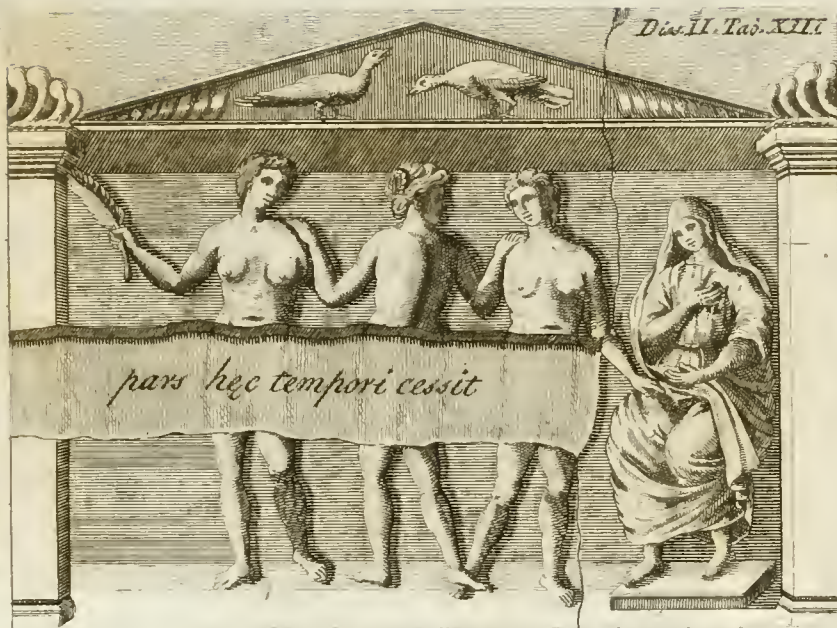

Das II Tab XII.

Dis. II. Tab. XIII.

pars hec tempori cessit

AD SORORES III

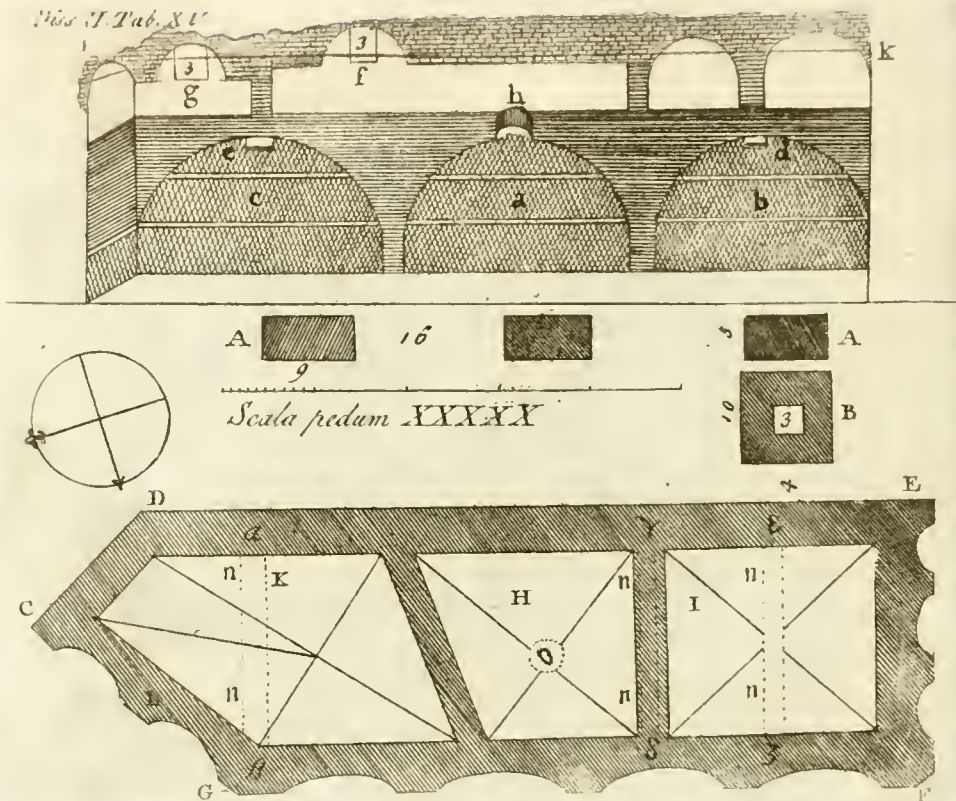

1900

SVLEVIS·ET·CAMPESTRIBVS·SACRVM
 LAVRELIVS·QVINTVS·LEG·VIIX·GEMINAE
 MOTVM·SOLVIT·LAETVS·LIBENS
 DEDICAVIT·V·K·SEPTEMBRE·BRADVAET·VARO·COS

EXPLICATIO ICHNOGRAPHIÆ CISTERNÆ INFERIORIS.

- A. A. Duñus Aquæ Marciaë Juliam quoque, & Tepulam deferens.
B. Puteus, Aquam ex Duñu recipiens, & in Piscinam subterraneam
Canali adhuc nobis incomperato, transmittens.
C. D. E. F. G. Cisterna, seu Piscina, in ima sui parte tribus recepta-
culis distincta.
H. Receptaculum medianum, undique clausum, Aquam ex Puteo reci-
piens, & per foramen in Θ. superiorem Cisternam transmittens.
I. Cella lateralis, ad substruendum Ædificium superius extructa:
cum non fuerit pars Piscinæ, quia in summo ad latus meridio-
nale D. E. fenestram habebat.
K. Aliâ Cellâ receptandæ illi aquæ portioni inserviens, quæ in pro-
ximum pagum per tubum rotundum fictilem diametros VIII. unc. in L.

ad libram fenestra seu immissarii in summo latere meridionali deferebatur.

Explicatio Ichnographiæ Cisternæ superioris, cujus divisiones, punctis, & græcis characteribus notantur.

αβ γδ εζ. Tres in superiori hac Cisterna muri, qui in quatuor Cellas ejus arcam dispartiunt.

η η η η η Totidem fenestrae in muris jam dictis, eadem omnes a pavimento altitudine, per quas Aqua ex orificio θ assurgens, per Cellas istas superiores distribuebatur.

θ. Orificiū rotundū, diametros ped. 111., & semis, amplitudine Putei latitudinis ped. 111. quadratorum respondens.

Explicatio Orthographiæ utriusque concamerationis superioris, & inferioris.

αβ.γ. Cella tres, plano pede, reticulato opere, cui lateritium ad firmitudinem intermixtum.

d. Fenestra in summo arcu Puteum respiciens.

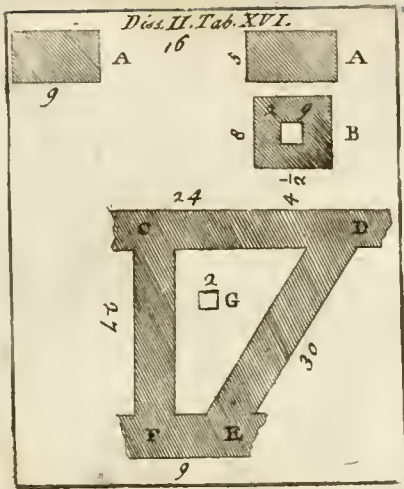
e. Alia e regione cujus in pariete C.G. per tubum in L Aqua portio ad usum proximi Pagi derivabatur.

f. Fenestra versus Aqueductum, per quam Aqua jam depurata Rivum suum repetebat. Attollitur a solo ped. vi.

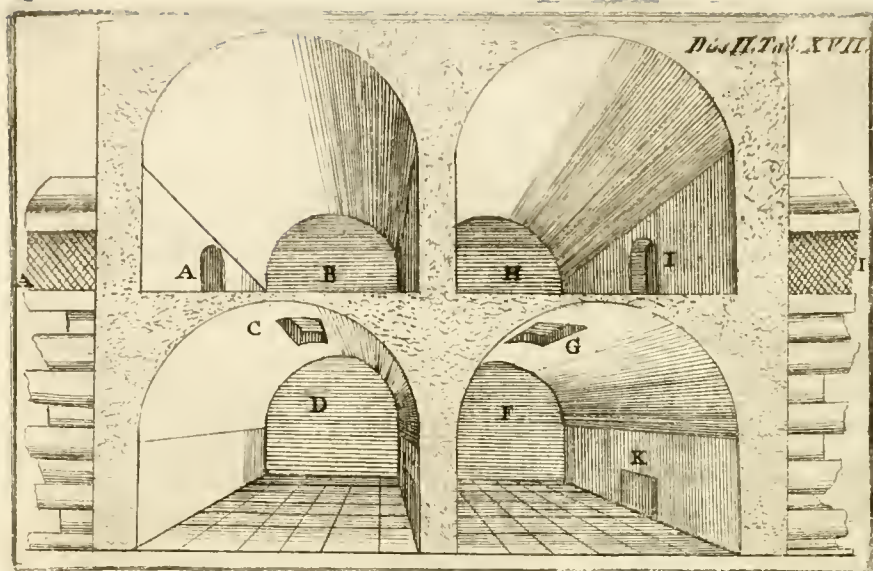
g. Alia consimilis sex uncis humilior, & ad eandem ac sex fenestrae ηηηηηη horizontalem altitudinem

h. Orificiū, bipedalibus circum lateribus munitum, per quod Aqua e Receptaculo a ad Cisternam superiorem ascendeat. In altero ex dictis Lateribus visitur sequentis Figlinæ signi fragmentum RAED. DOM. LV... in orbe exteriori; PAETIN. in orbe interiori, quod explico EX PRAEDIIS. DOMITIAE. LUCILLAE. (Matris Marci Imp.) PAETINO. ET. APRONIANO. COS.; plures enim sub hoc sigillo in proximis ruderibus observavi. Unde refectionem Hadriani, in cujus vi. Imperii annum, dictum par Consulum incidit, & forsā ipsius hic prope Urbem Villam conjicio. Sed de his alibi.

k. Linea elevationis Aquæ in hisce superioribus Cellis adhuc usque conspicua, ex crusta tenuissima, qua ad illam altitudinem obducuntur.

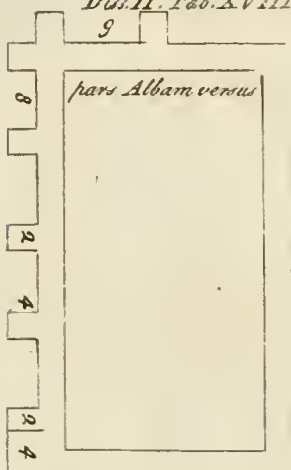
- A. A. Ductus Aquæ Marciae super quo Tepula, & Julia deferebantur.*
- B. Puteus, eundem ac alius in superiori tabula expressus usum in depuratione Aquæ præstans.*
- C. D. E. F. Cisterna, in quam Puteus Aquam immittebat.*
- G. Orificium, per quod Aqua ad pavementum superius Cisternæ, seu Piscinæ, ascendeat, suæque libræ restituebatur.*
- Prominentiæ, & indicia murorum in C. D. E. F. qui alias Cisternas isti connectebant, ubi reliqua Putei Aqua admitti potuit.*

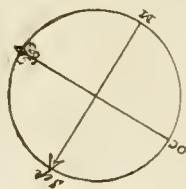
- A. A. Ductus Aquæ Virginis se exonerans in receptaculum B.*
C. Ostium, per quod Aqua descendit in Cellam subterraneam D.
E. Porta ex qua Aqua defertur in aliud Receptaculum subterraneum F.
G. Ostium, per quod Aqua iterum assurgit ad Receptaculum H., & Ductui I. I. se restituit.
K. Porta cataraëta, ex qua limum, & purgamenta in Cloacam mittebantur.

Diss. II. Tab. XVIII

9

*pars hoc radiis
tanget*

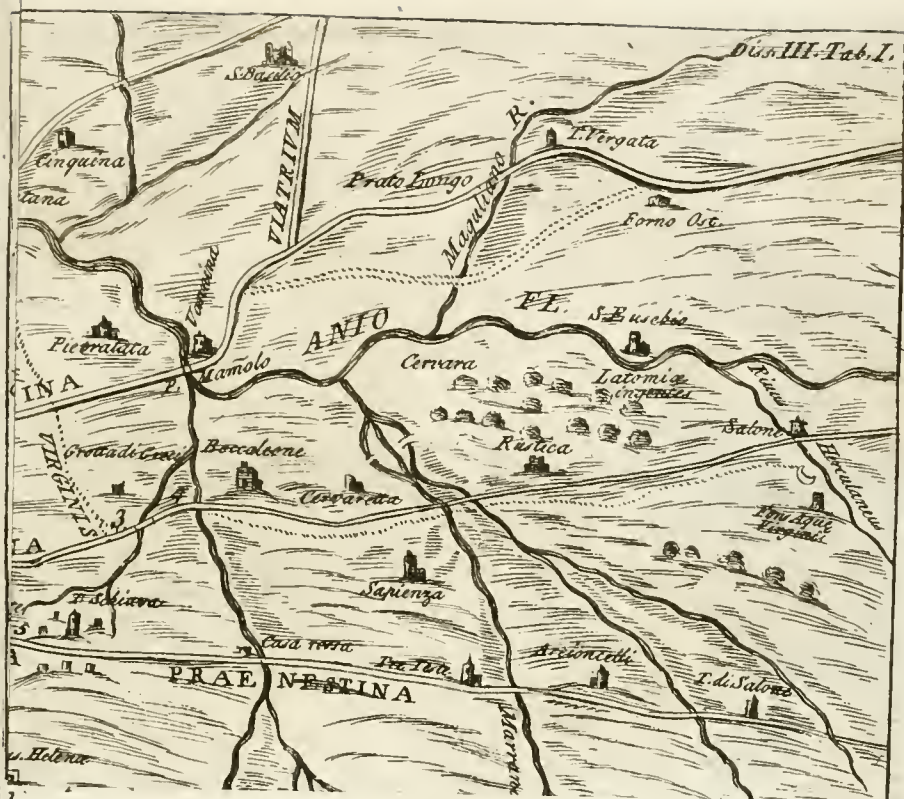
64

pars Romani versus

2

Del. II. Tab. XIX

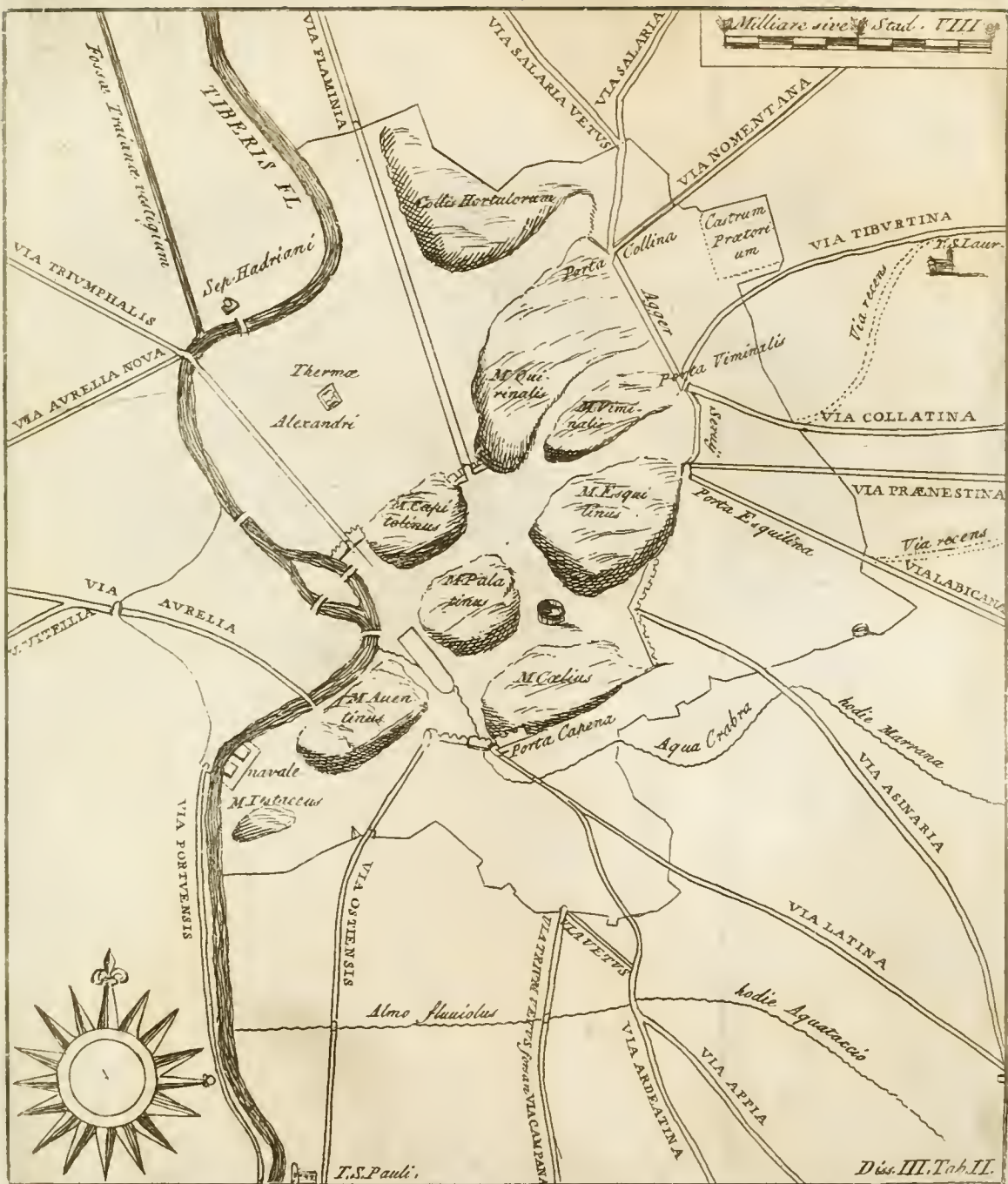

lap.

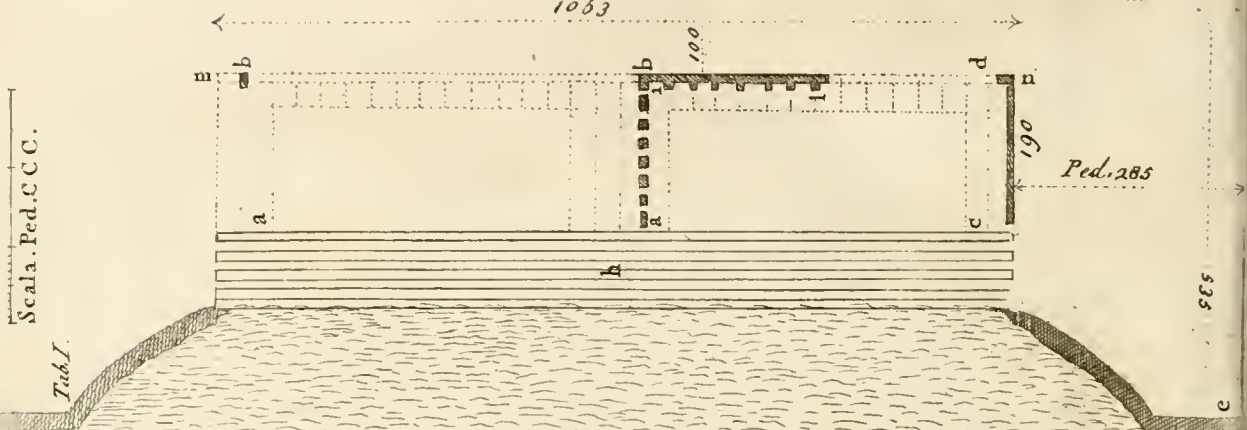
2. *Aquarum Marcia, Julia, & Tepula.*
3. *ab Arcubus Claudia ad usum Pagi Camenarum deriva-*
4. *b Fonte Aquæ salutaris transiens.*
5. *ab eisdem Arcubus ad usum ulterioris Pagi Via Latina*
6. *di Settebassi derivatus.*
7. *in Via Appia, hodie Torrone de Borgiani.*
8. *m ad eandem Viam in Theatri speciem, ubi Arcus Du-*
9. *m Septimianum credimus, finiuntur.*
10. *amplissimum ibidem.*
11. *Piscinorum Anienis Novi, & Claudia.*
12. *terraneum, & Emissarium Aquæ Crabrae.*
13. *Viam Labicanam Cisternæ.*
14. *particularis Ductus ad usum ingentis proximi Aedificii,*
15. *oni nuncupati.*
16. *Tus ad usum. Villæ ad vii. lap. Viæ Labicanæ.*

1. Substructio Aquae Virginis inter Vias Salariam, & Nomentanum sub D. Agnetis Templo.
2. Alia ad ripam Anienis ad dextram Nomentanae.
3. Alia, sub ipso silice Viae Collatinae.
4. Alia ad Viam Collatinam in Fundo di Boccaleone.
5. Rudera Pagi, seu Vici ad Viam Praenestinam.
6. Alia, ad Viam Labicanam.
7. Alia ad Viam Latinam, Pagi forsitan Lemonii.
8. Alia ulterioris Pagi ad eandem Viam in Fundo di Settebassi.
9. Alia ad Viam Appiam Vici forsitan Camenarum.
10. Alia ulterioris Pagi ad eandem Viam in Fundo di Statuario.
11. Alia Pagi, seu Vici ad Viam Ardeatinam.
12. Vicus Alexandri Via Ostiensis.
13. Navale, & Emporium ad Tiberim, sub Aventino.
14. Aedificia SS. Cyri, & Joannis Via Portuensis.
15. Vestigia Ductus Anionis veteris, sive specus Octaviani.
16. Concurus Vae Asinariae cum latina inter 11. & 111. lap.
17. Vestigia Templi (ut credimus, Fortune Maliebris, Via Latina ad 10. lap.
18. Piscinae Aquarum Marciae, Juliae, & Tepulae.
19. Ductus ab Arcubus Claudia ad usum Pagi Camenarum derivatus, sub Fonte Aquae salutaris transiens.
20. Alius, ab eisdem Arcubus ad usum ulterioris Pagi Via Latina in loco di Settebassi derivatus.
21. Templum in Via Appia, hodie Torrone de Borgiani.
22. Aedificium ad eandem Viam in Theatri speciem, ubi Arcus Duellus quem Septimianum credimus, finiuntur.
23. Ustrinum amplissimum ibidem.
24. Vestigia Piscinarum Anienis Novi, & Claudiae.
25. Opus subterraneum, & Emissarium Aquae Crabrae.
26. Bine ad Viam Labicanam Cisternae.
27. Vestigia particularis Ductus ad usum ingentis proximi Aedificii, li Centroni nuncupati.
28. Alia Ductus ad usum Villae ad vii. lap. Viae Labicanae.

TIBERIS FLUVIUS

EXPLICATIO ICHNOGRAPHIÆ EMPORII AD RIPAM
TIBERIS SUB AVENTINO.

a.b. a.b. *Muri duo, longitudine, structura, numero arcuum, & eorumdem inclinatione aequales, duplicem ad utramque faciem fornicis curvaturam exhibentes, unde Porticus cum descensu ad Tiberim fuisse credimus.*

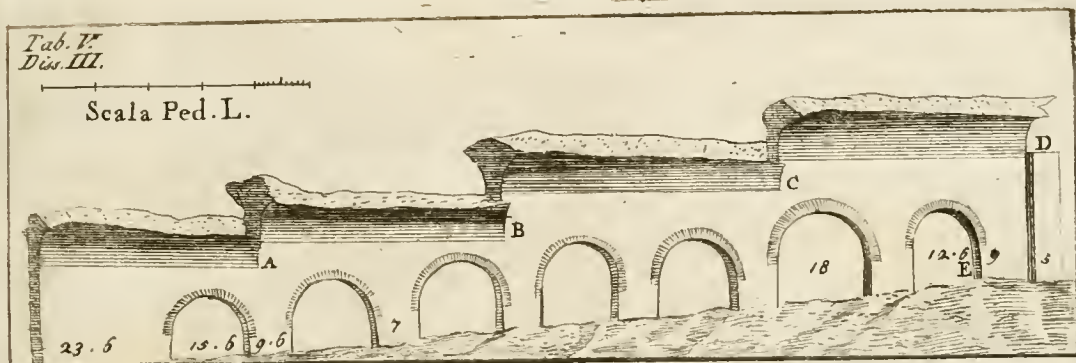
c. d. *Murus alter, structura, & longitudine antecedentibus respondens, arcubus tamen carens, quia extimus.*

e.f.g. *Substructio spatii, seu arcæ exterioris, muro lateritio terminata.*

h. *Gradus, per quos ascensum a Tiberi in Emporium fuisse ex Livio lib. XIV. conijcimus.*

Vestigia Cellarum, sive Horreorum ex i in l, in quæ longius istud latus in n distributum fuisse videtur.

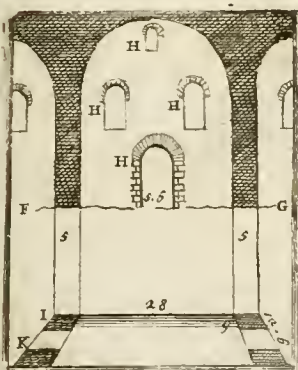
Omnis Porticuum, & Horreorum ambitus, structura lapidea sine ulla cotti lateris admixtione constat; parietes scilicet ex incerto opere, unde eorum vetustas depræbenditur; fornices vero, & munitiones arcuum ex lapide politissima arte quadrato

EXPLICATIO ORTHOGRAPHIÆ PORTICUS EJUSDEM EMPORII

Porticum ascensus (ex quibus juxta Vitruvii præscriptum lib. v. cap. XII. aditus ad Emporia esse debet) ab imo ad summum est pedum XX. hoc est ex A. in B. ped. VI., ex B. in C. ped. VIII., & ex C. in D. ped. VI.
Locus terra & ruderibus est oppletus.

EXPLICATIO ORTHOGRAPHIÆ CELLARUM, SIVE HORREORUM

H. H. H. H. Quatuor ad latus exterius versus Montem Testaceum fenestræ, ad quas elathra fuisse, ostendit excavatio, lata unc. 11., totidem profunda, spatio unius pedis a facie exteriori distans
Pars sub linea F. G. sub terra, suisque ruderibus sepulta

Remanent portarum inter unum & aliud Horreum vestigia, ex latere extante IK., ejusdem longitudinis cum alio inter E. & D. Tabulæ antecedentis, hoc est pedum IX.

SPECIAL 82-B

2121

